

O. Şyhyýewa

TÜRKMEN DILINIŇ STILISTIKASY

Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw kitaby

*Türkmenistanyň Bilim ministrligi
tarapyndan hödürlenildi*

Aşgabat
Türkmen döwlet neşirýat gullugy
2015

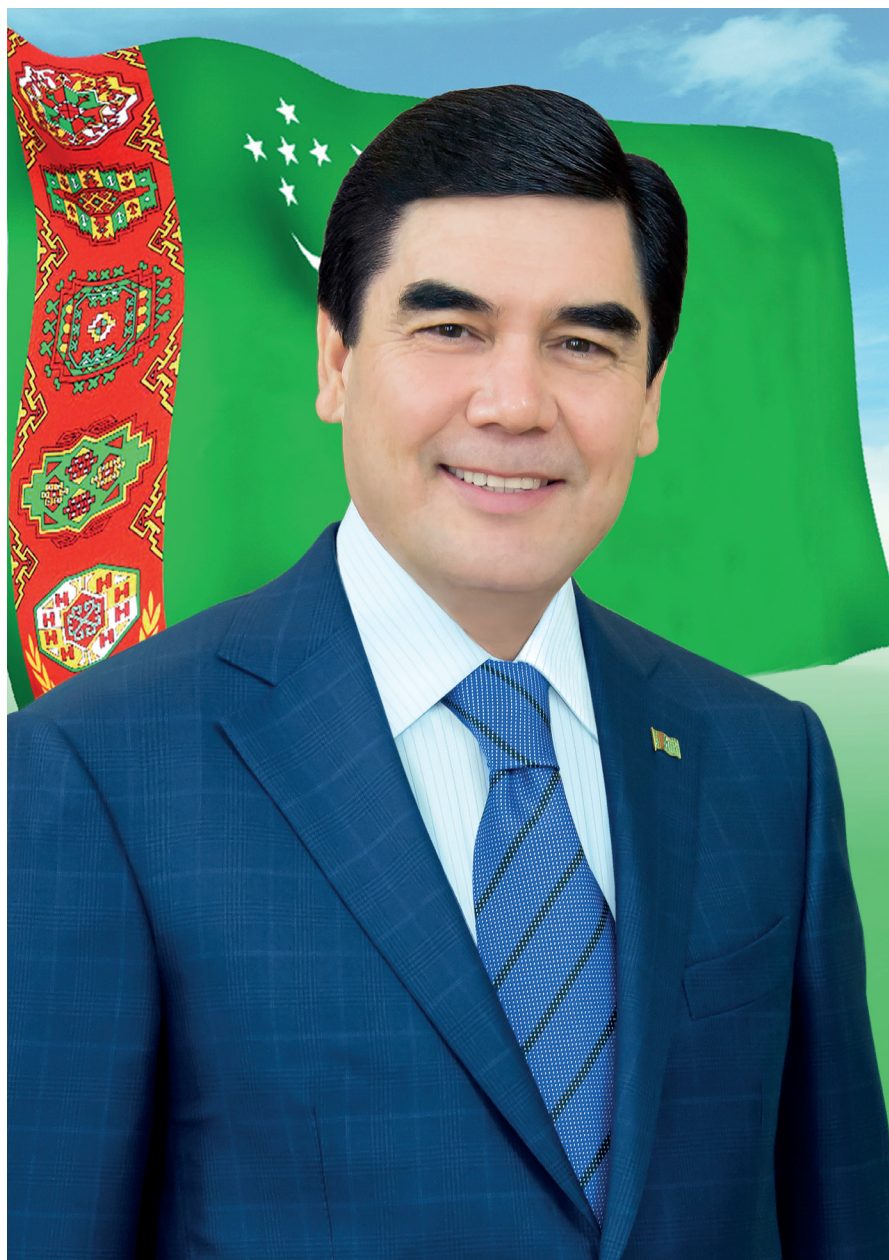
§ 52

Şyhyýewa O.

§ 52 **Türkmen diliniň stilistikasy.** Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw kitaby. – A.: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2015 ý.

Kitapda türkmen diliniň stilistikasyna degişli ylmy maglumatlar beýan edilýär. Onda türkmen diliniň publisistik, resmi-iş, ylmy, çeper, gepleýiş stilleri, olaryň döreýiş, ösüş, kämilleşiş taryhy, funksional stilleriň hersiniň özüne mahsus aýratynlyklary, stilistikanyň dil biliminiň beýleki bölümlerine gatnaşygy, dil medeniýetine galtaşygy, diliň çeperçilik serişdeleriniň funksional stillerde ulanylyş aýratynlyklary hakynda gürrüň berilýär.

Kitap ýokary okuw mekdepleriniň filologiýa fakultetiniň talyplaryna hem-de türkmen dili we edebiyaty mugallymlaryna niýetlenendir.

**TÜRKMENISTANYŇ PREZIDENTI
GURBANGULY BERDIMUHAMEDOW**

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET TUGRASY

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET BAÝDAGY

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET SENASY

Janym gurban saňa, erkana ýurdum,
Mert pederleň ruhy bardyr köňülde.
Bitarap, garaşsyz topragyň nurdur,
Baýdagyň belentdir dünýäň öňünde.

Gaýtalama:

Halkyň guran Baky beýik binasy,
Berkarar döwletim, jigerim-janym.
Başlaryň täji sen, diller senasy,
Dünýä dursun, sen dur, Türkmenistanym!

Gardaşdyr tireler, amandyr iller,
Owal-ahyr birdir biziň ganymyz.
Harasatlar almaz, syndyrmaz siller,
Nesiller döş gerip gorar şanymyz.

Gaýtalama:

Halkyň guran Baky beýik binasy,
Berkarar döwletim, jigerim-janym.
Başlaryň täji sen, diller senasy,
Dünýä dursun, sen dur, Türkmenistanym!

GIRIŞ

Hormatly Prezidentimiziň döwlet başyna geçenden soňky ilkinji permanydyr kararlary bilim ulgamyny ösdürmäge degişli bolup, ýurdumyzyň okuw-terbiýeçilik edaralarynyň işini kämilleşdirmäge we ýurdumyzyň bilim ulgamyny dünýäniň ösen ýurtlarynyň derejesine çykarmaga gönükdirilendir. Döwlet Baştutanymyz 2007-nji ýylyň 15-nji fewralynda «Türkmenistanyň bilim ulgamyny kämilleşdirmek hakynda» taryhy Permana gol çekdi. Şeýle-de hormatly Prezidentimiz 2007-nji ýylyň 4-nji martynda «Türkmenistanda bilim-terbiýe berişi edaralarynyň işini kämilleşdirmek hakynda» möhüm Karary, şol ýylyň 30-njy martynda «Türkmenistanda bilim işgärleriniň iş haklarynyň we talyp haklarynyň möçberini köpeltmek hakynda» resminamany, 2007-nji ýylyň 12-nji iýunynda bolsa «Türkmenistanda ylym ulgamyny kämilleşdirmek hakynda» hem-de «Türkmenistanyň Ylymlar akademiýasynyň işi hakynda» möhüm Kararlary kabul etdi.

Ýurdumyzda bilim ulgamynyň işini düýpli özgertmek, ýaşlara dünýä derejesinde bilim bermek meselesi ileri tutulýan meseleleriň biridir.

Milli Liderimiz 2013-nji ýylyň 1-nji martynda Türkmenistanyň bilim ulgamyny kämilleşdirmek hakynda «2013–2014-nji okuw ýylyndan başlap, Türkmenistanyň umumy orta bilim berýän mekdeplerinde on iki ýyllyk orta bilime geçmeli» diýen Permana gol çekdi.

Türkmen edebi diliniň baý stilistik gorgalary bar. Sözleýiş prosesinde şolardan peýdalanmak üçin bu dilde gepleýän her bir adamyň lingwistik düşüňjesiniň bolmagy gerek. Şonuň bilen bir hatarda türkmen diliniň leksik, fonetik, morfologik, sintaktik serişdeleriniň stilistik hyzmat edişli ulanylyşyny bilmek zerurdyr. Bu dersniň maksady – dil medeniýeti bilen stilistikanyň gatnaşygyny, sözleýiş stil taýdan gurap başarmagy, sözleýişniň funksional stillerinde dil serişdeleriniň ulanylyşynyň kanunalaýyklyklaryny, sözleýişde diliň serişdelerinden

peýdalanyp, dürs sözlemegi hem-de dürs ýazmagy talyplara öwretmek bolup durýar.

Sözleýiş medeniýetini ösdürmekde, terjimede ýüze çykyan meseleleri çözmekde, ylmy işleri, çeper eserleri ýazmakda, olary redaktirlemekde funksional stillerde dil serişdeleriniň ulanylyş kanunalaýyklyklaryny bilmegiň ähmiýeti uludyr. Şeýle hem talyplaryň ýokary okuw mekdeplerinde okan döwründe olaryň her biriniň öz hünäri boýunça ýyllyk işleri, diplom işleri, ylmy nutuklary, referat-lary hem-de käbirleriniň gazet-žurnallarda çykartmak üçin makalalar, oçerkler we beýleki publisistik žanrlarda metbugat materiallaryny ýazmaklarynyň mümkindigi üçin funksional stilistikany bilmekleri örän zerurdyr. Stilistika bilen baglanyşykly hadysalary: stilistik resurslaryň goruny we onuň häsiýetlerini, stilistik öwüşginliligi, dil stilini hem gepleýiş stilini, edebi diliň kadalaryny, stilistik kadalaryny dil bilen iş salyşýan islendik hünärmeniň, şol sanda filologiýa ugry boýunça okaýan talyplaryň bilmekleri möhümdir.

Stilistika dersiniň wezipesi – talyplaryň dil stillerini öwrenmelerini gazanmak, dil we sözleýiş stillerini, diliň obrazly serişdeleriniň edebi diliň stilleriniň haýsýsynda işjeň ulanylýandygyny, stilistik ýalňyşlaryň ýüze çykmagynyň sebäplerini öwretmekden ybaratdyr.

Stil ýalňyşlaryna ýol bermeklige dil serişdelerini ulanmakda stilleriň kadalaryny gowy bilmezlik, stilistik gorlardan başarnykly peýdalanyp bilmezlik sebäp bolýar. Olar, esasan, aşakdakylardan ybarat:

- 1) sözleýäniň dil serişdelerini bilşiniň kämil bolmazlygy, sözegaryp bolmagy, diliň çeperçilik serişdelerini (frazelogizmle-ri, obrazly aňlatmalary) az bilmegi;
- 2) kitaby sözleri janly gepleýişde ýa-da, tersine, janly gepleýişdäki ulanylýan sözleri kitaby sözleýişde ýerliksiz ulanmak;
- 3) kökleri bir bolan sözleriň gaýtalanmagy.

Meselem, «Esasy şaşkaçy döwletleriň biri bolan Gollan-diýada şaşkaçy sportsmenler üçin şaşka oýny boýunça okuw-türgenleşik okuwy guraldy». Şular ýaly gaýtalanma (şaşkaçy, şaşka), ýagny tawtologiýa (şahyrana gaýtalanmadan başgasyna) ýol bermeklik sözleýişň täsirliiligini peseldýär;

- 4) edebi sözleýişde edebi däl leksikany ulanmak;
- 5) sözleýişde sözlemleri yzly-yzyna birmeňzeş edip düzmek, degişli sintaktik gurluşy saýlap alyp bilmezlik, gerek ýerinde obrazly serişdeleri ulanmazlyk ýa-da olary ulanyp başarmazlyk;
- 6) sözleýişde emosionalyga artykmaç orun bermek. Meselem, giperbolalary ýa-da litotalary artyk ulanmak;
- 7) hiç hili delilsiz kitaby sözleýşe hem-de janly gepleýşe mahsus serişdeleri şol bir ýerde, şol bir wagtyň özünde ulanmak;
- 8) birmeňzeş çekimli ýa-da çekimsiz sesleri, birmeňzeş bogunlary bir ýere üýşürüp ulanmak;
- 9) her bir stile mahsus kadalary bilmezlik we beýleki sebäpler:
 - a) ylmy däl stile mahsus sözleýişde ylmy adalgalary ýerliksiz ulanmak;
 - b) bir stildäki dil serişdelerini beýleki stilde, meselem, gepleýiş diliniň stiline mahsus dil serişdelerini resmi-iş stilinde peýdalanmak we ş.m. stil ýalňyşlaryny ýüze çykaryp biler.

Sözleýişde talyplaryň – dili ulanyjylaryň goýberýän ýalňyşlarynyň köpüsi grammatik we leksik ýalňyşlardyr. Şeýle ýalňyşlaryň her tema geçilende, mugallym tarapyndan öz wagtynda düzedilmegi zerur, şonuň bilen birlikde stilistik ýalňyşlary düzetmek üçin talyplara kömek bermegi mugallym hemişe ünsden düşürmeli däl.

Talyplaryň stil taýdan dogry sözlemekleri üçin diňe bir stilistika dersindäki mümkinçiliklerden peýdalanmak ýeterlik däl, bu dersi edebiýat bilen hem baglanyşdyrmak gerek, ýagny talyplara sapakdan daşary çeper eserleri okatdyrmak, mazmunyny gürrüň berdirmek, nusgawy we häzirki zaman şahyrlaryň eserlerinden goşgulary ýat tutdurtmak, labyzly okatmak ýaly usullary hem okuw prosesinde ulanmak möhüm ähmiýete eýedir.

Stilistika barada maglumat

Stilistikanyň döreýiş we ösüş taryhyny öwrenmek, stilistikanyň predmetini kesgitlemek, kategoriýalaryna, stilistika barada alymlaryň garaýyşlaryna syn bermek hem derňemek bu dersiň baş meselesidir.

Aslynda, **stil** sözi latynça **stylus** (grekçe **stylos**) – **taýak (taýajyk)** diýen manyny aňladýar. Stilistika adalgasy bolsa stilleri we olar bilen baglanyşykly dil hadysalaryny we ýüze çykmalary, stilistik gollary öwrenýän **lingwistik ylym** diýen düşünjäni aňladýar.

Gadymy grek pelsepeçileriniň (Aristoteliň, Siseronyň, Demetriniň, Sokratyň we beýlekileriň) ýazan işlerinde stilistika diýip dilewarlyk sungaty hasaplanýan **ritorika** düşünpdirler. Başgaça aýdanymyzda, stilistika çeper sözlemegiň tärlerini yzarlaýan taglymat hökmünde garapdyrlar. Gadymy Hindistanda Dandin, Wamana atly hindi alymlary hem çeper sözlemegiň, çeper ýazmagyň usullaryny yzarlamak bilen meşgul bolupdyrlar.

Türkmen alymy K. Babaýew stilistikanyň öz gözbaşyny gadym döwürlerden alyp gaýdýandygyny, onuň öwrenýän obýektiniň çäginin giňdigini, hatda edebiyata degişli hadysalary hem öz içine alýandygyny, emma henize çenli onuň hemmeler tarapyndan ykrar edilen belli bir kesgitlemesiniň ýokdugyny aýdýar.

Ylmyň islendik ugry öwrenilende, «Onuň öwrenýän zady näme?» diýen kanuny sorag ýüze çykýar. Stilistikada hem şundan ugur alynýar.

Dil biliminde diliň fonetikasy, grammatikasy, leksikasy belli bir nukdaýnazardan öwrenilýän bolsa, stilistikada hem fonetikanyň obýekti bolan sesleriň aýdylýş häsiýetleri, leksikologiýanyň obýekti bolan frazeologizmler, grammatikanyň obýekti bolan käbir goşulmalar, sintaksisiň obýekti bolan sözlemler, sözlem agzalary başgaça nukdaýnazardan öwrenilýär.

Stilistikanyň predmeti – dil stilleri we sözleýiş stilleri, bu stilleri bir-birinden tapawutlandyryýan lingwistik aýratynlyklar, diliň täsirli we dürli öwüşginli serişdelerini öwrenmekdir.

Stilistikanyň kategoriýalary – *stil, stilistik öwüşginlik, stilistik serişde, stilistik kada* diýen ýaly düşünjelerden ybarat.

Stilistikanyň esasy meseleleri – *funksional stil* diýen düşünjäni kesgitlemek; dil stilleriniň we sözleýiş stilleriniň bir-birine gatnaşygyny anyklamak; aragatnaşygyň dürli ugurlarynda dil serişdeleriniň ulanylyşynyň kanunalaýyklyklaryny açyp görkezmek; lingwistik stilistikanyň we edebiyat stilistikasynyň gatnaşygyny görkezmek; leksik we grammatik sinonimiýanyň, diliň çeperçilik serişdeleriniň ulanylyşyny görkezmek ýaly ugurlardan ybaratdyr.

Stilistik derñewiň esasy usullary. Stilistik derñewiň özboluşly usuly bar. Teksti semantika-stilistik, grammatik-stilistik taýdan derñemek stilistik derñewiň esasy usuly bolup durýar, çünki stilistik derñew etmek sözleýşiň iň inçeden yzarlanýan many aýratynlyklaryny seljermek bilen iş salyşýar. Çeper stiliň materiallarynyň derñewine görä, fonetik serişdeleriň çeperçilik hyzmatda ulanylyşyny öwrenmek hem stilistikanyň meselesidir.

Stilleriň özlerine mahsus aýratynlyklary olar deňeşdirilende, has aýdyň ýüze çykýar, şonuň üçin bu ugurda deňeşdirme usuly hem ulanylýar.

Stilistika barada aýmlaryň garaýyşlary

Rus aýmlary stilistika bilen öňräkden bári gyzyklanýarlar. Rus dilinde stilistikanyň meseleleri barada ylmy barlaglar geçirilip, ylmy monografik, ylmy işler toplumu, okuw kitaplar toplumu ýazylyp, neşir edilipdir. Olarda stilistika hakynda giň möçberli maglumatlar berilýär.

A. N. Gwozdew stilistikanyň aragatnaşyk edýän adamlaryň öz öňlerinde goýan wezipelerini çözmekde diliň kadalaryna laýyk gelýän serişdeleriniň maksada laýyk ulanylyşyny öwrenýändigini belleýär.¹

L. W. Şerba stilistik ulgamyň örän çylşyrymlydygyny, stilistik ulgama şiweleriň hem-de ýazuw diliniň (çeper edebiyatyň, kanselýariýa we resmi-iş kagyzlarynyň, ylmy işleriň ulanylyş häsiýetleriniň) degişlidigini, olaryň dürli görnüşlidigini, olaryň her biriniň sözleýişde göz önünde tutulýan meselä görä ulanylyş aýratynlyklarynyň bardygyny aýdýar.²

G. O. Winokur jemgyýetde ulanylýan dil birlikleriniň ulanylyş kanunalaýyklyklarynyň stilistika degişlidigi barada durup geçmek bilen, diliň, umuman, ulanylýan halatynda onuň bardygyny nygtaýar.³ Funkcional stilistika hut şu aýdylýan düşünjeden öz gözbaşyny alýar.

M. N. Kožina stilistikanyň öwrenýän obýektiniň dil ulgamynyň dürli derejeli serişdeleridigini we olaryň stilistik manylarydygyny, şeýle

¹ Гвоздев А. Н. Очерки по стилистике русского языка. – М., 1965, с. 11.

² Щерба Л. В. Современный русский литературный язык. – Журнал: «Русский язык в школе», 1939, №4.

³ Винокур Г. О. Избранные работы по русскому языку. М., 1959, с.23.

hem jemgyýetçilik gatnaşyklarynyň dürli ugurlarynda hut şol ugra häsiýetli gepleýişde ýüze çykýan sözleýşiň özboluşly guralydygyny belläp,¹ öz işinde bular barada has giňräk düşündiriş berýär.

Dil stillerinde ulgamlylyk

Stiliň alamatyny görkezýän ulgamlylyk diňe stilleriň sözleýiş görnüşinde bolup biler. Sözleýiş – bu diliň funksionirleniş hadysasy, ýagny şol hadysanyň hut özi, funksionirlenişiň netijesidir. Başgaça aýdanymyzda, sözleýiş – bu diliň hereketdäki funksionirleýji ulgamydyr. Sözleýişde dil serişdeleriniň ulanylyş hadysasy bolup geçýänligi üçin, ol guraýjy, formirleýji hyzmaty ýerine ýetirýär. Dil birlikleriniň funksionirlenişinde sözleýiş emele gelýän bolsa, şol sözleýşi guramaga, funksional manysy boýunça özara baglanyşan dil birlikleriniň saýlanyp alynmak prinsipleriniň amala aşmagyna gepleýşiň maksady hem şerti itergi bolýar. Egsilmez stilistik mümkinçilikleri bar bolan dil birlikleriniň şeýle guralyşy esasynda stilistik ulgamlylyk emele gelýär.

Dil stillerinde ulgamlylyk, şeýle ýüze çykýar: birinjiden, dil ulanylyş hadysasynda formalary, sözleri, söz düzümlerini ýasamagyň öňden gelýän morfologik, sintaktik we beýleki düzgünlerine laýyklykda funksionirlenýär; ikinjiden, dil özüniň funksionirleniş hadysasynda sözleýiş ulgamlylygy amala aşyrýar.

Emosional-ekspressiw öwüşginli serişdeler dil ulgamynda onuň dürli derejelerinde birmeňzeş däl, emosional-ekspressiw öwüşginlik diliň leksikasynda grammatikasyndaka garanyňda köpdür. Dilde emosional-ekspressiw öwüşginli ulgamlar bar bolsa-da, olar sözleýşiň mazmunyna nähilidir bir ýokundy (gürründeşiňe, söhbetdeşiňe bolan garaýşy, içki duýgyňy daşyňa çykarmagy we ş.m.) bermek üçin serişde bolup hyzmat edýär.

Stilistik öwüşgin dil ulgamyna däl-de, esasan, janly gepleýiş ulgamyna mahsusdyr. Sözleýiş ulgamy diňe bir diliň taýýar stilistik gollary esasynda emele gelmän, eýsem, gepleşiğiň maksadyna

¹ *Кожина М. Н.* Стилистика русского языка. –М., 1983, с. 23.

hem şertine baglylykda dil biliminiň bölümleriniň aýratyn bir özara baglanyşygynda – gepleşik prosesinde ýüze çykýar. Şonda dil ulgamyndaky neýtral birlikler pikiriniň beýan edilýän kontekstinde funksional-stilistik öwüşgine eýe bolmaga ukyply bolýar. Neýtral leksikany Ý. Çöňňäýew şeýle düşündirýär: «Diliniň leksikasynyň özenini düzýän sözler edebi diliniň ýazuw görnüşinde-de, gepleýiş görnüşinde-de ulanylýar. Beýle sözlere neýtral leksika diýilýär».¹

M.N.Kožinanyň pikirine, dil ulgamyndaky stilistik neýtral serişdeler diýlip dürli gepleşik sferalarynda we dürli şertlerde ulanylyp bilinýän, pikiriniň beýan edilýşine aýratyn bir stilistik alamat bermeyän, ýagny stilistik öwüşginsiz dil serişdelerine düşünilýär.²

Stilistikanyň görnüşleri

K.Babaýew stilistikanyň görnüşlerine bu bölümiň şahalary hökmünde garaýar.³ Aslynda, stilistika aşakdakylardan durýar:

Nazary stilistika. Nazary stilistikanyň wezipesi «stil» sözüniň manysyny, stilistikanyň predmetini, dili stillere bölmegiň şertlerini, stilistikanyň beýleki ylymlaryň arasynda tutýan ornuny, stilistik derňewiň usulyýetini we ş.m. öwrenmekdir.

G.Nepesow tarapyndan 2012-nji ýylda neşir edilen «Türkmen diliniň stilistikasy. Nazaryýet esaslary» diýen kitapda awtor «Türkmen diliniň stilistikasy» diýen ylmy ugruň XX asyryň 70-nji ýyllarynda dörandigi Türkmenistanyň ýokary okuw mekdeplerinde okuw dersi hökmünde okadylmaga başlanandygy, okuw prosesinde onuň amaly tarapyna artykmaç orun berlip gelinýändigini barada belleýär.⁴ Bu düýpli ylmy monografik işiň ýurdumyzyň ýokary okuw mekdepleriniň filologiýa fakultetleriniň talyplary we mugallymlary, şeýle-de türkmen diliniň stilistikasy bilen gyzyklanýan okyjylar köpçüligi üçin niýetlenilýändigini aýdylýar.

¹ Ý. Çöňňäýew. Häzirki zaman türkmen diliniň leksikologiýasy. – Aşgabat, 1972, 174–176 sah.

² Кожина М.Н. Стилистика русского языка, с.160–215.

³ К. Бабаýew. Türkmen diliniň stilistikasy, – Aşgabat, 1989, 5 sah.

⁴ G. Nepesow. Türkmen diliniň stilistikasy. Nazaryýet esaslary, – Aşgabat 2012, 26 sah.

Amaly stilistika. Amaly stilistika dil birliklerini: sesleri, sözleri, frazeologizmleri, grammatik şekilleri, sintaktik gurluşlary, aragatnaşygyň maksadyna we şertine laýyklykda haýsy-da bolsa bir stilde olaryň ulanylyşyny öwrenýär. Amaly stilistika dil serişdeleriniň stilistik hyzmatyny, ýagny beýan edilýän pikiriň ýa wakanyň aýdyň, düşnükli, dürs, täsirli beýan edilmegi üçin nähili we näderejede gatnaşygynyň bardygyny öwrenýär.

Funksional stilistika. Funksional stilistika haýsy-da bolsa bir diliň jemgyýetde ulanylyş geriminiň giňemegi netijesinde stilleriň döreýşini, diliň ösüş taryhynyň dürli döwürlerinde dilde hereket edýän stilleriň mukdaryny, hilini, stiller bilen bagly ýüze çykýan özgermeleri, stilleriň ösüşini, kämilleşişini yzarlaýar.

Deňşdirme stilistikasy (analitiki stilistika). Deňşdirme stilistikasy haýsy-da bolsa bir milli diliň stilistik ulgamyna başga bir milli diliň eden täsirini, dürli dilleriň stilistik aýratynlyklarynyň deň gelyän we tapawutlanýan taraplaryny öwrenýär. Eger derňew dilleriň ösüş taryhy bilen baglanyşykly alnyp barylsa, onda oňa **taryhy deňşdirme stilistikasy** diýilýär.

Diliň stillere bölüniş häsiýetleri

Dili stillere bölmekde dürli ýörelgelerden ugur alnypdyr. Ilkibaşda ekspressiw žanr ýörelgesi esasynda dili stillere bölüpdirler. Ekspressiw žanr ýörelgesi – bu diliň adam duýgusyna täsir ediş häsiýetleri bolan edebi žanrlaryň gatnaşygynyň ýüze çykmasıdyr.

Gadymy döwrüň – antik döwrüniň we orta asyrlar döwrüniň filosoflary, ýazyjylary ekspressiw žanr prinsipinden ugur alyp, dili **belent, aralyk, pes** diýen üç stile bölüpdirler. Dili stillere bölmegiň bu görnüşi abstrakt häsiýetli bolup, edebi žanrlaryň stillere bolan gatnaşygy doly açylyp görkezilmändir.

Rus alymy M. W. Lomonosow hem diliň *belent, aralyk, pes* diýen üç stili bar diýip hasaplapdyr, şeýle hem ol bu meseläni has anyklaşdyrypdyr. Lomonosow **belent stile** *gahrymançylykly şygryýet, oda*, möhüm materiallar hakyndaky *kyssa eserleri* degişli diýip hasap-

laýar, *drama*, *goşgy bilen ýazylan dostlukly hatlar*, *satira*, *idilliýa* (antik döwürde (soň-soňlar Ýewropada) ýazylan asuda, parahat ýagdaýlar, köplenç, söýgi hasratlary suratlandyrylýan *şygryýet*); *elegiýa* (gaýgyly, agras, oý-pikirler suratlandyrylýan lirika ýa-da saz, pýesa) **aralyk stilde** ýazylýar diýip hasaplaýar. **Pes stile** *komediýa*, *degişme aýdymlary*, *kyssa bilen ýazylan dostlukly hatlar*, *adaty işleriň beýany* degişlidir diýýär. Lomonosow dili üç stile bölmek bilen, rus dilinde olaryň her birine degişli leksiki-frazeologik, fonetik we grammatik serişdeleri hem görkezýär, emma Lomonosowyň üç stil baradaky nazaryýeti diliň dürli jemgyýetçilik ugurlaryny öz içine almaýar, meselem, onda *ylmy*, *publisistik*, *resmi-iş* stilleriniň häsiýetli aýratynlyklaryny görüp bolmaýar.

Dili stillere bölmekde ekspressiw žanr prinsipiniň oňaysyzlygy sebäpli, alymlar diliň jemgyýetçilik hyzmaty ýörelgesinden ugur alyp, ony stillere bölmekligi maksadalaýyk hasaplaýarlar.¹

Stilistik kada

Stilistik kada – bu üýtgäp durýan ol ýa beýleki şertlerde öwüşginli dil birlikleriniň ulanylyş endikleridir. Diýmek, stilistik kada stilistikanyň dil medeniýetine gatnaşygyndan gelip çykýar. Stilistik kadalar edebi diliň kadalary ýaly belli bir çägiň içinde bolmaýar. Stilistik kadanyň iki hili: **funksional stilistik kada** we **ekspressiw stilistik kada** diýen görnüşleri bolýar. Gepleşigiň belli bir sferasynda diliň ençeme wagtyň dowamynda emele gelen, şol bir wagtda-da kanunalaýyk ösýän mümkinçilikleri ýüze çykyp, haýsydyr bir maksadyň, meseläniň şertine görä stilistik manynyň, öwüşginiň ulanylmagy stilistik kada girýär.

Uly sowet ensiklopediýasynda dil stilleriniň umumy halk dilindäki sözleri, aňlatmalary, formalary hem-de gurluşlary saýlap-seçmek netijesinde emele gelýän we diliň jemgyýetçilik tejribeçiliginiň dürli ugurlarynda pikiri has hem täsirli beýan etmek üçin hyzmat edýän dil serişdeleridigi düşündirilýär.

¹ *Ефимов А.И.* История русского литературного языка. – М.,1957, с. 158–159.

Dil stilleri we sözleýiş stilleri

Diliň funksionirlenişi esasynda stiller, esasan, dört topara bölünýär. Käbir alymlar dil stilleri bilen bir hatarda dil serişdeleriniň ulanylyşlarynyň esasynda **ýönekeý sözleýiş stiliniň** hem bardygy baradaky pikiri öňe sürýärler. W. W. Winogradow dil stilleriniň **ylmy, publisistik, resmi-iş, çeper edebiyat** stillerinden başga **durmuşy gepleşik**, ýagny **jedelleşmek, nutuk, leksiýa, gürrüň, monolog, dialog, individual** görnüşleriniň hem bardygyny aýdýar.¹

M. N. Kožina diliň funksional stilleriniň jemgyýetçilik aragatnaşygynyň belli bir sferasynda ýygy-ýygdan ulanylýan dil serişdeleriniň toplumydygy, sözleýiş stilleri bolsa jemgyýetçilik gatnaşygynda dil serişdeleriniň ulanylyş kanunlaryna laýyklykda durmuşa geçmeginden ybarat bolýandygy barada aýtmak bilen, sözleýiş stilleriniň **dabaraly, gödek, kitaby, gepleşik, şahyrana** (meselem, jermal – ýüz), **resmi** stilleri we ş.m. görnüşlerini görkezýär.²

K. Babaýew özüniň ýokarda ady agzalan işinde M. N. Kožinanyň sözleýiş stiliniň dil serişdeleriniň funksionirlenişiniň şol sferalarda amala aşýandygy üçin öz gözbaşyny edebi diliň funksional stillerinden alyp gaýdýandygy, ýagny diliň funksional stilleriniň we gepleýiş stiliniň – ikisiniň-de şol bir zatdygy baradaky pikirini makullaýar hem-de her bir stiliň ýazuw we gepleýiş formasynyň bardygyny belleýär.

«Stil» sözüniň ýokarda getirilýän kesgitlemesiniň esasynda dil serişdeleri durýar, şol serişdeleriň diliň jemgyýetçilik gatnaşyklarynyň dürli ugurlarynda saýlanyp-seçiliş, ulanylyş usullary göz önünde tutulýar.

S. Nyýazowyň «Stilistikany öwretmegiň esaslary» atly okuw gollanmasynda dil serişdeleriniň edebi diliň çäginde pikir alyşmagyň dürli şertlerinde peýdalanylyşy barada şeýle diýilýär:

«Edebi diliň stilistikasy – bu dil biliminiň bir bölümi bolup, ol edebi diliň çäginde dil birlikleriniň pikir alyşmagyň dürli şertlerinde

¹ *Виноградов В. В.* Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. – М., 1963.

² *Кожина М. Н.* Стилистика русского языка. – М., 1983.

peýdalanylyşyny, şeýle-de funksional stil ulgamynyň ornaşdyrylyşyny, özleşdirilişini we ulanylyşyny öwrenýär.»¹

Hemme stiller üçin umumy zat diliň grammatik gurluşydyr, ýagny grammatik gurluş hemme stiller üçin umumydyr. Diliň sözlük düzümi-de hemme stiller üçin umumydyr. Stilleri bir-birinden tapawutlandyran aýratynlyklar, esasan, sözlük düzümine degişli bolýar. Meselem, sözleriň aýry-áýry manylary dürli-dürli stillere degişli bolup biler: **bogaz**, **burun** (geografiýa), **tolkun**, **aýlaw** (fizika), bilbil (zoologiýa), **bilbil** (çeper edebiýat stilinde **aýdymçy**).

Dil medeniýeti we stilistika

Türkmen diliniň sözleýiş medeniýeti Türkmenistanyň Ylymlar akademiýasynyň Dil we edebiýat institutynda 1972-nji ýylda *Sözleýiş medeniýeti* sektorynyň açylmagy bilen ylmy esasyda ýörite öwrenilip başlandy. Muňa mysal edip, T. Täçmyradowyň «Türkmen diliniň orfoepik sözlügi» (1978), «Türkmen edebi diliniň orfografiýasynyň sowet döwründe formirlenişi» (1976) diýen ylmy işlerini, «Türkmen sözleýiş medeniýeti boýunça oçerkler» (1979), «Dil medeniýetiniň meseleleri» (1979), «Sözleýiş medeniýetiniň aktual meseleleri» (1980), «Türkmen sözleýiş medeniýetiniň käbir meseleleri» (1988) diýen ýaly ylmy işler ýerleşdirilen ýygnyndylary görkezmek bolar.

T. Täçmyradow «Türkmen sözleýiş medeniýeti barada» diýen işinde sözleýiş medeniýetini şeýle düşündirýär:

«Türkmen diliniň sözleýiş medeniýeti diýlende, ýazuw we sözleýiş diliniň edebi kadalaryny berjaý etmeklige, haçan, nirede, nähili maksat bilen aýdylýandygyna laýyklykda diliň çeperçilik serişdelerinden ýerlikli peýdalanmagy başarmaklyga düşünilýär».²

T. Täçmyradow «dil medeniýeti» diýen adalga giň manyda alnanda, ýazuw diliniň nusga bolarlyk tekstlerini, şeýle hem tutuş dil ulgamynyň potensial mümkinçiliklerini aňladýandygyny, «dil medeniýeti» diýen adalga dar manyda alnanda, gündelik gepleşikde dil elementleriniň we mümkinçilikleriniň tejribede amala aşyrylyşyny

¹ S. Nyýazow. Stilistikany öwrenmegiň esaslary. – Aşgabat, 1994.

² T. Täçmyradow. Türkmen diliniň orfoepik sözlügi. – Aşgabat, 1978.

aňladýandygyny aýdýar. Awtor «sözleýiş medeniýeti dil biliminiň umumy medeniýetiň guraly bolan edebi dilimiziň ösüşini, kämilleşişini öwrenýän bir bölümidir» diýen netijä gelýär, ýagny sözleýiş medeniýetiniň edebi dil bilen, onuň kadalary bilen aýrylmaz baglanyşyklydygyny belleýär.

Dil medeniýeti bilen stilistika ikisi bir zatmy? Eger dil medeniýeti diňe bir dürs sözleýiş däl-de, eýsem, sözleýiş sungatydyr diýsek, onda olaryň ikisi bir zat bolýar. Eger-de stilistika dürs sözleýiş baradaky ylym däl-de, diňe sözleýiş sungatydyr diýen pikire daýansak, onda olar aýry-aýry predmetlerdir. W. W. Winogradow dil medeniýetiniň meseleleri bilen edebi diliň stilistikasynyň meseleleriniň bir-birine doly gabat gelmeýändigini belleýär.¹ W. W. Winogradowyň belleýşi ýaly, edebi diliň öz fonetik, leksik, grammatik kadalary bolýan bolsa, stilistik kadalardan dil birlikleriniň stil taýdan ulanylyş prinsipleri bilen baglanyşyklydyr. Diýmek, dil medeniýeti has giňräk düşünjani öz içine alýar. Diliň medeniýetli bolmagy orfografik, punktuasiýa düzgünleriniň berjaý edilmegi, grammatik, leksik serişdeleriniň stilistik ulanylyşynyň, edebi kadalaryň gysarnyksyz berjaý edilmeginiň netijesinden ybaratdyr. Şu görkezmeleriň haýsy hem bolsa biriniň bozulmagy dil medeniýetiniň bozulmagyna getirýär. Dil medeniýeti dil serişdeleriniň ähli sferalardaky ulanylyşy, olaryň gepleniş hem ýazuwly ulanylyşynyň (orfografik kadalaryň, dyngy belgileriniň goýluş düzgünleriniň, äheňiň, säginmäniň, basymyň, taktyň ulanylyşynyň) ähli babatlaryny öz içine alýar.

Fonetik stilistika

Fonetik stilistika – bu fonetik serişdeleriň sözleýişde ulanylyşy hakdaky taglymatdyr. Fonetik stilistika stilistik öwüşginligi ýüze çykarýan resurslardyr. Çeper edebiýatda aýdylanda, dürli hili aýdylyan sözler morfologiýadaky, sintaksisdäki, leksikologiýadaky iki hili aýdylyan sözlerden tapawutlanýar. Şol bir sözüň ýa-da goşulmanyň çäginde bir sesiň ýa fonemanyň deregine başga bir ses ýa fonema ulanylýar. Käbir ýagdaýlarda bolsa bir fonema artdyrylýar ýa-da dü-

¹ *Виноградов В. В.* Görkezilen iş.

şürilýär. Şeýle fonetik hadysalar bir sözüň iki hili aýdylmagyny ýüze çykarýar. Fonetik gezekleşme dürli täsirleriň netijesinde ýüze çykyp biler. Tirkeş sözleriň her bir komponentiniň başynda meňzeş çekimsiz sesleriň gelmegi bilen, olarda **alliterasiýa** emele gelýär. Meselem, sylag-serpaý, gargy-gamyş, bag-bakja, gül-gunça, çeni-çaky we ş.m.

Tirkeş sözleriň komponentlerinde meňzeş çekimli sesler gaýtalananda, olarda **assonans** emele gelýär. Meselem, ýagşy-ýaman, öý-öwzar, egin-eşik we ş.m.

Tirkeş sözleriň komponentlerinde meňzeş çekimsizler doly gaýtalananda, **dissonans** emele gelýär. Meselem, paty-puty, tapyr-tupur, şatyr-şutur... Tirkeş sözleri emele getirýän sözler **antonimler** bolup bilýärler. Meselem, odur-budur, ölenini-galanyny, tapar-tapmazyň, belentli-pesli, dura-bara we ş.m.

Tirkeş sözleriň komponentleriniň ikisine-de birmeňzeş goşulmanyň goşulmagy bilen **monarim** emele gelip, garşylykly many aňladýarlar. Meselem, ownukly-irili, onda-munda, eýdip-beýdip, ýazuw-çyzuw, azda-kände we ş.m.

Tirkeş sözler **sinonimlerden** hem emele gelýär. Meselem, daş-töwerek, sessiz-üýnsüz, ýykyp-ýumrup, geň-taň, sany-hesibi, ýanar-köýer, agdar-dünder.

Şiwe sözleriniň aýdylyşynda birlik saklanman biler. Meselem:

Gulokçun // gulokjyn

Basgançak // basganjak

Öňňun // öňňün

Sakal // sakgal

Dokuz // dokguz

Çekimli sesleriň uzyn ýa gysga aýdylmagy belli bir stilistik maksatlar üçin ulanylyp bilner.

Meselem:

Ho:l barýan gö:ze:le sö:z di:ýmek bo:lmaz.

«Nar agajy» aýdymy

Size garaşy:p ýa:dadyk.

Urşa gidip barýanlaryň zyzyndan gara:p ga:lypdyk.

Fonetik serişde hasaplanýan ritm hem stilistik hyzmaty ýerine ýetirýär. Ritm diýlende, haýsydyr bir ses elementleriniň birsydyrgyn,

deňölçeqli, sazlaşykly gezekleşmesine düşünilýär. Ritmik sazlaşygy çeper edebiýat stilinde görmek bolýar. Meselem:

Garşymyzda dalan bar,
Dalanda jan alan bar,
Ogryn-ogryn seredip,
Mende göwni galan bar.

Monjugatdy

Sesleriň ýokarlandyrylyp ýa-da peseldilip aýdylmagyna **äheň** (intonasiýa) diýilýär. Ýüzlenme we sorag sözlemleri aýdylanda, äheň gitdigiçe beýgelýär. Sorag sözlemi sorag äheňinde aýdylýar. Intonasiýa sözleýişde stilistik hyzmaty ýerine ýetirýär. Meselem, sözleýjiniň içki duýgusyny daşyna çykarmagynda hyzmat edýär, ýagny *buýruk ediji äheň, üstünden gülüji äheň* we ş.m. aňladyp biler. Türkmen dilinde sözleýişde pikiriň stilistik ekspressiwligini ýüze çykarmakda äheňiň hem ritmiň hyzmaty uludyr.

Leksik stilistika

Sözleýşe stilistik öwüşgin bermekde leksikanyň mümkinçilikleri ägirt uludyr.

Sözleýişde ulanylýan sözleriň many-mazmunynyň üstüni dürli emosional-ekspressiw öwüşginler bilen dolduryp, beýan edilýän pikiriň täsirliligini güýçlendirýän stilistik dil serişdelerine türkmen dili baýdyr. Çeper edebiýat stili diýen bölümde leksik-stilistik serişdeler barada giňden durlup geçiler.

Morfologik stilistika

Morfologiýanyň stilistik mümkinçiligi leksikadaky ýaly köp bolmasa-da, olaryň käbirleri bilen tanyş bolalyň: morfologik söz ýasalyş stilistik mümkinçilikleri aňladyp biler. Işlikler, esasan, janly gepleýişde köp gabat gelýär, şeýle sözleýşe dinamika mahsus bolýar. Işlikleriň käbir häsiýetlerine seredip geçeliň: hereketiň köp gezek gaýtalanýandygyny aňladýan işlikler ylmy, resmi-iş kagyzlary stillerinde köp gabat gelmeýär. Ylmy stilde, resmi-iş kagyzlary stillerinde işligiň

buýruk şekili gabat gelmeýär diýen ýalydyr. Jemgyýetçilik-publisistik stilde, çeper edebiyat stiline ýüztutmalar, çagyryşlar köp ulanylýar, işligiň buýruk şekili peýdalanylýar. Meselem:

Gaýrat et, gallaçy!

«Watan» gazetini

Gaýrat edip, şirin jandan geçeli,
Gylyçdan gyrmyzy gandan seçeli,
Duşman bilen aramyzy açaly,
Hemme bir ykrarda durulsyn indi!

Seýitnazar Seýidi

Käbir goşulmalar janly gepleýiş stiline mahsus emosionallyk-ekspressiwlik öwüşginini berip, stilistik hyzmaty ýerine ýetirýärler. Meselem:

-lar, -ler:

Ol guşluga galan Günň gyzgynyna meýmiräp, **heziller** edip ýatyrdy.

Bu ugurda metbugat işgärleriniň **entekler** köp işlemelidigi bel-
lidi.

-jyk, -jik, -jagaz bu goşulmalar emosionallygy-ekspressiwligi aňladýar. Meselem:

Gel, **köşejik** gawun iy!

Senjagaz oňa näme edip bilersiň.

Olar **tirkeşipjik** barýarlar.

Çagajyk **diňläpjik** otyr.

-ja, -je bu goşulmalar sypatdan beýleki söz toparlaryna goşulanda, sözleme stilistik ýokundy berýär ýa-da ekspressiwligi aňladýar.

Meselem:

Agyl doly **akja** guzy, ertir tursam, ýokja guzy.

Matal

-yk, -ik:

Eger-de meniň etmişlerimiň baryny **bir ýerik** jemleseler, atuw jezasy maňa az bolardy.

A. Jumamyradow «Güller solmasyn», 14 sah.

Öz kesellerine em etmek üçin uzak obalardanam, goňşy respublikalardanam adamlaryň **bu taýyk** gelýändiglerini gürrüň berdiler.

Gazetden

-ow, -ýew diýen familiýa ýasaýjy goşulma kitaby dilde ulanylyp, janly gepleýiş stilinde onuň düşürilip ulanylyşyny görmek bolýar. Meselem:

Halyl Kuly, Juma Ýazmyrat, Ata Sary.

Türkmen diliniň grammatik gurluşynda özüniň stilistik hyzmatlary az bolan dil serişdeleri gatnaşýarlar. Türkmen diliniň morfologiýasynda käbir söz ýasaýjy we söz üýtgediji goşulmalardaky wariantlylygyň stilistik hyzmaty barada A.Geldimyradow şeýle diýýär:

«Häzirki zaman türkmen diliniň ösüşi, ondaky dil birlikleriniň wariantlarynyň her haýsynyň stilistik ulanyşlary taýyndan tapawutlanmagyna sebäp bolýar».¹

Türkmen dilinde bir-birlerinden stilistik hyzmaty taýdan tapawutlanýan manydaş goşulmalar bar. Meselem:

-ly, -li // -ana affiksleriniň goşulmagy bilen **nurly, görkli; nurana, görkana** diýen sypatlar ýasalýar, **nurana, görkana** diýen sözler emosionallyk aňladyp, çeper edebiýat stiline degişli bolsa, **nurly, görkli** sözler neýtral stile degişli hasaplanýar. Emma käbir goşulmalaryň manydaşlygyna garamazdan, goşulan sözlerden aýry-aýry leksik manyly sözler ýasalýar. Meselem:

-syz, -siz we **bi-** goşulmalary manydaşdyrlar. **bi-** goşulanda (**bi-günä, bigörk, binobat, bitertip, bimaza**), ol sözlerde stilistik öwüşgin bolýar, emma **-syz, -siz** goşulanda (**tertipsiz, mazasyz, günäsiz, görksüz**) sözlerde stilistik öwüşgin bolmaýar.

¹ A. Geldimyradow. Grammatik normalar.// Türkmen sözleýiş medeniýeti boýunça oçerkler. –Aşgabat, 1980.

TÜRKMEN DILINIŇ STILLERI WE OLARYŇ HÄSIÝETLI AÝRATYNLYKLARY

Edebi dilimiziň dürli syýasy-jemgyýetçilik ugurlarda ulanylýan stilleriniň görnüşleri şulardan ybarat:

Resmi-iş stili. Türkmen diliniň iş dolandyryşda, kanunçylykda iş kagyzlaryny ýazmakda, raýatlaryň we edaralaryň arasynda maglumat alyşmak maksady bilen ulanylýan resminamalar *resmi-iş stilinde* amala aşyrylýar.

Arza, häsiýetnama, tekliplama, tassyknama, buýruk we beýleki resminamalaryň dili monologik häsiýetli bolup, olara emosional öwüşginsiz sözleriň, birmeňzeş öwrümleriň, eýerjeňli goşma sözlemleriň ulanylyşy, standartlylyk mahsusdyr.

Ylmy stil. Türkmen dilinde ylmy işler ýazylanda, ylym-bilim öwredilende, ulanylýan stil *ylmy stildir*.

Bu stiliň dil serişdelerine ylmy eserlerde ylmy derňewleriň barlagynda we netijesini düşündürmekde ulanylmak hyzmaty häsiýetlidir. Ylmy resminamalaryň, makalalaryň, monografiýalaryň, dissertasiýalaryň, okuw gollanmalarynyň we beýlekileriň dili ylmy stil hasaplanylýar. Olarda ylmyň dürli pudagyna degişli adalgalar, giriş sözleri, sokma gurluşlar (muňa sokma sözler, girizme konstruksiýa hem diýilýär), sitata görnüşli alynmalar, ylmy edebiyatlarda berilýän salgylanmalar, tassyklaýjy we inkär ediji sözlemler, at sözlemleri, eýerjeňli goşma sözlemler giňden ulanylýar.

Publisistik stil. Dil serişdeleriniň syýasy-köpçülik işinde, gazet-žurnallarda, radio-telewideniýe ýaýlymlarynda, ýygnaklarda ýazuw üsti bilen ýa-da dilden habar bermek ýa wagyz-nesihat işlerini alyp barmak üçin ulanylyşy *publisistik stildir*. Publisistik eserleriň dili monologik häsiýetlidir. Olara syýasy, ahlak-etiki adalgalaryň, dabaraly, emosional öwüşginli sözleriň, ýuztutma sözleriň, ritorik sözlemleriň, diliň çeperçilik serişdeleriniň ulanylmagy häsiýetlidir.

Çeper edebiyat stili. Bu stilde dil serişdeleri çeper döredijilikde, söz sungatynyň eserlerini döretmek işinde ulanylýar. Şygryýet, kyssa, drama eserleriniň dili çeper stil hasaplanylýar, bu topar eserlere diliň çeperçilik serişdelerini, göçme manylylygy–metafora,

metonimiýa, sinonim, sinekdoha görnüşlerini, emosional öwüşginli şahyrana sözleri, sintaktik stilistikany ulanmagyň mahsus bolmagy häsiýetlidir.

Gepleýiş diliniň stili. Dil şerişdeleriniň janly gepleýişde ulanylyşyna *gepleýiş diliniň stili* diýilýär. Gepleýiş diliniň stilinde adamlaryň özara sorag-jogap alyşmasy, gürrüň berme, pikir aýtma ýaly hadysasy amala aşýar. Janly gepleýiş – bu beýleki funksional stilleriň stilistik serişdeleriniň döremegini esaslandyrýar, ýagny hemme stilleriň esasynda gepleýiş stiliniň serişdeleri ýatyr. Türkmen edebi diliniň gepleýiş stili edebi gepleýişden durýar.

Türki dillerde funksional stilleri toparlara bölmekde birlik ýok. Meselem, B. M. Ýunusalyýew gyrgyz edebi dilinde *çeper edebiyat, gazet-publisistik, ylmy-populyar, resmi dokumentler* stili diýen dört stiliň bardygyny ýazýar.¹ A. Demirçizadä azerbaýjan dilinde edebi, ylmy, syýasy-jemgyýetçilik stilleriniň bardygyny görkezýän bolsa,² A. A. Bagirow azerbaýjan dilinde stilleri iki topara, ýagny **sözleýiş stili we kitaby (ýazuw) stil** diýen toparlara bölýär, soňra kitaby stiliň çäginde **iş (resmi) stiliň, çeper stiliň, publisistik stiliň we ylmy stiliň** bardygyny aýdýar.³ Muňa garamazdan, türki dillerde bu ugurdan edilen işleriň köpüsünde funksional stiller dört topara bölünýär. Munda diliň jemgyýetçilik hyzmaty we onuň ulanylyş gerimi boýunça dil **umumy halk dili we edebi dil** diýen stillere bölünýär. K. Babayew hem diliň jemgyýetçilik hyzmatyna diliň jemgyýetdäki hyzmaty diýlip düşünilende, onuň **umumy halk dili we edebi dil** diýen stillere bölünýändigini aýdýar.⁴

Umumy halk dili diýlende, edebi diliň **ýazuw we sözleýiş**, ýagny *ýönekeý gepleýiş* görnüşleri göz önünde tutulýar.

Türkmen edebi diliniň stilleri barada ilkinji maglumatlary beren P. Azymow türkmen edebi diliniň dört stiliniň (çeper edebiyat stili,

¹ Юнусалиев Б. М. О стилиевой дифференциации киргизского литературного языка. – // Развитие стилистических систем литературных языков народов СССР. – Ашхабад, 1968, с.185–193.

² А. Demirçizadä. Azärbayžan dilinin üslubiýaty. – Baky, 1962, 32–37 s.

³ А. Bagirow. Ädäbi dilin üslublary haggynda. – Baky, 1967, 8–12 s.

⁴ К. Babayew. Türkmen diliniň stilistikasy. – Aşgabat, 1989, 14 sah.

ylmy stil, jemgyýetçilik-publisistik stil, kanselýariýa-iş kagyzlary stili) bardygyny belleýär.¹

Ý. Çöňňäýew türkmen dilinde **çeper edebiyat stili; ylmy we önümçilik-tehniki stil; jemgyýetçilik-publisistik stil; resmi we kanselýariýa-iş kagyzlary stili** diýen dört stiliň bardygyny aýdýar.²

A. Geldimyradow «Diliň we sözleýşiň stilleri» atly işinde **kitabý stilleriň we gepleşik stiliniň** bardygyny belläp, **ylmy stiliň, publisistik stiliň, resmi we iş kagyzlary stiliniň, edebi çeper stiliň** kitabý stile degişlidigi barada ýazýar. A. Geldimyradow şu işinde **kitabý stiller** bilen bir hatarda **gepleşik stiliniň** hem bardygyny aýdýar.

Stilistika degişli ýazylan käbir ylmy işlerde edebi diliň sözleýiş görnüşiniň bardygy aýdylyp, ol **sözleýiş stili, gepleşik stili, adaty sözleýiş stili, adaty-durmuşy stil, durmuşy-gepleşik stil, durmuşy-aragatnaşyk stili** diýen adalgalar bilen atlandyrylyp, özbaşdak, aýratyn stil hasaplanýar.

Edebi diliň ýazuw görnüşi hem aýratyn stil hasaplanyp, ol käbir işlerde **kitabý stil, ýazuw stili** diýen ýaly dürli hili atlandyrylýar. Edebi diliň **sözleýiş formasynyň we ýazuw formasynyň** aýry-aýry stiller hasaplanmasynyň sebäbi K. Babayewiň okuw gollanmasynda giňden düşündirilýär:³

Sözleýiş adamzat aragatnaşygynyň ilkinji hem esasy serişdesidir. Sözleýiş gepleýäniň we diňleýäniň gatnaşmagynda amala aşýar. Ol, köplenç, dialog häsiýetli bolýar, onda mimika we äheň uly ähmiýete eýe bolýar.

Ýazuw adamzat aňynyň soň döreden önümi bolup, köplenç, monolog häsiýetli bolýar, ýazuw diline mimika, emosiýa gatnaşmaýar, gürründeşiň ýok wagtynda hem ulanylýar. Ýazuw dilinde sözlemede sözler berk tertipde bolup, köplenç, doly sözlemler, düzmeli we

¹ *Азымов Р., Ершова Е. Н.* О некоторых закономерностях развития стилистических систем в условиях двуязычия. – // Развитие стилистических систем литературных языков народов СССР. – Ашхабад, 1968.

² *Ý. Çöňňäýew.* Häzirki zaman türkmen diliniň leksikologiýasy. – Aşgabat, 1972.

³ *A. Geldimyradow.* Diliň we sözleýşiň stilleri. // Türkmen sözleýiş medeniýeti boýunça oçerkler. – Aşgabat, 1980, 55–63 sah

eýerjeňli goşma sözlemler hem ulanylýar. K. Babaýew sözleýiş diliniň we ýazuw diliniň hersini aýratyn stil hasaplaman, olara edebi diliň dürli formalary görnüşinde garalsa, dogry boljakdygyny, çünki dil stilleriniň özleriniň-de ýazuw we sözleýiş formasynyň bolýandygy baradaky pikiri öňe sürýär.

Funksional stiller

Dil adamlaryň özara pikir alyşmak ulgamy bolmak bilen, öňde belleýşimiz ýaly, pikiri formirleýär, beýan edýär, diýmek, dil funkcionirleýji ulgamdyr. Dil birlikleri ol ýa beýleki sferalarda peýdalanylanda, olaryň belli bir stilistik öwüşgine eýe bolmagy netijesinde funksional stiller formirlenýär.

Her bir milli dilde dil serişdeleriniň ulanylyş derejesi deň bolmadyk dürli funksional stiller bolýar: **publisistik stil, ylmy stil, çeper edebiýat, resmi we kanselýariýa-iş kagyzlary stili.**

Funksional stilleriň bir-birlerinden tapawutly tarapy-da, umumy tarapy-da bolýar.

Söz düzümleriniň we ýönekeý sözlemleriň käbir görnüşleriniň sinonimleriniň bolmagy, baglanyşygy ýüze çykarmakda käbir söz toparlarynyň galyp şekilleriniň bolmagy we beýleki stilistik mümkinçilikler dil serişdelerini sözleýişde giňden peýdalanmak üçin şert döredýär.

Türkmen dilinde funksional stilleriň dört görnüşi görkezilýär: çeper edebiýat stili; ylmy we önümçilik-tehniki stil; jemgyýetçilik-publisistik stil; resmi we kanselýariýa-iş kagyzlary stili.

Sözleýişň funksional stili diýip haýsydyr bir jemgyýetçilik iş sferasynda hyzmat ediş aýratynlyklaryna laýyklykda belli bir öwüşginli guralan sözleýişň özboluşly häsiýetine düşünilýär.

Sözleýişň umumy aýratynlyklary gepleşiğiň haýsy sferada bolup geçýänligi bilen bagly bolýar. Ol ýa beýleki sferadaky gepleşik jemgyýetçilik aňynyň formasyna görä bolýar. Meselem, gepleşiğiň ylmy sferasynda bolyan sözleýişe **ylmy stil** diýilýär, bu stiliň öz funksional-stilistik kadasy we alamatlary bolýar. Gepleşiğiň anyk meselesine we sözleýäniň indiwiidualygyna baglylykda pikir beýan edilende, bu stile mahsus häsiýetler gabat gelip biler. Ýöne, pikiriň beýan edilişi, esasan, sözleýişň ylmy stiliň gurluşynyň talaplaryna

dogry gelip, funksional stile mahsus aýratynlyklary özünde jemlemelidir. Şeýlelikde, pikiri beýan etmeklik belli bir funksional stiliň kadalaryna gabat gelende, sözleşişň haýsy stile degişlidigi mälim bolýar. Sözleşişň haýsy stile degişlidigi näme arkaly belli bolýar?

Pikir beýan edilende, aýry-aýry sözleriň ulanylyşynda, sözleriň semantik-grammatik taýdan formalanyşynda, sözleriň sintaktik hyzmatynda ol ýa beýleki funksional stiliň özüne mahsus häsiýetleri saklanýar. Olary görmek üçin käte bir söz ýa söz düzümi ýa-da tekstiň bir bölegi ýeterlik bolýar. Käwagt bolsa birnäçe sözlemleriň toplумы gerek bolýar, sebäbi pikiri beýan etmek, köplenç, birnäçe stiliň bir-birine gatnaşygy arkaly amala aşyrylýar.

Sözleşiş gurnalanda, onuň esasy gatlagy, ýagny sözleşişň häsiýetini kesgitleýän fundamental gatlagy bolýar. Hut şonuň özi hem pikiriň beýan edilişiniň haýsy stilde bolup geçýändigini görkezýär.

PUBLISISTIK STIL

Publisistik stil habar bermegiň, köpçülikleýin pikir alyşmagyň, jemgyýetçilik pikirini emele getirmegiň özboluşly serişdesidir. Bu stiliň öz kanunalaýyklyklary bolýar. Bu stiliň beýleki stiller bilen baglanyşykly hem tapawutly taraplary bolýar.

Häzirki döwürde türkmen edebi diliniň funksional stilleriniň ähli görnüşinde düzülen tekstler döwürleýin metbugatda çap edilýär. Ol tekstler, esasan, informasiýa (maglumatlary) ýaýratmak, köpçülikleýin pikir alyşmak, jemgyýetçilik pikirini formirmek bilen baglanyşykly tekstlerdir. Olar **korrespondensiýa, habar, zarisowka, reportaž, interwýu, ýol ýazgylary, tankydy makalalar, oçerk, felýeton** žanrlarydyr. Şeýle žanrlar özara gatnaşykda bolup hem-de bir-birinden tapawutlanyp, hemmesi bilelikde **publisistik proza** žanrny emele getirýär.

Publisistik stil publisistikanyň žanrlarynyň materiallary esasynda öwrenilýär.

Publisistik stil jemgyýetçilik pikirini döretmäge ukyply bolmak üçin ösmek, kämilleşmek, baýlaşmak hadysalaryny başdan geçirýär. Türkmenleriň jemgyýetçilik durmuşynda ýüze çykyan metbugat aragatnaşygy syýasy, ykdysady, sosial şertlere görä bolup geçýär. Türkmen diliniň publisistik stili XX asyryň 20-nji ýyllaryndan häzirki döwre çenli wagt içinde ýüze çykyp, formirleniş, ösüş, kämilleşiş, baýlaşyş tapgyrlaryny başdan geçirdi.

Türkmen edebi diliniň publisistik stiliniň ýüze çykmagy «Türkmenistan» gazetiniň (29.07.1920) neşir edilmegi bilen baglanyşykly bolup, türkmenleriň durmuşynda möhüm taryhy waka boldy. Bu gazetiniň neşir edilip başlanmagy ilat arasynda habar ýaýratmagy, köpçülik bilen pikir alyşmagy, jemgyýetçilik pikirini döretmegi alamatlandyrdy.

Türkmenler üçin niýetlenilen «Gyzyl goşun» (1920-nji ýylyň başynda neşir edilip başlandy) hem-de «Nabat rewolýusii» gazetinde ýerleşdirilen türkmençe materiallar şol döwrüň partiýa we jemgyýetçilik guramalarynyň türkmen welaýatynda durmuşa geçirilýän syýasy, ykdysady we sosial-durmuş çärelerine türkmen halk köpçüligini çekmekde bolup geçýän özgerişler bilen ýerli halky habarly etmeklige

hyzmat edýärdi. «Türkmenistan» gazetiniň çap edilip başlanmagy bilen türkmen metbugatynda publisistik stiliň düýbi tutulyp başlandy.

Gylyç Nepesow publisistik stil barada:

«Gazeti dörediji – «Türkmenistan» gazetini neşire taýýarlaýjylar, oňa makala ýazýan awtorlar şol döwrüň özüne laýyk bilimi, sowady bolan adamlardy. Gazeti okaýanlar bolsa arap ýazuwyndan başy çykýan ujypsyzja sanly adamlardy. Ýurtda, dünýäde bolup geçýän wakalardan gazet arkaly habarly bolmaly, gazet arkaly gozgalýan meselelerde öz pikirlerini aýtmaly, oňa öz seslerini goşup, şol meselelerden gelip çykýan wezipeleri amala aşyrmaga gatnaşmaly adamlar, esasan, sowatsyzdy... Bu ýagdaý «Türkmenistan» gazetiniň öz hyzmatyny şol döwrüň isleglerine görä guramakda hem amal etmekde päsgelçilikler döredipdi» diýip belleýär.¹

1921–1922-nji ýyllarda we 1923-nji ýylyň başynda «Türkmenistan» gazetini sap türkmen gazetini hasap edip boljak däldi, onda pars dilinde-de, türkmen dilinde-de materiallar ýerleşdirilýärdi. Hernäçe alada edilse-de, gazet türkmenler üçin hemişe düşnükli bolup durmaýardy. Gazetiň dilinde azerbaýjan, türk, manysy türkmenlere düşnüksiz bolan arap, pars dilleriniň leksika-grammatik serişdeleriniň, arap ýazuwynyň däpleriniň, rus alynma sözleriniň dürlüçe ulanylyşynyň agdyklyk etmegi onuň diliniň düşnüksizligini şertlendirýärdi.

Şeýle pursatda Türkmen bilim topary tarapyndan arap elipbiýinde reforma geçirilýär, adalga döretmegiň, başga dilden söz almagyň anyk ýollary kesgitlenýär. Bu görülýän çäreler gazetiniň diliniň türkmenler üçin düşnükli bolmagyna ýardam etdi, arap ýazuwyny reforma etmek bilen arap elipbiýiniň esasynda türkmen elipbiýi döredildi – türkmen diliniň çekimli we çekimsiz seslerini aňladýan harplar görkezildi, başga dilleriň sözlerini, mümkin boldugyça, ulanmazlyk barada ýörite ýörelgeler belgenildi. Netijede, türkmenleriň bu gazetini okamaklary belli bir derejede aňsatlaşdy.

«Türkmenistan» gazetini 1924-nji ýylyň başlaryndan başlap, halk köpçüligi üçin öňküsinden ep-esli derejede düşnükli bolup ugraýar. 1925-nji ýylyň ýanwarynda «Daýhan» gazetini neşir edilip başlanýar.

¹ G. Nepesow. Türkmen edebi diliniň publisistik stili. – Aşgabat. 1993, 8 saha

1925-nji ýylyň maý aýyndan Türkmenistanyň ýaşlarynyň jemgyýetçilik pikirlerini formirleýän «Ýaş kommunist» gazetini neşir edilip başlandy. Bu gazetlerde indi öňki arap, pars, azerbaýjan, özbek, türk sözleriniň deregine rus sözlerini ulanmak ýörgünli boldy. Bu ýagdaý türkmenleriň jemgyýetçilik durmuşynda bolup geýýän syýasy, ykdysady, medeni özgerişler bilen baglanyşyklydyr.

Häzirki «Garagum» žurnaly 1928-nji ýylyň ortalarynda çykyp başlanýar. Ol ilki «Türkmen medeniýeti», soň bolsa «Türkmenistan», «Sowet edebiýaty» diýip atlandyryldy.

Şol döwürlerde taryha, ykdysadyýete, medeniýete, magaryfa, oba hojalygyna, senagata degişli okuw kitaplary, gollanmalar çykyp ugraýar.

Şol wagtky çykýan gazet-žurnallaryň dili gaty düşnüksizdi.

Meselem:

«Bu günki gün şu briji gurultaýymyzyň öňide dabaraly söz berýänki, şu günden alb benim aýalym kamsamol boljak.» («Türkmenistan» gazetini, 1925-nji ýylyň 29-njy marty).

Gazet-žurnallarda çap edilýän makalalarda šiwe sözleri hem ulanylýardy.

Türkmen metbugatynyň dilinde rus dilinden geýýän sowet-internasional sözleri agdyklyk edýärdi. Şol döwürde «Türkmenistan» gazetinde «Dil meselesi» hakynda dürli çekişmeler başlanýar. Ý. Nasyrlynyň «Dil meselesine düşünişimiz» atly makalasy çap edilýär.

Şeýlelikde, türkmen dilinde publisistik stil emele geldi. Bu stiliň döremegi bilen türkmen diliniň birnäçe lingwistik kadalara eýe bolmagynyň özboluşly çylşyrymly taryhy bar.

Türkmen diliniň, şol sanda türkmen metbugatynyň we neşirýatynyň diliniň kadalaşmagy üçin 1930-njy ýylyň maýynda bolan Türkmenistanyň Birinji ylmy konferensiýasynda, 1936-njy ýylyň maýynda geçirilen Türkmenistanyň I lingwistik gurultaýynda we 1954-nji ýylyň oktyabrynda geçirilen II lingwistik gurultaýynda birnäçe kararlar kabul edildi.

Publisistik stil iki görnüşde bolýar: ýazuw we gepleýiş. Onuň ýazuw görnüşine **metbugat** we **neşirýat** degişlidir. Ýöne gazet-žurnallarda çap edilýän ähli makalalary bu stile degişli edip

bolmaz, sebäbi **kanunlar, permanlar** – resmi-iş stiline, **hekaýalar** – çeper edebiyat stiline, **ylmy makalalar** – ylmy stile degişlidir. Gazet-žurnallarda dürli habarlar, hasabatlar hem berilýär.

Radio we teleýaýlymdaky gepleşikler, ylmy-amaly maslahatdaky, ýygnaklardaky çykyşlar, kazyýetiň işinde geçirilýän gürrüşler, saçak başynda aýdylýan gutlag sözleri bu stiliň **janly gepleyiş** görnüşidir.

Metbugat we neşirýat materiallary tutuşlygyna däl-de, olaryň belli bir bölegi publisistik stile degişlidir. Metbugat öz gezeginde **syýasy, operatiw-önümçilik publisistika we çeper publisistika** diýen görnüşlerden ybaratdyr. Syýasy hem-de operatiw-önümçilik publisistika degişli žanrlara: **baş makala, korrespondensiýa, informasiýa, hatlar** girýär.

Publisistik stiliň dil aýratynlygy. Publisistik stiliň sözlük düzüminde we söz düzümlerinde dürli hili dil aýratynlyklary bar. Bu stiliň özüne mahsus adalgalary bardyr. Syýasy adalgalar, şeýle hem oba hojalygyna, sungata, medeniýete edebiyata degişli kär-hünär adalgalary bu stiliň leksikasynyň esasy bölegini düzýär.

Adalgalaryň ulanylyşy hem gazet-žurnallarda birmeňzeş däl. Mysal üçin, «Türkmenistan» gazetinde, köplenç, syýasy adalgalar, «Türkmen dili» gazetinde dile degişli adalgalar ulanylýar.

Publisistik stiliň žanrlary

Habar. Informasiýany halka tiz ýetirmek hyzmatyny edýän žanr habar žanrydyr. Habar žanry bolan wakany göni habar bermekden başlanýar. Sözlemiň habary şu žanra mahsus bolan şekilde öten zaman işliginden ýasalýar. Habar diňe maglumat beriji materiallardan ybarat bolýar. Munda esasy artykmaçlyk edýän gurluş habar sözlemidir. Bu žanrda ýazylan materiallarda sorag we ýüzlenme sözlemleri bolmaýar diýen ýalydyr. Ýöne **korrespondensiýa** hem **reportaž** žanrlarynda sorag we ýüzlenme sözlemleri ulanylyp bilner. Bu, esasan, gazet neşirinde ýöriteleşen žanrдыr. Munda nirede, haçan, nämäniň bolandygy habar berilýär. Bu žanrda aňladylyş örän gysby,

gysga, artykmaç sözlerden saplanan görnüşde bolýar. Artykmaç sözlük habar žanrynda kadadan çykma hasaplanýar.

Korrespondensiýa. Korrespondensiýa salgyny häsiýetlendirmek arkaly habar bermek bilen başlanýar. Meselem, «Iň baýry kärhanalaryň hatarynda tanalýan...». Şeýle häsiýetlendirme korrespondensiýa mahsus bolup, onuň hasabyna korrespondensiýanyň tekstiniň möçberi artýar. Korrespondensiýada häsiýetlendirilişli materiallar, informasiýa berişli materiallar agdyklyk edýär.

Interwýu. Soragyň we jogabyň gezekleşikli getirilmegi bilen ýazylýan interwýu XX asyryň 60-njy ýyllarynda metbugata aralaşyp başlady. Interwýu ilki gysgajyk tekstden ybarat bolan girişden başlanýar. Munda interwýu alýan žurnalisti gyzyklandyran derwaýys bir mesele gozgalýar. Bu mesele gozgalýan tekst bölegi gazet-žurnallarda materialyň başynda aýratynlandyrylyp (gara harplar bilen) ýazylýar. Soňra interwýu alýany (žurnalisti) gyzyklandyran şol mesele bilen baglanyşykly sorag berilýär, ol sorag-jogap tertibinde ýerleşdirilýär. Interwýu berýäniň tekstinde, esasan, ýönekeý sözlemler, köplenç, habar sözlemi ulanylýar. Munuň sebäbi jogap berýäniň gepleşik esasynda jogap berýändigindedir. Interwýu alýan adam, ýagny žurnalist düzmeli we eýerjeňli, çylşyrymly goşma sözlemleri ulanyp hem biler, şeýle bolanda, žurnalistiň taýýarlyklydygy görünýär. Esasan, interwýu alýanyň we interwýu berýäniň tekstinde çylşyrymly düzülen sözlemler az gabat gelýär.

Reportaž. Bu žanra degişli materiallary reportýor wakany gözi bilen görüp, oňa gatnaşyp ýazýar. G.Nepesow reportažda dil serişdeleriniň ulanylyşyny şeýle häsiýetlendirýär: «Reportažyň diliniň gurluşy, onda dil serişdeleriniň ulanylyşy şeýle ýagdaýa baglydyr: reportaža «bir tarapdan, berk dokumentallyk, obýektivlik, wakany fotografik şöhlendirmek, ynandyryjylyk mahsus bolsa, beýleki bir tarapdan, suratkeşlik, emosionallyk, aýdyňlyk hem çeper görkezmeçlik häsiýetlidir».¹

Reportažda awtoryň tekste bolan gatnaşygynyň özboluşly aýratynlyklary bolýar: reportažyň awtory 1-nji şahsda gürleýär. Bu ýagdaý awtoryň waka özüniň gatnaşmagy bilen şertlendirilýär.

¹ G. Nepesow. Görkezilen iş, 128 sah.

Publisistik makala. Žanryň bu görnüşine baş makala, düýpli meseleler gozgalýan uly göwrümlü makalalar, syýasy-publisistik, edebi-publisistik, medeni-publisistik, tankydy-publisistik, ylmy-publisistik, kommentirleýji (hünärmeniň maslahaty) makalalary, ýol ýazgylary, edebi portretler, edebi eserlere, ylmy işlere degişli ýazylýan synlar degişlidir.

Baş makalada «meniň» adyndan däl-de, «biziň» adyndan ýa-da olluk ýöňkemedede gürlenilýär. Baş makalada döwlet ähmiýetli, syýasy-jemgyýetçilik, guramaçylyk taýdan has möhüm meseleler gozgalýar, geçirilen çäreler jemlenilýär, umumlaşdyrylýar. Bu makalada diňe bir ony ýazan žurnalistiň pikiri däl-de, gozgalýan mesele barada redaksiýanyň, jemgyýetçilik guramanyň agzalarynyň ählisiniň pikiri beýan edilýär, şonuň üçin onda «men» sözi ulanylmaýar. Baş makalanyň öz hususy stilistik şekili bolýar, onda direktiwalyk, publisistik we informatiwlik deň derejede bolmaly. Artykmaç direktiwalyk baş makalanyň gurak, resmi häsiýetde bolmagyna, artykmaç publisistik täsir edijiligiň ýerliksiz ulanylmagyna, artykmaç informatiwlik baş makalanyň iriziji bolmagyna getirýär. Türkmen publistikasynyň tekstlerinde şu prinsiplere görä, dil serişdeleriniň talabalaýyk ulanylyşynyň gyrađeňligi bilen bir hatarda şu gyrađeňligiň bozulýan halatlaryna-da gabat gelinýär.

Baş makala özüniň mazmuny we wezipesi boýunça **operatiw (tiz wagtda) gönükdiriji, direktiw-ýol görkeziji, problematik-buýrujy, syýasy** diýen görnüşlere bölünýär.

Korrespondensiýanyň hem **analitik korrespondensiya, tankydy korrespondensiya, beýan ediji korrespondensiya** ýaly görnüşleri bolýar.

Metbugata syn, açyk hat, reportaž operatiw-önümçilik publisistika degişli žanrlardyr.

Jemgyýetçilik publisistik stiliň ýazuw formasyna degişli bolan **çeper publisistika** çeper edebiýat stiline golaýdyr. Çeper publisistika degişli bolan **tankydy** we **bibliografiýany, käbir oçerkleri** we **sati-rany** çeper eserler hasaplamak kyn.

Oçerk. Oçerki G.Nepesow şeýle häsiýetlendirýär: «Oçerkler dürli-dürlüdir: **portret oçerk, problematik oçerk, oçerk-ýol ýazgy** we başgalar. Oçerk ýazmagyň başlangyç ädimi **zarisowka** bolup, onda oçerkiň ýöntem (ilkinji) elementleri işledilýär. Bu žanryň göwrümi gazetler üçin ýazylanda, esasan, 250–500 setir töwereginde bolýar, ýöne olar žurnal üçin ýazylanda göwrüm taýdan ep-esli uly bolýar. Publisistik oçerk kitap görnüşinde-de ýazylyp bilner.»¹

Beýleki žanrlardan tapawutlylykda, onda obrazly dil serişdelerinden peýdalanylýar. Oçerkde görkezilýän faktlaryň, salgylanmanyň, beýleki publisistik elementleriň köp ulanylýandygy bilen ol çeper eserlerden tapawutlanýar. Oçerkde awtoryň waka hut özüniň gatnaşandygyny dil serişdeleri, ýagny «men, biz» sözleri görkezýär, awtor menlik ýöňkemedede gürlendilýär, bu aýdylýan zatlaryň ygtybarlylygyny bildirmek üçin şeýle edilýär. Çeper eserlerde awtor başgalar hakda ýazýar, oçerkde aýdylýan zatlary awtoryň özüniň görendigi bildirilýär. Oçerkiň diliniň publisistik sözleşe degişlidigini görkezýän alamatlarynyň biri **salgylanmadyr**. Onda anyk edara ady, nirä degişlidigi, guramanyň ady, anyk önümçilik işgäriň ady görkezilýär. Oçerkde (baş makaladan, habardan, interwýudan, korrespondensiýadan tapawutlylykda) adalgalar, standart sözler seýrek ulanylýar, täsir ediş dil serişdeleri bilen gelşikli bezelýär.

Zarisowka. Bu interwýunyň bir görnüşidir. Munda sorag-jogapdan daşary onuň bolýan ýeri hakynda, gatnaşyanyň özüni alyp barşy, ýüz keşbi, akyl-paýhasy we ş.m. barada žurnalistiň (habarçynyň) pikiri getirilýär.

Felýeton. Publisistik žanrlaryň biri felýeton adamlarda ýüze çykýan ýaramaz gylyk-häsiýeti, ahlagy paş edýär. Bu žanra degişli materiallar ýazgaryjy bahalandyryşyň esasynda ýazylyar. Onda salgylanma bolýar, tankyt belli bir salgyda ýaşayan we işleýän şahslara degişli bolýar. Felýetonda, çeper eserdäki ýaly, awtor gahrymanyň keşbini suratlandyryp, ony häsiýetlendirip hem bilýär. Felýetonda obrazlylyk döredýän dil serişdeleri, göçme many aňladýan durnukly söz düzümleri, metaforalar, bu žanra mahsus bolan **gülki, ýaňsylama,**

¹ G. Nepesow. Görkezilen iş. 147 sah.

satira ýaly alamatlary döredýän frazeologizmler oňaýly serişde bolup durýar. Onda **rifma**, **alliterasiýa**, **assonans** ýaly fonetik serişdeler hem ulanylýar.

Publisistik stiliň leksiki gatlaklary

Her stiliň özüne mahsus bolan leksiki gatlagynyň bolşy ýaly, publisistikanyň hem özüne mahsus leksiki serişdeleri bar.

Publisistikada leksiki serişdeler iki gatladan ybaratdyr:

Publisistik leksikanyň köp bölegini jemgîyetçilik-syýasy we önümçiligiň köp pudaklaryna degişli adalgalary, kesp-kär aňladýan sözler, dürli ugurlara degişli, dürli düşüňjeleri aňladýan sözler tutýar, meselem, **nebit-gaz pudagyna degişli sözler:** gazçylar, nebitçiler, burawçylar, wyška, çuňlukdan geçmek; **dokmaçylyga degişli sözler:** egriji, saýygy, dokmaçy, saýgyç, seh; **balykçylyga degişli sözler:** balyk, taggaz, bekre, top, tor gurmak, lakga...

Leksiki gatlaklar **wagt, orun aňladýan sözler, seneleriň atlary, gysgaldylan atlar** (abbreviaturalar): TDPI, TDU, TDLU we ş.m. köpdürlülük bilen hem tapawutlanýar.

Ykdysady leksika: girdeji, çykdaýy, salgyt, pul, maýa goýum, karz...

Ölçeg-hasap leksikasy: gadak, gap (gurçuk tutmakda), kilogram, korobka (bu hem gurçuk tutmakda), sentner, guty (gurçuk tutmagyň ölçegi), çagyrym (aralyk ölçegi), inedördül kilometr (km), kub metr, santimetr (sm), arçyn, at güýji...

Ýuridik leksika: kanunçylyk, hukuksyz, kazyýet, göçme kazyýet, halk oturdaşlary, mejbury işletmek jezasy, jenaýat agtaryş wekili...

Okuw-pedagogik leksika: mekdebe çenli edara, çagalar meýdançalary, çagalar bakjasy, bedenterbiýe, mugallymlary kämilleşdiriş işi, aýal-gyzlar mekdebi, başlangyç okuw, ýokary mekdep, syýasy sowat, orta bilim, ýörite orta bilim.

Lukmançylyk leksikasy: dermanhana, şepagat uýasy, diş lukmany, göz lukmany, lukmana görünmek, kesmek (hirurgiýa), iňne, sanjym...

Medeniýet leksikasy: pýesa, gazal aýtmak, tomaşa etmek, oýun goýmak, tomaşaçylar, kirişli saz guraly...

Harby leksika: hakyky harby gulluk, gyşky harby okuw, tomsky harby okuw, naýza tutmak, harby bilimler, deňiz harby floty, hemişelik esger...

Sport leksikasy: türgen, bedenterbiýeçi, türgenleşik, pökgi, goranyş, meýdança we ş.m.

Ekspressiw leksika. Ekspressiw leksikanyň ösmeginde metaforalaşma hadysasynyň ähmiýeti uly bolupdyr. Bu hadysa netijesinde ekspressiw leksikanyň uly topary publisistik leksikanyň düzümine ornashypdyr. Meselem:

Marynyň MTS işi **ölüm halynda** («Türkmenistan» gazet, 12.11.1931).

Esgi obasy ukuda («Türkmenistan» gazet, 22.04.1932).

Marynyň saglygy saklaýyş edarasynyň **akylly kelleleri** obalara doktorçylyk kömegini berýär diýip öwünýändirler («Şura Türkmenistany», 9.01.1935).

Gaýrada ümsüm sähra ýaýylyp ýatyr, ilersinde ümsüm **dag gaýalary biri-birini gujaklap otyr.** («Sowet Türkmenistany», 1.05.1987).

Publisistikanyň diliniň ekspressiýasynyň esli bölegi frazeologizmleriň kömegi bilen döredilýär. obrazly tekst döretmekde, köplenç, metaforalar ulanylýar. Mysal üçin:

Bir okda çüýlemek («Edebiyat we sungat» gazet, 15.04.1988).

Hatap galasynda it ýarmak.

Gözüň üstünde gaşyň bar diýmezlik (gazet-žurnallarda).

Publisistikada sintaktik serişdeleriň stilistik ulanylyşy

Publisistikanyň diliniň funksional-stilistik alamatlary, oňa mahsus bolan kanunalaýyklyklar, aýratynlyklar türkmen edebi diliniň sintaktik serişdeleriniň metbugat ulgamyna görä ýöriteleşdirilip ulanylyşynda aýratyn görnüşlerde ýüze çykýar. Türkmen edebiýatynyň, halk döredijiliginiň, aýratyn hem, janly gepleýşiň baý çeşmesi-

niň esasynda türkmen halkynyň durmuşynda dil aragatnaşygynyň metbugat ulgamynyň döremegi bilen, publisistika häsiýetli stilistik sintaksisiniň emele gelmäge başlamagy, bu aragatnaşygyň çäginiiň giňelmegi, formalaşmagy hem ösmegi bilen publisistika mahsus bolan sintaktik alamatlar emele geldi. Publisistikada, köplenç, sada gurluşly (köp komponentli söz düzümleri bolmadyk) ýönekeý sözlemler ulanylýar. Ýöne materiallaryň belli bir böleginde **publisistik, problematik-publisistik, syýasy publisistik, oçerk, felýeton žanrlaryna** degişli tekstlerde ýönekeý sözlemler bilen birlikde düzmeli we eýerjeňli goşma sözlemler hem ýörgünli ulanylyşa eýedir.

Publisistik sözleýişde çylşyrymly sözlemiň gurluşyndan, köplenç, düzmeli goşma sözlemler, eýerjeňli goşma sözlemler, hal eýerjeňli goşma sözlemler has ýörgünli ulanylýar.

Publisistik žanrlaryň hemmesinde habar sözlemleri giňden ulanylýar. Sebäbi, maglumat publisistik sferanyň esasy hyzmaty bolup durýar. Şu hyzmaty ýörite ýerine ýetirýän žanr **habar** žanrydyr. Munda esasy ulanylýan gurluş habar sözlemidir. Bu žanrda ýazylan materiallarda sorag hem ýüzlenme sözlemleri bolmaýar diýen ýalydyr. Habar sözlemi korrespondensiýa, reportaž žanrlarynda hem agdyklyk edýär. Ýöne korrespondensiýa we reportaž žanrlarynda soragdyr ýüzlenme sözlemleri hem ulanylyp bilner.

Gazet-žurnal diliniň özboluşly aýratynlygy

Publisistik stilde gazet-žurnal diliniň özboluşly aýratynlygy bolýar. Gazet diliniň esasy alamatlary şu aşakdakylardan ybarat:

- 1) Dil serişdeleri tygşytly peýdalanylýp, köp maglumatlar gysga, az sözler bilen, anyk beýan edilýär.
- 2) Köpçülikleýin habar berlişiniň giň ýaýran görnüşi gazet bolany üçin, onda adam aňyna tiz ýetýän dil serişdeleri saýlanyp alynýar.
- 3) Gazetde köpçülik üçin niýetlenilen jemgyýetçilik-syýasy leksika we frazeologizmler, beýleki stilleriň leksikasy, has-da adalgalar köp gabat gelýär.
- 4) Hut şu stile mahsus bolan gepleýiş stereotipleri ulanylýar.

- 5) Žanrlar köpdürli bolup, şunuň bilen baglylykda dil serişdeleriniň stil taýdan ulanylyşy-da köpdürli bolýar.
- 6) Temanyň we žanryň köpdürlüliginiň şertine görä publisistik stil bilen bir hatarda beýleki stiller (ylmy, resmi-iş, çeper edebiýat, gepleýiş diliniň stili) hem ulanylýar.
- 7) Bu stilde suratlandyryş dil serişdeleriniň, şol sanda stilistik sintaksisiň (ritorik soragyň, ritorik ýüz tutmanyň, parallelizmiň, inwersiýanyň we ş.m.) ulanylyşyny görmek bolýar. Görkezilen alamatlaryň ähli gazet-žurnallarda deň derejede gabat gelmezligi mümkin. Çünki, gazet žanrlarynyň käbiri hroniki ýazgy bolup (geçen wakany wagt taýdan zygyderlilikde beýan edýän ýazgy), reportaž, interwýu, ýol ýazgylary, hasabat we beýlekileriň maglumat beriji häsiýetleri bolany üçin, olar resmi-iş stiline ýakyn bolýar.

RESMI-IŞ STILI

Garaşsyzlykdan öňki döwürlerde resmi iş kagyzlary arap, pars, rus we beýleki dillerde ýazylypdyr.

Arap, pars dillerinde resminamalary ýazýan, taýýarlaýan adamlara kätip diýipdirler. Kätipleriň ýazýan resminamalary Allany alkyşlamak, Muhammet pygamberi magtamak bilen başlanypdyr. Şol wagtyň resminamalarynda **han, soltan, serdar, beg, wezir, ymam, hajy, häkim, arçyn, mirap, diwan** ýaly sözler köp ulanylypdyr.

1918–1919-njy ýyllarda Hywa hanlyklarynda, Buhara emirliginde ýazylan resminamalar, esasan, arap, pars dillerinde bolsa-da, olar türkmen dilinde, türk-osman dillerinde hem ýazylypdyr. Hywa hanlygynyň arhiwinde saklanylýan resminamalaryň içinde türkmen taýpalarynyň ýolbaşçylarynyň öz aralarynda alşan hatlary bar. Ýomutlaryň ýolbaşçysy Atamyrat hanyň möhüri basylan, Seýit-muhammet han tarapyndan ýazylan hatlar türkmençe ýazylypdyr. Hywa hanlygynyň arhiwinde tekelerden Gowşut hanyň, Orazmuhammet hanyň, saryklardan Maksut hanyň, Haknazar serdaryň möhürleri basylan hatlar, alili, ata taýpalaryndan gelen hatlar, arzalar we beýleki resminamalar saklanylýar.

Hywa hanlygynda, Buhara emirliginde saklanylýan resminamalar dürli görnüşde atlandyrylypdyr:

Ariza diýen resminama ilatdan iberilýän habarlar, maglumatlar, haýyşlar, şikáyatlar girýär.

Wasikalar (aktlar). Bu resminamanyň mazmuny dürli hili bolupdyr: 1. Wasikai batat – gozgalmaýan emlägiň satyn alnandygy hakdaky akt; 2. Wasikai-hauwly–howlynyň satyn alnandygy hakyndaky akt; 3. Wasikai-mubadila–mülküň çalşylandygy hakdaky akt; 4. Wasikai-bagşyş–mülküň ýa emlägiň sowgat berlendigi hakyndaky akt we ş.m.

Hatlar. Hatti ijara (kireý). Til hat (dil haty). Petek (rugsat haty). Hatti-wikala (ynanç haty). Ýarlyk (hukuk haty).

Mahzar – talap arzasy.

Hökümnama (hanyň hökümi).

Riwaýat müftüleriň ýuridiki meseleler boýunça ýazgysy.

Ähtnama. Bu resminamanyň manysy we hyzmaty onuň adynyň manysyndan aňlanylýar.

Buhara emirliginiň, Hywa hanlygynyň resminamalarynyň dili. Hywa hanlygynyň resminamalarynyň içinde pars diliniň stiline meňzeş türkmen dilinde ýazylan bir mysala seredip görelim:

«Guluňyz Muhammet Rahym Körüň arzy, bu kim hazraty-şahymyzga, dama dowlatuh we ykbaluh (onuň döwleti we bagty uzak bolsun), mundagy suw tiläb gelgen ýomutlarynyň bargandan soňra öz-özleriniň agyzlary bir bolmaý maslahat kyldylar we baazy Atamyrat bile Balamga taallogly (degişli) halklaryň maslahaty bendiň üstige baryb gyrylsak hem açaly diýipdirler. Orus guççy tiresi Atamyradyň maslahatyga girmeydi. Maşryk halky Atamyradyň maslahatyga girse, Atamyrat Köne (Köneürgenç) etrabyna gonup olturmakçy. Maşryk halky maslahata girer-girmesi mälim imes we ýene Maşryk Berdinyýaz çalanyň maslahaty Aýbükürden saka alyp, Döwkesgenge alyp baryp olturmakçy. Bu hyzmatkär guluňyzyň arzy, suw bermeseler ýomut halky köp-köp ejiz bolady...».¹

Hywa hanlygynyň resminamalarynyň dil aýratynlygy hakynda aýdanymyzda, olarda dolandyryş edaralarynyň atlaryny, her hili wezipeleri, derejeleri, din wekillerini aňladýan sözlerden ybarat bolan adalgalaryň köp ulanylandygyny aýtmak bolar:

Köşk wezipelerini aňladýan adalgalar: diwanbegi (handan soňky in ýokary wezipe), mürzebaşy (hanyň şahsy kätibi), mürzeler, seýis, daňatar (köşkdäki aýallara ýolbaşçylyk edýän), kazy kelan (hanyň birinji orunbasary), kazy orda (kazy kelanyň orunbasary), älem (kazy kelanyň maslahatçysy, ýokary medresäni gutaran, professor), peşşap (Hywanyň komendanty), guşbegi (hanyň ikinji orunbasary), reýis kelan (söwda bilen iş salyşýan).

Harby derejeleriň atlary: leşgerbaşy (baş komanduýuşşyý), esgerbaşy (diwiziýa naçalnigi), topçybaşy (artilleriýa naçalnigi), batyrlar (otrýad naçalnikleri), müňbaşy, ýüzbaşy, onbaşy, onbegi, esgerler.

Türkmenistan Russia birikdirilensoň resminamalaryň ýazylyş taryhy. Rus patyşasy ilki 1868-nji ýylda Buhara emirligini, soňra 1873-nji ýylda Hywa hanlygyny özüne tabyn edýär, soňra kâbir türkmen taýpalarynyň şol hanlyga we Buhara emirligine gir-

¹ K. Babaýew. Türkmen diliniň stilistikasy. – Aşgabat, 1989.

medik beýleki wekiller 1881-nji ýylda Russiýa birikdirilýär. Zakaspi oblasti döredilip, onuň merkezi Aşgabat diýlip yglan edilýär. Zakaspi 1880-nji ýylda Kawkaz harby okrugyna degişli bolup, 1890-njy ýylyň iýulynda Türküstan ülkesine degişli hasap edilýär. Maňgýşlak, Krasnowodsk, Aşgabat, Tejen, Mary Zakaspi oblastyna degişli bolupdyr. Zakaspi oblastynyň ýolbaşçylarynyň kanselýariýasyndaky resminamalar rus dilinde ýazylypdyr.¹

Ýerli ilatdan oblast ýolbaşçylarynyň adyna gelýän arzalar, şikáýatlar, towakganamalar, wekil hatlary türkmen dilinde ýazylyp, olary oblast we uýezd ştabynda işleýän dilmaçlar rus diline terjime edipdirler. Şolaryň biri bilen tanşalyň:

Arza

Öten ýyl şu awgust aýynda teke aşgabatly Bükri taýfasyndan Geldi Mosuk we Tekebaý Ánewli Çukur agyla saken bolan meniň alty baş tüwämi mundan ogurlap, Dergezde satdylar. Andan üç tüwämi betgärip aldim, ýene üç tüwe anlaryň üstünde borçlary bolup galdy. Towakga ederem uly merzlu jenabyňyzdan anlardan meniň üç tüwämi betgärip beräsis, anlar meniň özüme hiç jowap bermezler.²

TSSR döredilensoň, türkmen diliniň resmi-iş stiliniň döremegi we ösmegi üçin resminamalaryň, iş kagyzlarynyň, ýagny döwlet dolandyryş diwanynyň resminamalarynyň, edaralaryň iş kagyzlarynyň ýerli halkyň dilinde ýazylmak zerurlygy ýüze çykypdyr. Türküstan Respublikasynyň sowetleriniň Merkezi ýerine ýetiriji komiteti 1923-nji ýylda karar çykarýar. Onda: «Türküstan Respublikasynda rus, özbek, türkmen, gyrgyz dilleri resmi dil hasaplanyp, ähli dekretler we kararlar hökmany suratda şol dört dilde ýazylmaly» diýlip görkezilýär.

Türküstan Merkezi ýerine ýetiriji komitetleriniň ýanynda ýerli halkdan hünärmenleri taýýarlamak üçin kurslary açmaklyk, ähli mekdepleriň soňky synplarynda «Ýerli dildäki Sowet hat ýöretmesi we iş dolandyrylyşy» diýen hökmany dersi okatmaklyk göz önünde

¹ K. Babayew. Görkezilen iş. 41 sah.

² Şol ýerde.

tutulypdyr. Şol ýyllarda «Türküstan SSR-niň edaralarynda we dürli ýerlerinde dört sany döwlet dilini ulanmagyň Düzgünnamasy» kitapça görnüşinde neşir edilýär. Şol Düzgünnamada Türküстана degişli Jedisuw oblastynda—gyrgyz dili, Samarkant oblastynda—özbek dili, Türkmen oblastynda—türkmen dili döwlet dili hasaplanylmaladygy aýdylýar. Syrderýa, Fergana, Amyderýa oblastlarynda degişli raýonlar döredilýänçä, özbek we gyrgyz dilleri ulanylmalý edilip, Düzgünnamada dört dilde resminamalary ýazmaklyk görkezilýär, ýagny RSFSR-iň ýokary we merkezi edaralarynyň çykarýan ähli kanunlaryny rus, özbek, gyrgyz, türkmen dillerinde çap etmeklik belleniýär. Ýerli halkyň resmi iş dolandyrylyşyny millileşdirmegiň Orta Aziýada SSSR döwletini gurmakda we ony berkitmekde ähmiýeti uly bolupdyr. Şoňa görä RSFSR-iň Halk Komissarlar soweti we Merkezi ýerine ýetiriji komiteti tarapyndan Türküstanda iş dolandyrylyşyndaky we hasabatlar ýazylanda ulanylmalý blanklar gyrgyz, özbek, türkmen dillerinde çap edilip, ýerli edaralara, oba sowetlerine, ispolkomlara (ýerine ýetiriji komitetlere) ýaýradylýar. Şeýlelikde, XX asyryň 20-nji ýyllarynda türkmenleriň ýaşayan etraplarynda resminamalar türkmençe ýazylyp, Türkmenistanyň çäginde döwlet diwanynda iş dolandyrylyş türkmen dilinde amala aşyrylyp başlaýar.

Türkmenistan SSR-inde iş dolandyrylyşy ýerli dile geçirmek boýunça 1924-nji ýylda ýörite topar döredilýär. Şol topar ýerli hünärmenleri hasaba alypdyr. Şonda TSSR-iň edaralarynda 2822 adamyň işleýändigini, şolardan diňe 248 işgäriň türkmenligini ýüze çykaryldy.

Ýerli ilatdan hünärmenleriň azdygy sebäpli, döwlet diwanyny we iş dolandyrylyşy millileşdirmek meselesinde kynçylyk ýüze çykýar. 1927-nji ýylda türkmen dilini bilmeýänlere türkmen dilini öwredýän kurslar açylypdyr. Şeýle-de bolsa ulag edaralarynda iş dolandyrylyş rus dilinde ýöredilipdir. Daýhanlar etrap we merkezi edaralara baranlarynda ene dilinde pikir alşyp bilmän kynçylyk çekipdirler.

1928-nji ýylda TSSR-iň Merkezi ýerine ýetiriji komitetiniň 3-nji sessiýasynda «**Edaralary millileşdirmek hakynda**» karar kabul edilýär. Şol kararda TSSR-iň çäginde ýaşayan her bir raýata ýygnaqlarda, jemgyýetçilik durmuşynyň ähli ugurlarynda öz ene dilinden

peýdalanmaklyga hukuk berlendigi aýdylýar, emma türkmen dilinde döwlet dili derejesindäki kararlaryň, buýruklaryň, görkezmeleriň, ilata berilýän **möhür-şamplaryň, dil hatylaryň, işsapar** we pul bilen baglanyşykly resminamalaryň, **töleg hatylaryň, şygarlaryň, bildirişleriň, şahadatnamalaryň, attestatlaryň, diplomlaryň** we beýleki ýazgylaryň rus we türkmen dilinde ýazylmalydygy belenilýär.

Şeýlelikde, türkmen diliniň resmi-iş kagyzlary stili türkmen diliniň jemgyýetçilik hyzmatynyň giňemegi netijesinde emele gelip başlapdyr diýmek mümkin.

Jemläp aýdanymyzda, resmi-iş kagyzlary stiliniň emele geliş we ösüş taryhyny üç döwre bölmek bolar: 1) 1917-nji ýyla çenli döwür; 2) 1917-nji ýyldan 1928-nji ýyla çenli döwür; 3) 1928-nji ýyldan, ýagny edaralaryň millileşdirilen ýylyndan şu günlere çenli bolan döwür.

Resmi-iş stiliniň leksika-grammatik düzümi

Türkmen diline döwlet dili derejesi berlensoň, **kararlar, buýruklar, görkezmeler**, ilata berilýän **möhür-şamplar, dil hatylar**, pul bilen baglanyşykly resminamalar, **şygarlar, bildirişler, şahadatnamalar, attestatlar, diplomlar, işsapar** bilen bagly we beýleki ýazgylaryň türkmen dillerinde ýazylmalydygy belenildi.

Resmi-iş stili we kanselýariýa-iş kagyzlary stili. Bu stiller mazmuny, formasy we dil aýratynlyklary taýdan tapawutlanýarlar.

Resmi-iş stiline döwlet häkimiýetiniň ýokary edaralarynyň hem-de döwleti dolandyryş edaralarynyň, Ýaşulular maslahatynyň, welaýat, şäher, etrap komitetleriniň resminamalary degişlidir. Muňa **kodeksler, permanlar, buýruklar, kararlar, görkezmeler, düzgün-namalar, gözükdirijiler**, döwletara diplomatik gatnaşyklaryň resminamalary girýär.

Kanselýariýa iş kagyzlary stiline edaralarda ýazylýan gulluk hatlary:

- 1) **talap haty, sargyt haty, tabşyryk haty, çagyryş haty, jogap haty, telegramma;**

- 2) edaralara degişli **düzgünnamalar, gözükdirijiler, görkezmeler, şertnamalar, iş maksatnamalary, meýilnamalar;**
- 3) edaralarda ýazylýan **narýadlar, nakladnoýlar, raznarýadkalar, çekler, tölegnamalar, wedomostlar, häsiýetnamalar, arzalar, bildirişler** we beýlekiler;
- 4) **pasport, şahadatnama, attestat, diplom, sowalnama;**
- 5) raýatlar tarapyndan ýazylyp, edaralara tabşyrylýan resminamalar: **arza, dil haty, ynanç haty, düşündiriş haty, hasabat, terjimehal** we ş.m. degişlidir.

Resmi-iş stiliniň we kanselýariýa-iş kagyzlarynyň dil aýratynlyklary

Resmi-iş stiliniň birinji döwründe şahsy resminamalar (arza, towakganama) umumy halk dilinde ýazylypdyr, könelişen sözler, arap-pars, šiwe sözlere-de ulanylypdyr. Ikinji döwürde resminamalaryň atларыnyň ýazylyşynda birlik saklanmandyr, meselem: arza – arzy, arznama, haýyşnama, karara goýuldy, karara alyndy; düzgünnama–desturnama; görkezme (instruksiýa) – ullanma, gollanma diýen ýaly dürlüçe atlandyrylypdyr. Resmi iş stiliniň üçünji döwründe türkmen edebi diliniň ösmegi bilen onuň standart formalary, dil aýratynlyklary kämilleşipdir, döwlet gurluşy bilen bagly adalgalar, döwlet häkimiýetiniň, dolandyryş we ýokary edaralarynyň atларыny aňladýan adalgalar, wezipe görkezýän adalgalar köp ulanylypdyr.

Resmi-iş stili hukuga degişli işleri amala aşyrmaga hyzmat edýär. **Hukuk işleri** – bu döwleti dolandyryýan adamlaryň **buýruklary, görkezmeleri** diýmekdir. Hukuk–bu adamlaryň özara gatnaşyklaryny kadalaşdyryjy hökmünde kabul edilendir. Resmi-iş stilinde ulanylýan dil serişdeleri her pudagyň, ugruň özüne mahsus häsiýetlerine görä özboluşlydyr. Resmi-iş stilinde ulanylýan sözler, söz düzümleri, sintaktik öwürümler özleriniň durnuklylygy, üýtgeşsizligi bilen tapawutlanýar. Resminamalarda ulanylýan dil serişdeleri hut şolara üýtgeşsiz degişli hasap edilip, resmi-iş kagyzlarynyň köpüsünde taýýar nusgalar ulanylýar. Resmi-iş standartларыnyň özüne mahsus häsiýeti – onda

sözleşmiş standartlarynyň ulanylmaýanlygydyr. Resmi-iş stili mazmun taýdan biri-birinden azda-kände tapawutlanyp biler. Meselem, kodeks, gözükdiriji diýip atlandyrylýan resminamalarda şert eýerjeňli goşma sözlemler ulanylýar, sebäbi olarda kanun bozmaklygyň, hukuk goralýşyň şertlerini düşündirmek zerurlygy bolýar. Hasabat, beýan, şertnama diýen resminamalarda habar sözlemleri köp ulanylýar, emma haýsydyr bir waka giňden suratlandyrylyp, doly beýan edilmeýär-de, döwletiň ýokary edaralarynyň kararlary gysgaça görkezilýär.

Resminamalar we gündelik iş kagyzlarynyň tapawutly we umumy häsiýetleri. Resminamalar stili döwlet kanun çykaryjy edaralarynyň, döwletara we halkara gatnaşyklarynyň işi bilen baglydyr. Oňa döwletiň hukugy, raýatyň hukugy, jenaýat işleri baradaky, hukuk we zähmet baradaky, nika we maşgala baradaky düzgünnamalar degişlidir.

Döwlet dolandyrylyşynyň ýerine ýetiriji edaralarynda raýatlaryň gulluk derejesi boýunça edilýän işler bilen bagly resminamalarda şeýle sözler we söz düzümleri köp gabat gelýär: **kanun çykaryjy, konstitusiýa, kazy, kazyýet, sülçi, hukuk goraýjy, jogapkärçiligi öz üstüne almak, buýrukdan göçürme, häkim, häkimlik, karar çykarmak, subutnama, wezipä bellemek, wagtlaýyn ýerine ýetiriji, iş saparyna gitmek...**

Gündelik iş kagyzlary stiline degişli edip edaralaryň, guralalaryň işleri bilen bagly ýazylýan hatlary, iş kagyzlaryny, telekeçilige degişli ýazylýan hususy hatlary, arzany, dil hatyny, ynanç hatyny, terjimehaly we beýlekileri görkezmek bolar.

Resmi-iş kagyzlary stiliň žanrlarynyň dürli görnüşliligine garamazdan, bu stiliň umumy häsiýetleri bolýar:

- 1) gysga, az sözlülük, dil serişdelerini tygşytyly ulanmaklyk;
- 2) materialyň standart görnüşde ýerleşdirilmegi, belli bir şekiliň saklanmagy (diplom, pasport, dogluş hakynda şahadatnama we beýlekiler);
- 3) ýuridik, diplomatik, harby ugurlara degişli ýerleriň, düşüneleriň atlaryny bildirýän sözleriň, resmi-kanselýar sözleriň,

- söz düzümleriniň, adalgalaryň, gysgaldylan goşma atlaryň (abbreviaturalaryň) giňden ulanylmagy;
- 4) iş atlarynyň, işligiň nämälim şekiliniň giňden ulanylmagy;
 - 5) bir fakt bilen ikinji fakty bir-birine logiki taýdan baglanyşdyrmak üçin at sözlemleriniň sanawynyň ulanylmagy;
 - 6) emosional-ekspressiw sözleýşiň düýbünden gabat gelmezligi.

Döwlet häkimiýetiniň ýokary edaralarynyň, döwlet dolandyryş edaralarynyň resminamasy – ýerli edaralaryň (edara, kärhana, orta, ýörite hem ýokary bilim berýän mekdepler we ş.m.), raýatlaryň şahsy resminamalary **resmi-iş we kanselýariýa-iş kagyzlary** stilinde ýazylýar.

Türkmen diliniň resmi-iş stiliniň birinji baglangyç döwrüne degişli bolan şahsy resminamalar: arzalar, towakganamalar we beýlekiler umumy halk dilinde ýazylypdyr. Şoňa görä olarda könelişen görnüşler, gadymy sözler, arap-pars elementleri, ýönekeý we şiwe gepleşikleri gabat gelyär. Bu stiliň ikinji kemala geliş döwründe türkmen dilinde resmi we şahsy resminamalar belli bir kada salnan türkmen edebi dilinde ýazylyp ugraýar.

Üçünji döwürde bu stiliň galyba salnan şekilleri, elementleri, lingwistik aýratynlyklary timarlandy we kämilleşdi.

Resminamalardan we iş kagyzlaryndan edilýän talaplar

Her bir resminama ylmy we amaly häsiýete eýe bolmak bilen, gymmatly taryhy ýadygärlikdir. Olar döwlet arhiwlerinde aýawly saklanylýar.

Resminamalaryň we iş kagyzlarynyň hemmesi, adatça, gara, gök reňkli syýada ak standart kagyzyň bir ýüzüne el bilen ýa-da kompýuterde ýazylýar. Kompýuterde ýazylyan kagyzyň çep gapdalynda azyndan 3,0 sm ýer goýulýar.

Resminamanyň asyl nusgasy. Resminamanyň asyl nusgasynda ony ýazan adamnyň goly bolmaly, zerur diýlip hasaplansa, edaranyň

möhüri hem gerek. Eger resminama mehaniki usulda ýazylan bolsa, onda onuň gol çekilen, möhür basylan birinji nusgasy asyl nusgasydyr. Şol resminamanyň soňky nusgalarynda gol we möhür bar bolsa, onda olar hem resminamanyň asyl nusgasy hasaplanyp, hemmesine gök syýa bilen gol çekilýär.

Resminamalaryň gurluşy. Resminamalar bir-birinden belli bir derejede tapawutlanýan hem bolsalar, olaryň umumy, meňzeş taraplary-da köpdür. Şol umumylyk – meňzeşlik, ylaýta-da, bir salga ýollanylýan deň mazmunly resminamalarda ýüze çykýar. Bir mazmunly resminamalaryň (delilnamalaryň, töleg hatylaryň, şahadatnamalaryň, diplomlaryň we ş.m.), adatça, trafaretler diýilýän umumy ýazgysy bolýar, şol ýazgylar çaphanada degişli boşluklar bilen çap edilen bolsa, onda olara resminamanyň formulýary diýilýär.

Resminamalaryň bölekleri. Formulýarlary bolmadyk resminamalary dürs, dogry ýazmak, şeýle hem olara çalt hem gowy düşünmek üçin olaryň elementlerini bilmek gerek.

Mälüm bolşy ýaly, her bir resminama birnäçe elementden durýar, şol elementlere **resminamanyň rekwizitleri** diýilýär.

Mazmuny boýunça resminamalar **buýruk ediji, ýerine ýetiriji, gözükdiriji we ýörite resminamalar** diýen 4 topara bölünýär.

Ýazylyş usuly boýunça hem resminamalar 2 hilidir: olar golýazma görnüşinde, şeýle hem mehaniki usulda (kompýuterde çap edilen görnüşde) bolup bilerler. Resminamalaryň, adatça, **asyl nusgasy, göçürmesi, oruntutary we göçürilen bölegi** bolýar.

Resminamalaryň göçürmesi – haýsy hem bolsa bir resminamanyň takyk göçürilmesidir. Onuň ýokarsynda «göçürme» diýen ýazgy bolmaly.

Resminamanyň oruntutary. Resminama, adatça, ýitirilen mahaly dublikat ýazylyp berilýär, **asyl nusga** ýaly göçürilip, gol çekilýär, möhür basylýar, ýokarsynda «**Oruntutar**» diýlip ýazylyar.

Resminamadan göçürilen bölek. Haýsy hem bolsa bir resminamalaryň belli bir bölegi göçürilip alynsa, onda oňa resminamadan göçürilen bölek diýilýär.

Resmi we kanselýariýa-iş kagyzlary stiliň görnüşleri

Arza

Arza raýatlar tarapyndan edaranyň ýa-da wezipeli adamyň adyna haýyş ýa-da şikaýat görnüşinde ýazylyp berilýän resminamadyr. Onuň edara tarapyndan ýa-da toparyň adyndan ýazylan wagtlary-da bolýar. Arzalar, adaty, 7 bölümden durýar. Olar şu aşakdaky ýalydyr:

1. Resminamanyň ady.
2. Resminamanyň salgysy.
3. Resminamany iberýän adam, onuň käre, wezipesi, ady, familiýasy.
4. Resminamanyň mazmuny – delillendirilýän haýyş ýa-da şikaýat.
5. Goşundy, ýagny arza goşulýan resminamalar baradaky ýazgy.
6. Arzany ýazýan adamyň goly.
7. Resminamanyň ýazylan wagty.

Terjimehal

Terjimehala başgaça **awtobiografiýa** hem diýilýär. Awtobiografiýa biografiýa bilen bir zat däldir. Biografiýa aýry-aýry şahslaryň (ýazyjylaryň, alymlaryň) ömri we döredijiligi hakynda başga adamlar tarapyndan ýazylýan bolsa, terjimehal adamlaryň durmuş ýolunyň, ýaşawyş taryhynyň öz eli bilen ýazan beýanydyr. Terjimehal 4 bölekden durýar.

I. Resminamanyň ady.

II. Resminamanyň mazmuny. Onuň mazmunyna aşakdaky maglumatlar girýär:

- 1) terjimehaly ýazan adamyň ady, familiýasy;
- 2) onuň näwagt, nirede doglandygy hakyndaky maglumat;

- 3) ene-atasynyň ady, familiýasy, kâri we wezipesi, nirede işleýändigi barada maglumat;
 - 4) terjimehalyny ýazan adamyň bilim derejesi, nirede, haýsy okuw mekdebinde, näçenji ýylda okap, ony näwagt tamamlandygy hakynda ýazgylar;
 - 5) näwagt harby gullukda bolandygy hakyndaky maglumat;
 - 6) terjimehalyň awtorynyň nirede işländigini barada maglumat;
 - 7) köpçülik işlerine gatnaşygy;
 - 8) maşgala ýagdaýy we maşgala agzalary;
 - 9) ýaşayan ýeri (öý salgysy).
- III. Terjimehaly ýazýan adamyň goly.
- IV. Ýazylan wagty.

Buýruk

Türkmen dilinde iş dolandyryşda buýruk ministrliгиň, edaralaryň, kärhanalaryň, guramalaryň we beýlekileriň ýolbaşçylary tarapyndan berilýär. Ol belli bir edaranyň önünde durýan meseleleri günübirin çözmek maksady bilen çykarylýar.

Buýruk dolandyryşda ulanylýan tabşyryk beriji resminamalaryň iň giň ýaýranydyr. Buýruk bölümleriň döredilmegi, giňeldilmegi, birleşdirilmegi, ýatyrylmagy, täzeden gurulmagy, düzgünnamalaryň, gözükdirijileriň, kadalaryň we beýleki resminamalaryň tassyklanmagy, edaranyň içki durmuşy, işe kabul etmek, başga işe geçirmek, işden boşatmak we ş.m. meseleler bilen bagly ulanylýar. Buýruk bermek arkaly edaranyň ýolbaşçysy işgärleriň önündäki esasy wezipeleri kesgitleýär, möhüm meseleleriň çözgüdiniň ýollaryny görkezýär. Şeýle buýruk edaranyň hemme işgärleri üçin hökmanydyr.

Buýrugyň teksti düşündiriji we tabşyryjy böleklerden durýar. Olaryň birinjisi gürrüňi edilýän meseläni açýar we tabşyryk üçin esas bolan zatlary düşündirýär. Onda ýagdaýa umumy baha berilýär, gelip gowşan resminamalaryň gysgaça mazmuny beýan edilýär. Buýruklarda düşündiriji bölek bolman hem biler.

Tabşyryjy bölek buýrugyň esasy bolup, ol buýruk äheňinde ýazylýar. Olarda «gowulandyrmaly», «işjeňleşdirmeli», «güýçlendir-

meli» diýen ýaly gözegçiligi kynlaşdyrýan aňlatmalardan daşda durmak maslahat berilýär.

Tabşyryk resminamalarynyň teksti baş atdan başlanýar. **Baş at** «hakynda» diýen söz bilen başlanýar.

Buýrugyň zerur alamatlary:

1. Döwlet tugrasy.
2. Resminamanyň ady.
3. Çykarylan ýeri.
4. Buýrugyň belgisi.
5. Gol çekilen senesi.
6. Baş at.
7. Tekst.
8. Goşmaçalar.
9. Ýolbaşçynyň goly.

Beýan

Bu ýygnaklarda, ylmy maslahatlarda, mejlislerde garalýan meseleleriň ara alnyp maslahatlaşmasynyň gidişini beýan edýän we olarda kabul edilýän kararlary görkezýän resminamadyr.

Beýan ýedi bölekden durýar:

1. Resminamanyň ady we tertip belgisi;
2. Ýygnagy geçirýän guramanyň ady;
3. Ýygnagyň bolýan wagty, ady;
4. Ýygnaga gatnaşýan adamlaryň düzümi; olardan gelenleriň we gelmedikleriň sany. Eger zerur hasap edilse, ýygnaga gatnaşanlaryň ady, familiýasy, wezipesi hem görkezilip bilner;
5. Ýygnagyň, maslahatyň başlygy, kätibi, agzalary (atlary, familiýalary görkezilýär);
6. Ýygnagyň (maslahatyň, mejlisiň) gün tertibi;
7. Beýanyň mazmuny:
 - 1) Diňlenildi: Gün tertibindäki meseläniň ady, soňra nutugyň gysgaça mazmuny ýa-da ýygnagyň ýazgysy ýazylýar;
 - 2) Sorag-jogap: çykyp gepleýän adama berlen soraglaryň jogaplary ýazylýar;

- 3) Çykyp geplediler: çykyp geplänleriň atlary, familiýalary, olaryň çykyşlarynyň gysgaça mazmuny;
- 4) Gollar (başlygyň we kätibiň goly).

Ynanç haty

Ynanç haty bir adamyň başga bir adama öz adyndan hereket etmäge (pul, haryt almaga, kazyýet işini alyp barmaga, goşdan, emläkden peýdalanmaga we ş.m.) ýuridik taýdan hukuk berýän razyçylygyny görkezýän resminamadyr. Bu resminamanyň edaranyň adyndan ýazylyan wagtlary hem bolýar, şonda ol haýsy hem bolsa bir adama edaranyň adyndan hereket etmäge hukuk berýär. Ynanç haty 6 bölekden ybarat.

1. Resminamanyň ady (Ynanç haty).
2. Resminamanyň mazmuny («Men» sözi bilen başlanýar):
 - a) resminamanyň awtorynyň, ýagny ynanýan adamyň wezipesi, salgysy, ady we familiýasy;
 - b) ynanylyan adamyň, ýagny resminama bilen hereket etmeli adamyň wezipesi ýa-da salgysy, ady we familiýasy;
 - ç) ýuridik taýdan ynanylyan (ygtyýar berilýän) hereketiň takyk we düşnükli ýazgysy (razyçylyk pul bilen baglanyşykly bolsa, onuň mukdary san hem söz bilen ýazylmalydyr).
3. Ynanç hatyny ýazýan adamyň ady.
4. Resminamanyň ýazylan wagty.
5. Ynanç hatyny ýazan adamyň goluny tassyklaýan wezipeli adamyň goly, edaranyň möhüri.
6. Ynanç hatynyň tassyklanany wagty.

Haýyşnama

Edaralaryň öz aralarynda haýsy hem bolsa bir işi etmegi sorap özara alyşýan hatlaryna haýyşnama diýilýär. Bu resminama iberilende, onuň baş ady hökmünde «Haýyşnama» diýlip ýazyлмаýar. Onuň haýyşnamadygy mazmunyndan bilinýär. Haýyşnama ýörite kagyza (blanka) ýazylyp iberilýär.

Resminama üçin zerur alamatlar aşakdakylardyr:

1. Haty almaly edara.
2. Wezipeli adamyň familiýasy, ady, atasynyň ady.
3. Tekst.
4. Goşmaça ýazgy (gerek bolan halatynda).
5. Ýolbaşçynyň goly.

Haýyşnamanyň düzülişiniň şahsy arza bilen gabat gelýän ýerleri bar, ýöne şahsy arzalardan tapawutlylykda ol edaralar tarapyndan ýazylýar.

Dil haty

Haýsy hem bolsa bir zadyň alnandygyny tassyklaýan resminama «Dil haty» diýilýär. Onuň 4 sany bölümi bolýar.

1. Resminamanyň ady (Dil haty).
2. Resminamanyň mazmuny («Men» diýen söz bilen ak setirden başlanmaly):
 - a) zady alan adamyň wezipesi, ady, familiýasy;
 - b) zadyň alynýan ýeriniň ady;
 - ç) alynýan zadyň ady, mukdary (onuň mukdary hem san, hem söz bilen ýazylmaly).
3. Dil haty ýazýan adamyň goly.
4. Resminamanyň ýazylan wagty.

Düşündiriş

Düşündiriş haýsy hem bolsa bir işde hereketiň dogrudygyny tassyklaýan ýa-da goýberilen kemçiligiň boýun alynýandygyny görkezýän resminamadyr. Düşündiriş edaranyň ýa-da wezipeli adamyň adyna ýazylyp, onda awtor ol ýa-da beýleki hereketi etmekde özüniň mamladygyny subut edýär ýa-da goýberen ýalňyşyny boýun alýar.

Bu resminama 6 bölümden durýar.

1. Resminamanyň ady (Düşündiriş) 3-nji bölümiň aşagynda, ortada ýazylýar.

2. Resminamanyň adresaty, ýagny onuň kimiň adyna ýazylýandygy (wezipesi, ady, familiýasy) ýokarda sag gapdalda ýazylýar.

3. Adresant. Düşündirişiň awtorynyň wezipesi, ady, familiýasy 2-nji bölümiň aşagynda ýerleşýär.

4. Düşündirişiň mazmuny:

a) edilen hereketiň dogrudygyny ýa-da nädogrudygyny subut edýän deliller;

b) netijeler;

ç) goşundy (awtoryň mamladygyny tassyklaýan resminama).

5. Resminama düşündirişe çatylyar.

6. Düşündirişiň ýazylan senesi.

Hasabat

Ýumşuň, tabşyrygyň, meýilnamanyň ýerine ýetirilendigi, dürli çäreleriň taýýarlanandygy we geçirilendigi, umuman, edilen, ýerine ýetirilen işler barada wezipeli adama ýa-da ýokarda durýan edara ýazmaça berilýän resminama hasabat diýilýär.

Hasabatlaryň yzygiderli we bir gezekleýin görnüşleri bolýar.

Hasabatda ilki bilen edilmeli iş, tabşyrylan ýumuş, alnan meýilnama barada ýatlanylýar. Soňra olaryň nähili ýerine ýetirilendigi, nähili netijeler alnandygy barada jikme-jik aýdylýar; kemçilikler görkezilip, olary aradan aýyrmak üçin näme işler etmelidigi bellenýär. Eger-de esasy tabşyryk, meýilnama ýerine ýetirilmän galan bolsa, onda hasabatda onuň sebäpleri doly görkezilmeli we teklipler girizilmelidir.

Hasabatyň zerur alamatlary aşakdakylardyr:

1. Hasabatyň haýsy iş, döwür üçin, haýsy işdeş topar ýa-da şahs tarapyndan berilýändigini barada maglumat.

2. Resminamanyň ady (Hasabat).

3. Tekst.

4. Hasabat berýän adamyň wezipesi, ady, familiýasy we goly.

5. Resminamanyň ýazylan senesi.

6. Ýolbaşçynyň hasabaty tassyklaýjy goly.

Häsiýetnama

Häsiýetnama kim-de bolsa biriniň işi ýa-da okuwy hakynda, gylk-häsiýeti dogrusynda edara tarapyndan ýazylyp berilýän resminamadyr. Häsiýetnama 4 sany bölümden durýar, olar şu aşakdakylardan ybarat:

1. Resminamanyň ady.
2. Resminamanyň mazmuny. Ol şulary öz içine alýar:
 - a) häsiýetnama berilýän adamyň doglan ýyly;
 - b) onuň milleti;
 - ç) bilimi;
 - d) käri, wezipesi;
 - e) ady we familiýasy;
 - ä) näçenji ýyldan bäri şol edarada okap ýa-da işläp gelýändigini.
3. Resminamanyň ýazylan wagty.
4. Edaranyň ýolbaşçysynyň goly.
5. Möhür.

Bildiriş

Ýygnagyň, maslahatyň, ýaryşyň, duşuşygyň we ş.m. çäreleriň boljakdygy hakynda habardar edýän resminama **bildiriş** diýilýär. Bildiriş geçirilmeli çäräniň bolmaly gününden birnäçe gün öň ýazylyp, köpçülige görner ýaly ýerde asylyp goýulýar.

1. Resminamanyň ady.
2. Geçirilmeli çäräniň wagty.
3. Onuň bolmaly ýeri.
4. Geçirilýän çäräniň ady.
5. Çäräni geçirýän guramanyň ady (ýygnaç bolsa, onuň gün tertibi hem görkezilýär).

Mysaly nusgasy:

2014-nji ýylyň 1-nji fewralynda sagat 12-de TDU-nyň türkmen dili we edebiyaty fakultetiniň nobatdaky ýygnaçy boljak.

Gün tertibi:

1. Hasap-synaglaryň jemi.
2. Tertip-düzgün meselesi.

Dekanlyk

Telegramma

Telegramma grek sözi bolup, *tele* – *aralyk*, *gramma* – *ýazmak* sözlerinden ýasalandyr. Olar şäherara gatnaşyklary üçin peýdalanylýar. Telegrammalar düzülen mahalynda gulluk hatlaryna bildirilýän talaplardan ugur alynýar. Aragatnaşygyň bu usuly örän gysgalygy talap edýär. Telegrammalaryň tekstleri gysga bolýandygy üçin olarda dyngy belgisi goýulmaýar. Dyngy belgilerini goýmak zerurlygy bolanda, olary aşakdaky ýaly edip ýazmak teklipe edilýär: (nk) – nokat, (otr) – otur, (ikn) – iki nokat, (gşd) – goşa dyrnak, (nktr) – nokatly otur. Salgy gysgaldylan görnüşde berilýär. Telegramma iki bölekden ybarat. Birinji bölekde alyjy görkezilýär, ikinjide iberiji barada maglumat berilýär. Telegrammadaky zerur alamatlar:

1. Iberilýän ýeriň ady.
2. Iberilýän ýeriň salgysy.
3. Telegrammanyň teksti.
4. Iberýän edaranyň gysgaça ady.
5. Telegrammanyň gyssaglylyk ýagdaýy.
6. Iberýäniň ady we salgysy.
7. Edara ýolbaşçysynyň goly.
8. Senesi.
9. Telegramma iberýän edaranyň möhüri.
10. Telegrammanyň belgisi.

Hödürnama

Bu söz latyn dilindäki *recomendatio* – dilden ýa-da ýazmaça oňat seslenme, maslahat, görkezme sözüne derek getirilýär.

Hödürnama adyndan belli bolşy ýaly, haýsy hem bolsa bir adamy işe hödürlemek, maslahat bermek maksady bilen ýazylýar. Ol edaralar, guramalar, kärhanalar, aýry-aýry adamlar tarapyndan hem berlip bilinýär.

Hödürnamalarda adamyň häsiýetine, işjeňligine, maşgala durmuşyna, jemgyýetçilik işine baha berlip, sosial-syýasy guramalara agzadygy, hödürlenýän wezipä mynasypdygy barada ynanç bildirilýär. Esasy aýratynlyklaryna görä, hödürnamalar häsiýetnamalara çalymdaş bolýar. Olaryň tapawudy – hödürnamalarda adama häsiýet-

nama bermek bilen bir hatarda, onuň hödürülen işiň hötdesinden gelip biljekdigine güwä geçilýär. Ondan başga-da, hödürnamalar birinji şahsyň adyndan hem ýazylyp bilinýändigini bilen tapawutlanýar.

Hödürnamanyň zerur alamatlary şulardyr:

1. Resminamanyň ady (Hödürnama).
2. Tekst.
3. Hödürnama berýän adamyň wezipesi, ady we familiýasy.
4. Goly.
5. Resminamanyň berlen senesi.

Güwähat

Güwähat haýsy hem bolsa bir fakty, bolan ýagdaýy tassyklaýan resminamadyr. Ol habar beriji häsiýetli resminama bolup, raýatlaryň işleýän, ýaşayan ýeri, aýlyk zähmet haky, wezipesi we ş.m. barada güwälik berýär.

Gulluk güwähatlarynda kärhanalaryň, guramalaryň, edaralaryň işi baradaky maglumatlar jemlenýär (mysal üçin, Dil we edebiyat institutynda hasabat ýylynda çapdan çykan işler barada güwähat).

Güwähatlar aglaba ýagdaýlarda bolan we bolýan ýagdaýy, fakty tassyklaýandygy üçin, onuň dilinde öten, häzirki zaman formasyndaky işlikler ulanylýar (berildi, aldy, ýaşayar, ýazgy edilipdir, geçirilýär we ş.m.).

Güwähatyň zerur alamatlary:

1. Resminamanyň ady.
2. Baş at (näme hakyndalygy).
3. Tekst.

Rezolýusiýa

Bu adalga latynça *resolutio* – *karara gelmek* diýen sözden gelip çykydyr.

Rezolýusiýalar wezipeli adamlaryň golastyndaky işgärlerine etmeli işi barada gysgaça ýazyp berýän görkezmesidir. Ilki bilen edara gelen her bir resminamany ýolbaşçy oňat gözden geçirip, onuň mazmunyny anyklandan soň, degişli netijä gelyär we ýerine ýetirijini belleyär.

Rezolýusiýanyň zerur alamatlary aşakdakylardyr:

1. Ýerine ýetirmeli adamyň (adamlaryň) familiýasy.
2. Gysgaça görkezme.
3. Ýerine ýetirilmeli möhleti.
4. Ýolbaşçynyň goly.
5. Sene.

Düşündiriş haty

Edaranyň işi bilen baglanyşykly meselelerde düşündirişler ulanylýar. Ol edaranyň başlygynyň adyna, ýokarda durýan guramanyň adyna ýazylýar.

Düşündirişleriň ýokarda durýan guramalara iberilýän görnüşi şahsy düşündirişlerden az-kem tapawutlanýar. Olaryň birinjisi haýsy hem bolsa bir resminamany, teksti, düşündirmäge niýetlenip, ol belli bir derejede gözükdirijä meňzeýär. Bu düşündirişler edaranyň kagyzyňa (blankyňa) çap edilýär. Şahsy düşündirişlerden tapawutlandyrmak üçin, edaranyň adyna iberilýän düşündirişleri «Düşündiriş haty» diýip atlandyrmak mümkin.

Işsapar şahadatnamasy

Edaranyň ýolbaşçysynyň buýrugy bilen iş meselelerini çözmäge iberilýän adamlara işsapar şahadatnamasy berilýär.

Işsapar şahadatnamasynyň zerur alamatlaryna aşakdakylar girýär:

1. Resminamanyň ady.
2. Şahadatnama beren edaranyň ady.
3. Şahadatnama berlen şahsyň familiýasy, ady we atasynyň ady.
4. Iş sapary boýunça barylmalý ýerleriň we edaralaryň atly.
5. Iş saparynyň möhleti (dynç günleri, giden we gelen günleri hem goşulýar).
6. Iş saparynyň maksady.
7. Iş saparyna ibermek üçin esas bolan buýrugyň belgisi we senesi.
8. Edara ýolbaşçysynyň goly.
9. Edaranyň möhüri.

Şahadatnamanyň arka ýüzünde iş saparyna gidýän adamyň baran ýerleri, wagty gol çekmek we möhür goýmak bilen tassyklanýar.

YLMY STIL

Ylmy stil bilen baglanyşykly **ylmy-tehniki stil, ylmy-populýar stil, ylmy-edebiyat stili, ylmy we önümçilik-tehniki stil** diýen adalgalar hem ulanylýar.

Bu stil ylym we tehnika bilen berk baglanyşykly bolup, alymlaryň ýazýan ylmy işlerinde ulanylýar.

Türkmen halkynyň taryhynda-da ylym bilen meşgullanan köp sanly alymlar ýaşap geçipdir. Muňa mysal edip, VIII–IX asyrlaryň sepgidinde ýaşan matematika ylmynda uly işleri ýerine ýetiren asly horezmli Muhammet ibn Musa al-Horezmini, 832-nji ýylda astronomik tablialaryň 3 görnüşini düzen asly maryly Hebeşi, XI asyrdaky «Diwany lugat at-türk» sözlüğini düzen görnükli alym Mahmyt Kaşgarlyny görkezmek bolar.

Alym G. Nepesow Türkmenistanyň akyldarlaryň mekany bolandygy barada şeýle ýazýar:

«Türkmenistan has uzak gadymyýetden bäri Gündogarda ylmy pikirleriň baý jümmüşleriniň biridir. Bizniň nesilbaşymyz Oguz hanyň, onuň nesilleriniň, Gorkut ata we onuň işlerini dowam etdiren nesilleriniň, Horezmi, Biruny, Jürjany, Lukman Hekim, Faraby, Mäne baba, Sarahsy we ondan soňky Azady, Magtymguly ýaly akyldarlaryň, alymlaryň dünýä ylymlaryna ummasyz möçberde goşan pähim-paýhas, ylmy hazynasynyň uçursyz uly bolandygyna taryh şaýatdyr.»¹

Türkmen dilinde ylmy-tehniki stiliň döremegi üçin türkmen diliniň ylym diline öwrülmeşi, ylmy işleriň türkmen dilinde ýazylmagy zerurdy. Ylma we tehnika degişli işleriň türkmen dilinde ýazylmagy üçin bolsa orta mekdepleriň we ýokary okuw mekdepleriniň açylmagy, ylmyň we teknikanyň dürli ugurlary boýunça ýeterlik alymlaryň toplanlanylmagy gerekdi.

Türkmen edebi diliniň ylmy-tehniki stiliň emele geliş we ösüş taryhyny 4 döwre bölüp bolar.

1-nji döwür. Bu 1928-nji ýyla, ýagny latyn elipbiýine geçilen döwre çenli döwri öz içine alýar. Bu döwürde, esasan, ylmy hünärmenler, okuw kitaplary taýýarlanypdyr.

¹ G. Nepesow. Türkmen diliniň stilistikasy. Nazaryýet esaslary. – Aşgabat, 2012, 194 sah.

2-nji döwür. Latyn elipbiýiniň ulanylan döwri 1928–1940-njy ýyllara gabat gelýär. Bu döwürde ylmy edaralar açylyp, okuw kitaplary ýazylýar, ylmyň, tehnikanyň dürli ugurlary boýunça ylmy-populýar işleriň sany köpeliş başlaýar.

3-nji döwür. Üçünjü döwürde birnäçe ylmy-barlag institutlaryny özüne birleşdirýän TSSR Ylymlar akademiýasy açylýar. Bu kirillisa geçilen döwri öz içine alýar.

4-nji döwür. Bu 1993-nji ýylda türkmen milli elipbiýine geçilenden soňky döwürdir.

Türkmen diliniň ylmy stiliň häsiýetli aýratynlyklary

Ylmy stil köp babatlarda resmi-iş stiline meňzeşdir. Resmi-iş stili hukuklary, kanunlary, şol kanunlar bilen baglanyşykly düzülýän resminamalary, iş kagyzlaryny görkezýän dil serişdelerinden durýar, Ylmy stil ylmyň kanunlaryny, ylm bilen baglanyşykly ýeke-täkleýin düşüňjani ilkinji asyl manyda aňladýan sözlerden durýar.

Ylmy işleriň ýazgylarynyň dili monolog häsiýetli bolup, sorag-jogap görnüşindäki beýleki ýazgylardan düýpli tapawutlanýar.

Hekaýa etme, suratlandyрма çeper eserleriň häsiýetli aýratynlyklary bolýan bolsa, ylmy ýazgylara, esasan, pikir ýöretme häsiýetlidir.

Ylmy stilde dil serişdeleriniň ulanylyşy. Bu stilde dil serişdeleri ylmy pikirlenişi, pikir ýöretmäni aňladýar. Ylmy sözleşiş ýazuwly ýa-da dilden aýtma görnüşinde amala aşyrylýar.

Pikirler aňda döredilýär, ylmy pikirleriň döremegine getirýän zatlar, hadysalar deňeşdirilýär, deňşirilýär, barlanyp görülýär, tejri-beden geçirilýär, ol ýa-da beýleki zatlar baradaky pikirler seçilýär, seljerilýär, jemlenilýär, netijede, çylşyrymly pikirlenişiň hadysasy bolup geçýär, aňda emele gelen ylmy pikirler ylmy stile mahsus dil serişdeleriniň kömegi bilen ýüze çykarylýar.

Düýpli ylmy işler monografiýa, ylmy makala, ylmy populýar kitapçalar, uly göwrümlü kitaplar, okuw kitaby, sözlükler, amaly gollanmalar ylmy stiliň ýazuwly görnüşinde amala aşyrylýar.

Ylmy sözleşişniň ýazuwly dilden beýleki görnüşine nutuk görnüşinde çykyp gepleme, temany dilden aýtma, radioteleýaýlymlarda

ylmy temadan gürrüň etme, söhbetdeşlik degişlidir. Ylmy stiliň dil serişdeleriniň esasy bölegi adalgalardan durýar. Ylmy stilde ulanylýan dil serişdeleri köp halatda resmi-iş stilindäkä meňzeş bolýar. Resmi-iş stilinde kanunlar, kararlar bilen baglanyşykly resminamalary, iş kagyzlaryny görkezýän dil serişdeleri ulanylýan bolsa, ylmy stilde ylmyň kanunlaryny aňladyan, ylm bilen baglanyşykly sözler, asyl manysyndan üytgedilmedik sözler, ýagny ylmy adalgalar ulanylýar, ylmy adalgalar kesp-kär, hünär görkezýän sözlerden üzňe bolmaýar.

Pikir ýöretme

Adamlaryň aragatnaşygynda, tebigatda, daş-töwerekdäki hadysalarda bolup geçýän zatlaryň sebäbini, näme üçin şeýle bolýandygyny oýlanyp, netije çykarmaklyga *pikir ýöretme* diýilýär. Pikir ýöretmede iň esasy zat durmuşda, tebigatda bolup geçýän zatlaryň sebäplerine akyl ýetirmek bilen düşündürmekdir we olaryň netijesini aňly-düşünjeli ýüze çykarmakdyr.

Ylmy ýazgyda deliller, garaýyşlar ýa ykrar edilýärler, ýa bir pikiri inkär etmek üçin başga pikir tassyklanylýar. Ilki ylmy çaklamalar öňe sürülýär, soňra olary inkär edýän ýa-da tassyklaýan esaslar, deliller getirilip, olar hakda belli bir netijä gelinýär.

Ylmy işlerde dil birlikleriniň ulanylyşynda hem degişli özboluşly aýratynlyklar bar. Islendik ylmy eseriň edebi dilde ýazylandygyna seretmezden, ylmy işleriň ýazgylary edebi diliň beýleki stillerinde ýazylan tekstleriňkiden düýpli tapawutlanýar. Birinji nobatda, ol galyba salmak meýliniň häsiýetliligi bilen tapawutlanýar. Galyba salmak, ylaýta-da, adalgalarda we sintaksisde güýçli duýulýar. Adalgalaryň aşa köp ulanylýandygyna görä, ylmy ýazgylar, esasan, ylmyň şol ugry bilen iş salyşýan adamlar üçin düşnükli bolýar, ol hemmeler düşüner ýaly derejede bolmaýar. Her halda ylmy işiň kim üçin we näme maksat bilen ýazylandygy awtoryň üns merkezinde bolmalydyr. Işiň mazmuny niýetlenilen okyjysyna – şol bir ylmy jemagata düşnükli bolar ýaly berk logiki yzygiderlilikde beýan edilmelidir. Adalgalarda sinonimdeşlige, olaryň awtoryň islegine görä sadalaşdyrylmagyna ýol berilmeli däldir.

Adalgalaryň «kyssa» we «proza», «şygryýet» we «poeziýa» ýaly parallel ulanylmagyna-da, «ýelik düşüm» we «ýelik düşümi» ýaly dürli görnüşlerde ulanylyşyna-da ýol bermek bolmaz.

Ylmy ýazgylarda sözler göni manylarynda ulanylmalydyrlar. Çeper eserlerdäki ýaly sözleriň göçme manylarda ulanylmagy, obrazly aňlatmak üçin garşylykly manyly sözleriň, manydaş we sesdeş sözleriň, meňzetmeleriň, deňeşdirmeleriň, ulaltma, kiçeltme, metafora ýaly çeperçilik serişdeleriniň ulanylmagy ylmy esere düşünmekligi kynlaşdyrýar.

At çalyşmalarynyň ulanylyşynda-da käbir tapawutlary bellemek bolar. Ylmy tekstlerde «men» at çalyşmasy örän seýrek ulanylýar, awtoryň ýeke adamdygyna seretmezden, ol, köplenç, «biz» sözi bilen çalşyrylýar. «Meniň makalam», «meniň pikirimçe» diýmegiň ýerine «biziň makalamyz», «biziň pikirimizçe» diýilýär (mesele jedel döredende, «bu meniň pikirim» hem diýilýär).

Ylmy ýazgylarda ýönekeý sözlemlere seredende, goşma sözlemler, giriş sözler, giriş söz düzümleri, sokma gurluşlar, anyklaýjylar getirilen dürli görnüşli, çylşyrymly eýerjeňli goşma sözlemler has işjeň ulanylýar.

Ylmy ýazgylaryň ýene bir aýratynlygy olarda salgylanmalaryň, sitatalaryň aşa köp ulanylmagydyr. Ýöne ylmy işde çykytlara, salgylanmalara örän jogapkärli çemeleşmelidir.

Ylmy gepleşik sferasynda pikiriň beýan edilişinde logiki zygiderlilik saklanýar. Munda pikir delillendirilýär, kanunalaýyklyklar açylyp görkezilýär, logiki netijä gelmeklige ýykgyň edilýär. Ylmy stilde umumy ýa-da abstrakt düşüňjani aňladýan sözler hem-de eýesiz we eýesi näbelli sözlemler köp ulanylýar. Ylmy sözleýişde obrazly serişdeler, meselem, deňeşdirme ulanylaýsa-da, ol sözleýişni umumy ulgamyndan daşary anyklamak, düşündiriş bermek ýaly kömekçi hyzmatlary ýerine ýetirýär.

Ylmy stiliň ýazuw we sözleýiş görnüşleri

Ylmy edebiyatda bu stil *ylmy-tehniki stil*, *ylmy-edebiyat stili*, *ylmy-pedagogik stil*, *ylmy-okuw stili*, *professional-tehniki stil*, *professional-önümçilik stili*, *ylmy-populýar stil* diýlip atlandyrylýar.

Ylym iki topara bölünýär: *jemgyýetçilik ylmylary we tebigy ylmylar*.

Jemgyýetçilik ylymlaryna syýasat, taryh, filosofiýa, sosiologiýa, logika, psihologiýa, ykdysadyýet, oba hojalygy, edebiýat, sungat, medeniýet ylymlary girýär.

Tebigy ylymlara fizika, matematika, himiýa, astronomiýa, geologiýa, kibernetika, arhitektura, lukmançylyk, biologiýa ýaly ylymlar degişlidir.

Şu ugurlarda geçirilýän ylmy-derňew işleriniň netijesinde taýýarlanylýan kitaplar, monografiýalar, kitapçalar, ylmy makalalar, ylmy ýazgylar, şeýle hem ylmy, simpoziumlarda we maslahatlarda edilýän çykyşlar, nutuklar ylmy stilde ýazylýar.

Türkmen diliniň ylmy stiliniň ýazuw görnüşi we sözleýiş görnüşi bolup, olar hem özüne mahsus aýratynlyklara eýedir. Bu stil çylşyrymly ylmy stil hem-de sada ylmy stil diýen iki topara bölünýär.

Çylşyrymly ylmy stilde dissertasiýalar, monografiýalar, kitaplar, ylmy makalalar ýazylýar. Oňa ylmyň dürli pudaklary boýunça ýokary mekdepler üçin çapdan çykarylýan okuw kitaplary-da girýär, bu onuň ýazuw görnüşidir. Ýurdumyzda geçirilýän ylmy maslahatlarda, simpoziumlarda alymlaryň çykyşlary, nutuklary, şeýle hem ýokary okuw mekdeplerinde mugallymlaryň geçirýän umumy sapaklary çylşyrymly ylmy stiliň sözleýiş (gepleýiş) görnüşini emele getirýär.

Sada ylmy stiliň ýazuw görnüşinde halk köpçüligine niýetlenilen ylmy-populýar kitaplar, ylmy-usuly gollanmalar, gazet-žurnal makalalary, ylmyň dürli ugurlary boýunça mekdep okuwçylary üçin okuw kitaplary ýazylýar. Munuň janly gepleýiş görnüşini ylmyň dürli ugurlary boýunça mekdeplerde geçilýän derslerde mugallymlaryň hem-de ylmyň gazananlary hakynda ündewçileriň edýän gürrüňleri hasyl edýär.

Ylmy stiliň esasy dil aýratynlyklaryny ylmy işlerde ulanylýan adalgalar düzýär. Ylmyň belli bir pudagy bilen baglanyşykly ýazylýan işe şol ugurda işleýän hünärmen düşünýär, sebäbi her ylmyň öz adalgalary we olaryň aňladýan manylary bolýar (meselem, «ses» fizika ylmynda bir hili manyda, dil biliminde başga hili manyda ulanylýar. «Nokat» sözi dil biliminde bir hili, fizikada başga hili manyda ulanylyp, matematikada bolsa ondan hem üýtgeşik manylara eýedir).

Ylmy stilde dürli pudaklara degişli ylmy adalgalaryň ulanylyşy

Adalgalar, önümçiligiň pudaklaryna degişli ylmy düşüňjeleriň atlaryny bildirýän sözler, söz düzümleridir. Şoňa görä olar dürli hili bolýar:

- a) umumy ylmy adalgalar: differensiýa, klassifikasiýa, aspekt, funksiýa, sinhroniýa, diahroniýa, aprobasiýa, monografiýa, referat, dissertasiýa we ş.m.;
- b) dar çäge degişli ylmy adalgalar: kömürturşy, ergin, floromenler we başgalar – himiki adalgalar.

Ylmyň, sungatyň, medeniýetiň önümçiligiň ösmegi netijesinde adalgalar döreyär. Olar dürli görnüşde bolýar:

Matematiki adalgalar: bikwadrat, perpendikulýar, parallel, logorif, burç, ülüş, subut, mesele, köpeltmek, bölmek, aýyrmak, goşmak.

Fiziki adalgalar: anod, girostad, indikator, optika, kamera, kapilýar, şöhle, basyş.

Geologiki adalgalar: wulkan, ýer gabygy, magdan, syrça, çökündi, gatlak, peslik, okis, ergin, awtogen, suwuklyk, kislorod.

Lukmançylyk adalgalary: alkaloid, ammoniý, holesterin, tripsin, kofein, çiş, dilme, kollagen, sanjy.

Lingwistik adalgalar: fonetika, omonim, sintagma, lingofon, at, san, sypat, sözsoňy, baglaýjy, otur, goşadyrnak we ş.m.

Edebiýat adalgalary: aruz, antologiýa, monolog, häsiýet, me-muar, goşgy, hekaýa, dessan, epos we ş.m.

Öň belläp geçişimiz ýaly, ylmy stiliň leksikasyny umumy ylmy hem-de dar çäge degişli ylmy adalgalar düzýärler. Ylmy stiliň leksikasyn-da sinonimler bolmaýar diýen ýalydyr. Munda sözler, esasan, bir manyly bolýarlar. Adalgalar diňe degişli ylmy ugurlarda ulanylýar. Meselem, **ýaý, otur, goşadyrnak** we beýlekiler lingwistikada ulanylsa, **kök, düyp, aýlaw, maýdalawjy** we beýlekiler matematikada ulanylýar. Ylmy stildäki adalgalaryň başga sözleşiş ugurlarynda (çeper edebiýat, publisistik stilde, gepleýiş diliniň stilinde) manysy we hyzmaty üýtgeýär.

Adalgalar takyk bir düşüňjäni aňladyp, bir manyda ulanylmalydyr, muňa garamazdan, «tolkun» adalgasynyň fizika ylmynda degişli käbir işlerde has anyk manylarda ulanylyşyny görmek bolýar. Meselem, **ses tolkun, partlama tolkun, kapilýar tolkun, modelirlenen tolkun, düşýän tolkun, ýasy tolkun, kese tolkun, frontal tolkun, gelýän ses**

tolkun, elektromagnit tolkun, elektrik tolkun, dagynyk tolkun, aýlaw tolkun.

Şol bir adalganyň iki ýa ondan artyk ylymda ulanylyşy-da gabat gelýär: **ojak** – medeni adalga hem geologik adalgadyr; **giperbola**–dil biliminde, edebiyatda we matematikada ulanylýar. **Dorsal** – dil biliminde hem lukmançylykda ulanylýar. **Morfologiýa** – dil biliminde, biologiýada, geologiýada ulanylýar. **Inwersiýa** – dil biliminde we matematika degişli. **Nokat** – dil biliminde hem matematikada ulanylýan adalga. Şular ýaly omonimik adalgalar diňe ylymda anyklanyp bilýärler. **Nokat** sözi adalga bolanda, dil biliminde **iki nokat, köp nokat, nokatly otur** diýip, matematikada – iki nokat, iki gat nokat, birlik nokat, gyra nokat, **hyýaly nokat, başlangyç nokat, umumy nokat, esasy nokat, akyjy nokat, çykyş nokady, kesişme nokat...** diýip has anyklaýar.

Sinonimik adalgalaryň ulanylyşyny-da görmek bolýar. Meselem, **iýji natriý-natriý aşgary, iýji kaliý-kaliý aşgary, ýakylan magnit-magnit okisi** (himiki adalgalar); **plýus–goşmak, minus–aýyrmak** (matematiki adalgalar): **kem işlik, habarlyk kategoriýasy** (dil biliminiň adalgasy). Adalgalaryň şeýle ulanylmagy amatly däl, çünki olar bir manyly bolup, olaryň sinonimi bolmaly däldir.

Türkmen dilinde antonim adalgalar-da bar: «**göni-egri**», «**ýakynlaşmak-daşlaşmak**», «**göni amal-ters amal**» (matematiki adalgalar); «**progressiw assimiýasiýa – regressiw assimiýasiýa**», «**barlyk galyp – ýokluk galyp**» (dil biliminde).

Adalgalaryň maglumat berişli hyzmatda gelşi, esasan, aşakdaky ugurlarda: önümçilik pudaklaryndaky aragatnaşyklarda, iş dolandyryşda, kanunçylyk ugrunda, okuw-terbiýeçilik işlerinde, ylymda ulanylýar.

Sintaktik serişdeleriň stilistik ulanylyşynda olaryň hersine mahsus özboluşly aýratynlyklar bolýar. Sintaktik serişdeler resmi-iş stiline we publisistik stiliň metbugat-neşir görnüşlerinde diliň ýazuw formasyna degişli bolýandygy üçin, ylmy makalalarda çylşyrymly sintaktik gurluşly sözlemler we söz düzümleri köp ulanylýar.

Sözlere ownuk bölekleriň goşulmagy netijesinde many aňladyşda dürli ekspressiw gatnaşyklar ýüze çykýar. Ekspressiw gatnaşyklar çeper edebiyat we gepleýiş stillerine mahsus bolýar. Ylmyň ugurlarynyň köp bolşy ýaly, ylmy adalgalaryň möçberi hem artýar. Muňa mysal edip, oba hojalyk ylmyny görkezmek bolar. Oba hojalyk ylmynyň pudaklaýyn

ýöriteleşdirilip ulanylýan sözleri bolýar. Meselem: 1) ekerançylyk bilen baglanyşykly sözler: ekin, dökün, sürüm..., agronom, suwçy, traktorçy (kesp-kär görkezýän sözler), orak, pil, kätmen (gurallar); 2) maldarçylyk: düýedarçylyk, gylýalçylyk, guşçulyk, dowardarçylyk we ş.m. görnüşde ylmy adalgalar döräp biler, çünki ylmy işleri ýokary bilimli, ylym bilen meşgullanýan, ylmy derejesi bolan adamlar ýazýarlar, diýmek, täze adalgalaryň ýüze çykmagyna mümkinçilikler döreýär. Pikirleriň köptaraplylygy ylmy adalgalaryň köpugurlylygyny şertlendirýär.

Käbir mysallara seredeliň:

Atçylyga degişli leksikalar: at, ýaby, taý, baýtal, taýçanak, athana, atbakar, seýis, eýer, üzeňni...

Balyk hojalygy: takgaz, lakga, gara, tor...

Düýedarçylyk: maýa, ner, bugra, köşek, düýeçal, agaran...

Guşçulyk: towuk, horaz, hindi towugy, jüýje...

Dermanlyk otlar: boýboduran, buýan, bozagan, gargy, atgulak, garagan, garamyk...

Ylmy stil barada aýdylanlary şeýle jemlemek bolar:

1. Ylmy işiň kim üçin we näme maksat bilen ýazylýandygy awtoryň üns merkezinde bolmalydyr.
2. Ylmy işde ylmy çaklamalar öňe sürülmeli, oňa pikir ýöretme häsiýetli bolup, ylmy garaýyşlary tassyklamak ýa-da inkär etmek üçin deliller getirilmeli.
3. Galyba salmak adalgalarda we ylmy stiliň sintaktik gurluşlarynda duýulýar.
4. Adalgalaryň ulanylyşynda sinonimleriň bolmagyna ýol berilmeli däl.
5. Ylmy stilde göçme many aňladýan sözler ulanylman, sözler göni manysynda ulanylmaly.
6. Ylmy tekstde logiki zygiderlilik bolmaly we pikir delillendirilmeli.
7. Sada ylmy stile we çylşyrymly ylmy stile degişli aýratynlyklaryň bolýandygyna üns bermeli.
8. Ylmyň, tehnikanyň we tehnologiýanyň ösmegi bilen baglanyşykly ylmyň adalgalarynda baýlaşma prosesi bolup geçýär.
9. Ylmy tekstde çaklamalar, salgylanmalar, garaýyşlar, netije çykarma bolmaly.

TÜRKMEN DILINIŇ ÇEPER EDEBIÝAT STILI

Edebiýat dil bilen birlikde dünýä indi. Ol adama zerur bolany üçin ýüze çykyp, şonlugyna-da galmak bilen, diňe gymmatynyň barha artmagy taýdan belli bir üýtgeşmä sezewar bolýar. Şahyrlary, aýdymçylary we ýazyjylary biri-birinden aýry göz önüne getirip bolmaýar. Çünki olaryň halkyň öňündäki wezipesini, borjuny, hyzmatyny turuwbaşdan adamzat jemgyýetiniň özi kesgitleýär.¹

Taryhçylar Türkmenistanyň çäginde, tutuş Orta Aziýada VII–X asyrlarda arap diliniň, X–XV asyrlarda pars diliniň esasy dil hasaplanandygyny, çeper eserleriň hem, köplenç, şol dillerde ýazylandygyny habar berýärler. Şonuň bilen bir hatarda türkçe, oguzça – türkmençe edebiýatyň bolandygy hem bize mälim. Oňa mysal edip, Ýusup Has Hajyp Balasagunlunyň «Kutadgu-bilik» poemasy (XI asyr), Hoja Ahmet Ýasawynyň hikmetlerini (XII asyr), Alynyň «Kyssaýy-Ýusup» eserini (XIII asyr), Wepaýynyň «Rownakyl-yslam» eserini (XV asyr), Baýram hanyň sygyrlaryny (XV asyr), Garajaoglanýň goşgularyny görkezmek bolar. Bu eserler gadymy ýazuwda türki kitaby stilde ýazylypdyr. Döwletmämmet Azadynyň «Wagzy-Azat» poemasy, Abdysetdar Kazynyň «Jeňnama» poemasy dilinde-de gadymy ýazuw diliniň – kitaby stiliň täsiri duýulýar. Bu eserlerde-de arap-pars sözleri, köne türki sözler köp ulanylypdyr. Olar halk köpçüligine düşnüksiz sözleriň köp ulanylandygy üçin ýat tutulman, golýazma görnüşinde bize gelip ýetipdir.

XVIII asyrdan türkmen edebiýatynda Magtymguly Pyragynyň peýda bolmagy bilen çeper edebiýat stili ösüp, kämilleşip, halka düşnükli bolup başlaýar. XVIII–XIX asyrlarda ýaşap geçen şahyrlarymyz Andalyp, Şeýdaýy, Kemine, Seýdi, Zelili, Mollanepes, Talyby, Zynhary, Kätibi, Aşyky, Mätäji dagy Magtymguly ýaly öz eserlerini düşnükli dilde ýazypdylar. Olar eserlerinde halka düşnüksiz arap, pars sözlerini az ulanypdylar ýa-da olary ulanmaktan gaça durupdylar.

K. Babaýew türkmen çeper edebiýat stiliň stilleriň arasynda iň ilkinjisidigini we gadymysydygyny belleýär.² Çeper edebiýat stili belli bir çägiň içinde bolmaýar, bu stilde dil serişdeleriniň erkin

¹ *Steýnbek Jon*. Edebiýatyň derwaýys wezipeleri we borçlary. //“Dünýä edebiýaty” žurnaly. 2012, № 5, 182 sah.

² *K. Babaýew*. Görkezilen iş, 67 sah.

ulanylyşyna garap, ony beýleki stilleriň hataryna goşmazlyk baradaky pikire käbir dilçi alymlaryň işinde gabat gelinýär. W.W.Winogradow bu barada şeýle diýýär: «Çeper edebiýat stiliniň dili barada aýdanymyzda, mazmun taýdan ol resmi we kanselýariýa, iş kagyzlary, publisistik, ylmy stillerden tapawutlanýar. Çeper edebiýat stiliniň dili beýleki stillere degişli sözleşse-de, kitaby-edebi sözleşse-de, halkyň ýönekeý gepleýşine-de doly gabat gelmeýär. Çeper edebiýat stili beýleki stilleri özüne goşýar-da, olary özboluşly hem üýtgedilen görnüşde ulanýar».¹ Çeper edebiýat stiliniň tekstleri monologik we dialogik görnüşli bolýarlar. Çeper edebiýat stiliniň kyssa teksti, şygyr teksti, sahna teksti diýen ýaly görnüşleri bolýar. Monologik tekstiň sözleşşiniň hekaýa etme, suratlandyрма we pikir ýöretme sözleşşi diýen ýaly görnüşleri bolýar. Dialogik sözleşişde baglanyşdyryjy monologik sözleşiş hem bolýar. Çeper edebiýat stiliniň tekstiniň abzas sintaktik bitewiligi, epizod sintaktik bitewiligi, bap (baş) sintaktik bitewiligi bolýar. Kiçi we uly sintaktik bitewiliklerde özen we daýanç sözler gatnaşýarlar. Iň uly sintaktik bitewilikdäki özen sözüň eseriň adyny emele getirişini hem görmek bolýar.

Beýleki stillerden tapawutlylykda çeper edebiýat stiline gepleýiş diliniň stiline degişli dil serişdeleri giňden ulanylýar, şeýle hem edebi dile degişli bolmadyk šiwe sözleri, žargonlar, kesp-kär bildirýän sözler, umumman, tutuş dile degişli elementler, serişdeler material bolup hyzmat edýär.

Jemläp aýdanymyzda, çeper edebiýat diliniň şeýle aýratynlyklaryny görkezmek bolýar: 1) onuň köpçüligine habar beriş we estetiki hyzmaty bolýar; 2) köp stilleri özünde jemleýär; 3) dürli öwüşginli dil serişdeleri giňden ulanylýar; 4) ýazyjynyň döredijilik indiividuallygy ýüze çykýar. Bu görkezilen alamatlaryň estetiki taýdan ýerine ýetirýän hyzmaty diňe şu stile mahsusdyr, ýokarda agzalan başga alamatlar beýleki stillerde-de azda-kände bolup biler. Meselem, dürli öwüşginli dil serişdeleri publisistik stilde-de gabat gelýär. Awtoryň indiividuallygyna ylmy işlerde-de, jemgyýetçilik-syýasy işlerde-de gabat gelinýär.

Hekaýa etme

Adamlaryň hereketini, durmuşda, tebigatda bolup geçýän wakalary täsirli, çeper, zygiderli gürrüň bermeklige **hekaýa etme** diýil-

¹ *Виноградов В. В.* Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. –М, 1963.

ýär. Hekaýa etmede ünsi özüne çekýän esasy zat zyzgiderli, dowamly hereket bolýar. Meselem, biz howada bolup geçen ýagdaýy hekaýa etme ýoly bilen şeýleräk beýan edip bileris:

Birden howa bulaşdy we garaldy. Günüň öňüni bulut tutdy. Ýuwaşja şemal turdy. Ýylдыrym çakdy, onuň yz ýany bilen gök gürledi we ýagyş ýagyp başlady.

Suratlandyrma

Adamlaryň, tebigatda bolup geçýän wakalaryň häsiýetini, görnüşlerini, şoňa mahsus bolan aýratynlygyny, sypatyny çeper şekillendirmeklige **suratlandyrma** diýilýär. Eger hekaýa etmede esasy zat zyzgiderli hereket bolýan bolsa, suratlandyrmada esasy alamatlar şol zadyň sypaty, daş keşbi, häsiýeti, aýratynlygy görkezilýär. Meselem:

Ýagtysy ýok, ýüzi soluk älemiň,
Şöhlesini gara duman basypdyr.
Her demde her hili sypata girip,
Tebigat wehimli ýüzün asypdyr.

Ş. Kekilow

Beýan etme bilen suratlandyrma utgaşanda, biziň sözleýşimiz, gürrüňimiz şonça çeper, manyly hem täsirli bolýar.

Çeper edebiyatda «stil» meselesine garaýşy A. Kekilow şeýle düşündirýär:

Ýazyjynyň eserlerinde ýüze çykýan esasy ideýa-çeperçilikleriniň jemine stil diýilýär.

Stil aýratynlygy çeper eseriň dilini-de öz içine alýar, çünki ýazyjynyň dilindäki aýratynlyk onuň döredijiligindäki ideýa-çeperçilik aýratynlygyna bagly bolýar, hut onuň özünden gelip çykýar».¹

Ýazyjy özüniň oý-pikirlerini sözleriň üsti bilen beýan edip bilýär, emma eseriň ähmiýetli bolmagy üçin ýazyjynyň durmuş hakykatyny obrazly oýlanma arkaly, ýagny çeper beýan etmegi gerek bolýar. Ýazyjy-şahyryň ulanýan sözlerindäki tapawutlylyk, aýratynlyk stil aýratynlyklaryny emele getirýär. Diýmek, çeper eserlerde ulanylýan sözler obrazlylyk, ýagny stil düşüňjesi bilen berk baglanyşykly bolýar. Başgaça aýdanymyzda, ýazyjy-şahyrlar özleriniň obrazly

¹ A.Kekilow. Görkezilen iş, 27 sah.

oýlanmalarynyň netijelerini obrazlylyk aňladýan sözleriň kömegi bilen beýan edýärler.

A. Kekilow obrazlylyk, esasan, çeper edebiýata mahsus bolsa-da, beýleki stillerde hem onuň ulanylyşyna, onuň diňleýjä-de, okyja-da täsir edýändigine degişli B. Kerbabaýewiň «Edebiýat we sungat» (1965-nji ýylyň 20-nji noýabry) gazetindäki makalasyny mysal getirýär.

Bize mälim bolşy ýaly, ýazyjy-şahyrlar, sözleri dogry manysynda hem, göçme manysynda hem ulanýarlar. Sözleri göçme manyda ulanmak olaryň obrazlylygynyň esasy alamaty hasaplanýan bolsa-da, ýazyjy-şahyr sözleri özleriniň dogry manysynda ulanmak bilen hem wakalary obrazly beýan edip biler. A. Kekilow muňa mysal hökmünde Mollanepesden alnan şeýle bendi getirýär: ¹

Biçäre Nepes her dem
Özüne dilär hemdem.
Tozuň gözüme sürtem,
Ger çyksa aýakyňdan.

Bu mysalda ýekeje-de göçme manyda ulanylan söz ýok. Diýmek, durmuşy obrazly beýan etmekde gep sözleriň dogry ýa göçme manyda bolmagynda däl-de, olaryň çeper suratlandyrmagyň talabyna laýyklykda ýerlikli hem başarnykly ulanylmagyndadyr.

Dil serişdeleriniň çeperçilik hyzmaty

Edebi dil çeper edebiýatyň dilidir diýilýän bolsa-da, ylmy işleriň, gazet-žurnallaryň, döwlet edaralarynyň, bilim ulgamynyň ulanylan dili hem edebi dile degişlidir.

Edebi diliň ösüşine gepleýiş dili hem öz täsirini ýetirýär. Çeper edebiýat dili umumy edebiýatyň çäginde çykýar. Meselem, ylmy-populyar edebiýatlardan tapawutlylykda, çeper edebiýatda täsirliligi, diliň şireliligini döretmek üçin, wakalara gatnaşýan keşpleriň sözleýiş häsiýetnamalaryny ýüze çykarmak üçin şibe sözleri, sözleýişe obrazlylyk berýän sözler, haýsydyr bir sosial topary häsiýetlendirmek üçin žargonlar, professionalizmler, wulgarizmler, ýönekeý halk sözleýiş ulanylýar, çeper edebiýatda könelişen sözler, taryhy sebäplere görä ýatdan çykarylan sözleri diliň dolanyşygyna gaýtaryp getirmek mak-

¹ A. Kekilow. Görkezilen iş, 47 sah.

sady bilen ýa-da sözleşse dabaralylyk, ýaňsylama, degişme äheňini bermek üçin peýdalanylýar.

K. Babaýew çeper edebiýat stiliniň halk tarapyndan folkloryň döredilen wagtynda döräp, ösüp kämilleşendigini aýdýar.

Türkmen edebi diliniň çeper edebiýat stili kommunikiativ we sonuň bilen bir wagtda estetik hyzmatlary ýerine ýetirýär. Çeper edebiýat stiliniň kadalaşmagyna, baýlaşmagyna halk döredijiliginiň dili-de, ýönekeý halkyň janly gepleýşi-de esasy çeşme bolup hyzmat edipdir. Türkmen şahyr-ýazyjylary halk tarapyndan ulanylyp gelinýän täsirli, obrazly çeper dil serişdelerini saýlap alyp, eserler döredipdirler. Halk döredijiliginiň irki nusgasy hökmünde «Gorkut atanyň kitaby» (X asyr) muňa mysal görkezmek bolar. Mahmyt Kaşgarlynyň «Diwany lugat at-türk» diýen sözlüğünde oguz türkmenleriniň aý-dymalarynyň, nakyllarynyň köp ulanylandygyny görmek bolýar. Türkmenleriň «Görogly» eposynda, «Şasennem–Garyp», «Hüýrlukga–Hemra» dessanlarynda täsirlilik, obrazlylyk, sadalyk halkyň janly gepleýşine ýakyn bolany üçin olar halkyň arasynda giňden ýaýrap, ýatdan aýdylypdyr.

Çeper edebiýat stiliniň ýazuw görnüşü üç sany özbaşdak žanrdan ybarat:

a) **poeziýa (şygryýet žanry)** – muňa **ballada, oda, elegiýa, epigramma, goşgy, poema** degişli;

b) **proza (kyssa)** – bu žanryň **hekaýa, nowella, roman, epopeýa** ýaly görnüşleri bolýar;

ç) **drama žanry** – bu žanryň **pýesa, kinossenariý, intermediýa** ýaly görnüşleri bolýar. Bu žanrda ýazylyan **komediýa, tragediýa, drama** öz aralarynda tapawutlanýarlar.

Käbir çeper eserler garyşyk žanra degişli hasaplanýlar. Meselem, basnýa goşgy görnüşinde-de, kyssa görnüşinde-de ýazylyar. **Poemany** kâte kyssa eseri hasaplaýarlar, hekaýanyň, romanyň poeziýada ýazylyşyna-da gabat gelinýär.

Çeper edebiýat stiliniň janly gepleýiş görnüşü halk döredijiliginden ybarat bolup, bu žanryň hem **proza** we **poeziýa** görnüşü bar. **Aýdym, läle, hüwdi, monjugatdy, tapmaça, öleň – poeziýa** görnüşine degişli bolsa, **rowaýat, erteki, nakyl, atalar sözi, matal, ýaňlytmaç, ýomak**–bular proza žanryna degişli edilýär. **Dessanlar,**

eposlar garyşyk žanrda ýazylan eserlerdir. Çeper edebiyat stiliniň žanrlarynyň, görnüşleriniň arasynda tapawutlaryň bolşy ýaly, şol bir žanrda eser ýazýan awtorlaryň arasynda hem aýratynlyklaryň bolmagy, ýagny individual stilleriň bolmagy mümkin. Özboluşly aýratynlyklary olaryň görnüşleriniň arasynda hem tapmak mümkin: **roman stili, hekaýa stili, basnýa stili, ballada stili** diýen ýaly adalgalaryň ulanylyşyna-da gabat gelinýär. **Ertekiler we dessanlar** çeper edebiyat stiliniň janly gepleyiş formasynyň özbaşdak görnüşleri hasaplanýar. **Ertekiler we dessanlar** bir-birlerinden käbir leksiki aýratynlyklary boýunça tapawutlanýar. Şeýle hem olaryň bir-birine meňzeş taraplary hem bar: olarda şol bir standart söz düzümleri, jümleler ulanylýar, emma hersiniň özüne mahsus aýratynlyklaryny-da görmek bolýar.

Ertekileriň özboluşly standart başlangyçlary we soňlamalary bolýar. Ertekiler, adatça, «Bir bar eken, bir ýok eken... Gadym eýýamda...» diýen sözler bilen başlanýar.

Ahyrynda «Şeýlelik bilen, olar maksat-myratlaryna ýetdiler»; «Ýagşy ýetsin myrada, ýaman galsyn uýada»; «Dostlar şat boldular, duşmanlar gamgyn boldular...» ýaly soňlamalar bilen tamamlanýar.

Dessanlaryň başlangyçlary we soňlamalary ertekileriňkiden tapawutlanýar.

Çeper edebiyat stiliniň esasy aýratynlyklarynyň biri – awtoryň indiividualygydyr. Ýazyjynyň döredijiligindäki indiividualygy, ýagny awtoryň aýratynlygyny eseriň tematikasynda, keşpleri tipeşdirmek we indiiduallaşdyrmak usulynda, onuň diliniň çeperliginde görmek bolýar.

Çeper edebiyat stiliniň tekstleri özboluşlydyr. Morfologik gurluşlar, sintaktik bitewülikler, dürli stillere degişli söz toparlary stilistik serişde bolup hyzmat edýärler. Kyssa eserleriniň **monologik teksti** we **dialogik teksti** bolýar. Monologik tekst **suratlandyрма** we **hekaýa etme** görnüşli bolýar. Dialogik sözleýiş **doly dialogik sözleýiş** we **gysgaldylan dialogik sözleýiş** diýen görnüşleri bolýar. Çeper eserleriň teksti **abzas sintaktik bitewüligi, epizod sintaktik bitewüligi, bap (baş) sintaktik bitewüligi, kitap sintaktik bitewüligi** diýen böleklerden ybarat bolýar. Iň uly sintaktik bitewülikde özen sözüň we daýanç sözüň bitewüligi emele getirilýär.¹

¹ G. Nepesow. Türkmen diliniň stilistikasy. –Aşgabat, 2012, 130 sah.

Sözleşýşe obrazlylyk berýän serişdeler

Sözleşýşde sözüň leksiki mazmunynyň üstüni dürli hili ekspresiw-emosional öwüşginler bilen dolduryp, beýan edilýän pikiriň täsirçililigini güýçlendirýän dil serişdeleri ulanylýar. Sözleşýşde beýan edilýän pikiriň täsirçiligi, esasan, troplaryň üsti bilen amala aşyrylýar. Troplar diýlende, bir düşüňjäniň deregine oňa ýakyn bolup görünýän beýleki bir düşüňjäniň ulanylyşyna düşünilýär, başgaça aýdanymyzda, troplar bir sözüň, düşüňjäniň göçme manyda ulanylyşyndaky sözleşýiş öwrümleridir. Troplar, köplenç, çeper edebiýat stiline, publisistik we gepleýiş diliniň stiline ulanylýar. Olaryň birnäçe görnüşleri bar.

Çeper edebiýat stili adamyň durmuşynyň köp taraplaryny öz içine alýar, onda dürli söz toparlaryna degişli sözler özleriniň ähli stilistik mümkinçiliklerini ýüze çykarýarlar, sözleşýşe obrazlylyk berýän serişdeler giňden ulanylýar. Obrazlylyga, esasan, çeper edebiýatda ýazyjynyň, şahyryň obrazly oýlanmasynyň formalaşdyrylmagy, pikiriň çeper suratda okyjylara ýetirilmegine kömek edýän serişdeler diýlip düşünilýär. Obrazlylyk serişdelerinden peýdalanmaklyk beýleki sözleşýiş stilleriniň käbirine-de (meselem, publisistik stile) mahsusdyr. A. Kekilow belli-belli ýagdaýlarda pikiri obrazly beýan etmekligiň, ýeri gelende, diliň obrazlylygyna ýüzlenmekligiň ylmy eserler üçin hem ýat dældigini, adamlaryň özara gürrüň eden wagtlarynda-da, ýygnaklarda edýän çykyşlarynda-da, gazet-žurnallara ýazýan makalalarynda-da obrazlylyga ýüzlenýändiglerini aýdýar.¹

Polisemiýanyň stilistik hyzmaty

Meňzeşlik esasynda manysy giňän sözlere **polisemiýa (obrazlylyk)** häsiýetlidir, ýöne şol sözlerdäki obrazlylyk täsirçiligi (emosionallygy) taýyndan birmeňzeş däl. Şu jähtden polisemiýany iki topara bölmek mümkin: Lingwistik polisemiýa hem-de stilistik polisemiýa.

Lingwistik polisemiýa söz ýasalýşyň esasy çeşmeleriniň biri bolup, köplenç, täze dörän zatlary, düşüňjeleri, olaryň hilini, häsiýetini, hereketini atlandyryp gelýär.

Türkmen dili lingwistik polisemiýa örän baýdyr. Oňa diliň ähli stillerinde; çeper edebiýat stiline, resmi-iş stiline, ylmy-tehniki stilde, jemgyýetçilik-publisistik stilde duş gelmek bolýar.

¹ A. Kekilow. Söz syrlary. –Aşgabat, 1975, 27 sah.

Durmuş hakykaty täsirli beýan edilende, **stilistik polisemiýa** işe girizilýär. Bu hili polisemiýanyň dilde täsirsiz sinonimi bolýar. Ulanylş gerimi taýyndan stilistik polisemiýa hem iki topara bölünýär: umumy stilistik polisemiýa hem-de hususy stilistik polisemiýa.

Umumy stilistik polisemiýa köpçülik tarapyndan döredilip, il arasynda ýaýran, hemmeler tarapyndan ulanylýan göçme manyly sözlerdir. Meselem, köşek, guzy, maýa, keýik, maýsa ýaly sözleriň göçme manysy bar.

Stilistik polisemiýanyň ikinji bir görnüşi bolan **hususy stilistik polisemiýa** belli bir awtor tarapyndan döredilip, diňe şonuň eserinde gabat gelýär, başga adamlar tarapyndan ulanylmaýar. Şoňa görä muňa **indiwidual** ýa-da **kontekstual** polisemiýa hem diýilýär.

Stilistik polisemiýa halk döredijiliginde hem giňden ulanylypdyr. Polisemantik sözleriň üsti bilen birtopar nakyllar, atalar sözleri döredilipdir: ýatan öküze iým ýok (*nakyl*); gyzyl öküziň agynan ýerinde ot bitmez (*matal*).

Halk döredijiliginde ýa-da beýleki ýazyjy-şahyrlaryň eserleriniň hiç birinde gabat gelmeýän polisemiýa hususy (indiwidual, ýagny kontekstual) polisemiýadyr. Meselem, «Çirk getirmez atalaryň ýüzüne//Gyzyl gyňaç, gyzyl ýaglyk atalar» (K. Gurbannepesow «Gumdan tapylan ýürek»), munda «**atalar**» sözi «**eneler, aýal-gyzlar**» diýen manyny aňladýar. Bu şahyryň hususy polisemiýasy bolup, bu ýerde aýal-gyzlaryň uruş döwri tylda gahrymançylyk görkezlenligi okyjynyň göz önüne gelip, olarda buýsanç duýgusy peýda bolýar.

Metafora

Metaforalar diňe bir çeper edebiyat stiline degişli kategoriýa bolman, publisistik, ylmy-populýar, ylmy-gumanitar, ylmy-önümçilik proza eserlerinde hem gabat gelýär. Metaforanyň şol stillerdäki ulanylş gerimini, obrazlylygyny kesgitlemek, özboluşlylygy bilen bagly häsiýetlerini ýüze çykarmak, olaryň semantika-stilistik derňewinde çözülmeli mesele bolup durýar. Metaforanyň sözleýişde ýerine ýetirýän hyzmaty onuň obrazlylyk döredýänligindedir. Metafora ulanylanda, suratlandyrylýan zat ýa-da onuň hili, hereketi barada diňe maglumat berilmän, eýsem, täzedan atlandyrylmak arkaly häsiýetlendirilýär, deňeşdirilýän zatdaky, hadysadaky ýüze çykarylýan alamat bolsa häsiýetlendirilmäniň esasy bolup durýar.

Türkmen dilinde obrazlylygyň derejesine görä metaforalaryň üç görnüşi bolýar: indiwiidual (şahyрана) metaforalar; tradision metaforalar; estetik manyly leksik metafora. Indiwiidual metaforalar söz usatlary tarapyndan döredilýär. Indiwiidual metafora – göçme manyda öň ulanylmadyk sözi şahyr-ýazyjylaryň metaforik ulanmagy esasynda, ýagny täze kontekstde täze estetik manyda ulanmagy arkaly döredilen metaforadyr.

Indiwiidual (kontekstual) metafora mysal:

Ajal okdur, ten mylytkdyr, jan gülle (Magtymguly, 2-nji tom, 14 sah.)

Tradision metafora mysal:

Günüň altyn tyglary gara buludy böwsüp çykdy (B. Kerbabaýew. Aýgytly ädim, 3-nji kitap, 281 sah.)

Estetik manyly leksik metafora mysal:

Şol wagt üç ýyldyzy yzyna tirkäp, Ülker dik depä galyppy (B. Kerbabaýew. Aýgytly ädim, 1-nji kitap, 318 sah.)

Dünýädäki dürli predmetleriň, wakalaryň, hadysalaryň, hereketleriň arasynda forma, reňk, alamat we hyzmat ediş taýdan meňzeşlik bolýar. Şeýle meňzeşlik olary nähilidir bir tarapdan ýakynlaşdyrýar. Bir zady we onuň hilini, häsiýetini aňladýan sözün meňzeşlik esasynda ikinji zady aňlatmak üçin göçme manyda ulanylyşyna metafora diýilýär. Meselem, gulak – piliň gulagy; gazanyň gulagy; dutaryň gulagy; ýabyň gulagy; gowaçanyň gulagy; gamyş gulak (bedew).

Metaforany ýörite öwrenen alym G.Nepesowyň «Metafora çeper diliň serişdesidir» diýen işinde dil serişdesiniň sözleriň metaforalaşma prosesi netijesinde emele gelşi bu prosesiň bolup geçiş shemasy arkaly düşündirilýär. Metaforany dörediji sözleriň ýedi sany usuly: meňzetme-metafora usuly, sinonimik hatar döretmek usuly, sözleri adaty bolmadyk leksika-grammatik baglanyşda getirmek usuly, antiteza döretmek usuly, metaforik atlandyрма usuly, perifraza döretmek usuly, çylşyrymly usul – tutuş metaforik beýän etme usuly arkaly ulanylyşy görkezilýär.

Metaforik ulanylan sözi onuň göçme manyda ulanylandygyny okyjy, diňleýji belli bir grammatik baglanyşykda gelen (söz düzümi, sözleriň düzümi, sözlem, tekst bölegi) sözleriň leksik gurşawy arkaly aňlaýar. Bu ýagdaýda metafora döredilmeýär-de, sözün göçme-me-

taforik manyda ulanylandygy aňlanylýar. Işde şeýle leksik gurşawyň sekiz sany görnüşi görkezilýär, metaforalaşma prosesi türkmen diliniň sözlük düzüminiň baýlaşmagynda iň önümlü esasy çeşmeleriň biri hasaplanýar. Köpmanyly sözleriň goşmaça manysynyň, göçme manyly durnukly söz düzümleriniň, çeperçilik serişdeleriniň metafora bilen baglanyşyklydygy «Türkmen diliniň sözlügindäki» (1962) sözleriň ummasyz böleginiň göçme manyly sözlerden durýandygy, beýle sözleriň hem uly böleginiň metaforik sözlerden, durnukly söz düzümlerinden durýandygy aýratyn görkezilýär.¹

Adyň metaforik göçüşiniň hilleri. Metaforada bir zat ýa hadysa başga bir zada ýa-da hadysa belli-belli alamatlar esasynda meňzedilip, predmetleriň, hadysalaryň arasynda atdaşlyk emele gelýär. Metaforik atlandyryşyň obrazlylygy, stilistik öwüşgini dürli ýagdaýda dürli hili bolýar. Şeýle metaforik ulanylyş sypat, işlik, hal söz toparlaryna hem häsiýetlidir. Meselem, «göz» sözüniň göni manysyndan başga manylaryny görkezmek bolar: göz – iňňäniň gözi, (tikinçilikde); agajyň gözi (ösümlük barada, bagbançylykda).

Metaforalaryň semantika-stilistik häsiýetleriniň ählisi diýen ýaly, şeýle-de olaryň ähli görnüşleri çeper eserlerde gabat gelýär. Gazet-žurnal makalalarynda, oçerklere leksik metaforalar duşýar.

Sada metafora. Bular aslynda göçme manyly sözler bolup, häzir göçme manylylygyny ýitiren, hakyky ada öwrülen sözlerdir. Meselem, ganat – mör-möjekleriň iki gapdalyndaky uçmak üçin hyzmat edýän agzasy; uçaryň ganaty; jaýyň iki ýana uzalyp gidýän bölegi.

Çeper metaforalar. Çeper metaforalaryň tradision (adaty) metaforalar we individual-stilistik metaforalar diýen görnüşleri bolýar. **Tradision (adaty) metaforalar** türkmen nusgawy edebiýatynyň wekilleriniň eserlerinde giňden ulanylypdyr. Bu hili metaforalaryň obrazlylyk, göçmelik häsiýeti bolýar. Olar zatlaryň, wakalaryň, hadysalaryň we aýratynlyklaryň asyl, hakyky atlary bolman, başgaça göçme obrazly atlarydyr.

Individual metaforalar. Bu hili metaforalar heniz umumyň halk diline doly ornaşmadyk, belli bir ýazyjynyň ýa-da şahyryň dil aýratynlygyna degişli metaforalardyr.

¹ G. Nepesow. Metafora çeper diliň möhüm serişdesidir. –Aşgabat, 1983, 102 sah.

Meselem:

Gün hanjary gökden ýere inende,
Güne garşy dogan Aýy gözel sen.

Magtymguly

Nabat ejäň gözlerinden
Ýene nohut togalandy.

K. Gurbannepesow

Eti böwsüp çykdy iki hünjüsi,
Aýryldy şol bada obaň ünjüsi.

A.Kekilow

Meňzetmeler

Meňzetmede bir zadyň ikinji zada meňzedilmegi «ýaly, kimin, dek, deý, deýin» sözsoňular arkaly ýüze çykarylýar. Troplaryň arasynda meňzetme bilen metafora biri-birine örän ýakyndyr. Meňzetme bilen metaforanyň arasynda tapawutlar hem bar. Meňzetmäni K. Babaýew «Türkmen dilinde metaforalar we olaryň ulanylyşy» diýen makalasynda şeýle düşündirýär:

«1. Meňzetmä göni manyda düşünilse, metafora göçme mana eýe bolýar. 2. Meňzetmede meňzeýän we meňzedilýän zadyň iki-si-de ulanylsa, metafora olaryň sintezinden ybaratdyr, ýagny metaforada diňe meňzedilýän zat getirilýär. 3. Metafora netijesinde sözün manyсы giňelýär. Meňzetmede bolsa beýle häsiýet ýokdur. 4. Metafora – obraz, meňzetme sillogizmdir. 5. Meňzetmä «ýaly, kimin, dek» tipli kömekçi sözler mahsus bolsa, metafora üçin olar gerek dälendir.»¹

Tawtologiýa

Bir formanyň zadyň, hadysanyň ýa-da pikiriň manydaş forma ýa-da söz bilen gaýtalanmagyna **tawtologiýa** diýilýär. Logik, leksik we grammatik tawtologiýa stilistik öwüşginsiz bolýar. Meselem, «Atlara atlar diýilýär, işlige işlik diýilýär».

Bu mysaldan görnüşi ýaly, şol bir sözün özüniň ýa manydaş sözünüň ýa-da grammatik formanyň gaýtalanmagy sözleşşi maz-

¹ K. Babaýew. Türkmen dilindäki metaforalar we olaryň ulanylyşy. // Türkmen sowet dil biliminiň ösüşiniň käbir meseleleri. –Aşgabat. 1972, 21–43 sah.

munsyzlyga eltýär. Logik tawtologiýanyň edebiyatda bir predmet bilen ikinji predmetiň deňşdirilmegine kömek berşini ýa-da başga maksatlar üçin ulanylyşyny görmek bolýar. Meselem:

Adam diýmek Adamdyr,
Adam diýmek goýun däl.
Adam ursa adamy,
Munuň özi oýun däl.

B. Hudaýnazarow

Şuny hemme ýazýan adam bilmeli:
Goşgynyň ýüregi adam bolmaly,
Ýöne welin adam hakda ýazmaga
Ilki bilen özüň adam bolmaly.

K. Gurbannepesow

Lingwistik tawtologiýadan tapawutlylykda stilistik tawtologiýa çeper edebiyatda ýa-da publisistik stillerde ulanylanda, hereketiň köp gezek gaýtalanmagyny (göre-göre,) intensiwligi (aglaý-aglaý), täsir-liligi ýokarlandyrmagy (beýik-beýik) we ş.m. hyzmatlary ýerine ýetirip, sözleýşe stilistik öwüşgin berýär. Meselem:

Şirin-şirin salar hasaba dünýä,
Ajy-ajy goýar azaba dünýä...

Magtymguly

Adyň metonimik göçüşi (metonimiýa)

Bir predmetiň ýa-da wakanyň ady ikinji bir predmetiň ýa-da wakanyň adyna olaryň dürli baglanyşygynyň bolmagy netijesinde göçýär. Meselem, metaforada atlandyrylýan iki predmetiň meňzeşligi bolmaly, emma metonomiýada bir at bilen ulanylýan iki predmet özara haýsy hem bolsa bir tarapdan baglanyşykly bolýar. Oňa bir zadyň ikinji zadyň içinde, ýüzünde ýerleşmegi, bir zadyň ikinji zatdan emele gelmegi ýaly baglanyşyk girýär. Meselem:

Getir, bir **käse** içeyin.

Ol bir **jam** iýdi.

Toýa tutuş **oba** ýygnandy.

Bu ýerde **käse** – çay, **jam** – nahar, **oba** – adamlar diýen manylarda gelýär.

Sinekdohalar

Sinekdoha – göçme manylylygyň bu görnüşi metonimiýa ýakyn bolan stilistik öwrümdir. Bitewüligi ýa bölekligi, köplügi ýa azlygy aňladýan alamatlar esasynda iki predmetiň biriniň manysynyň beýlekä geçmegine **sinekdoha** diýilýär. Meselem:

Aňlamaý sözleme, tamda **gulak** bar.

Magtymguly

Bu mysalda **gulak** sözi «diňleýän adam» diýen manyny aňladýar.

Allegoriýa

Allegoriýada suratlandyrmanyň göni manysy ýitirilmeyär-de, göçme many bilen üsti doldurylýar, ýagny durmuş wakalarynyň suratlandyrylmasy göçme manylar ulanylyp başgaça düşündirilýär. Durmuşyň, anyk düşünjäniň göçme manyda, başgaça suratlandyrylmagyna **allegoriýa** diýilýär. Ertekilerde, basnyalarda adamyň häsiýetini göterýän haýwanlar, predmetler, tebigy hadysalar görkezilýär. Meselem, adamyň mekirlilik häsiýeti – tilkiniň obrazynda, misginsokarlyk häsiýeti – ýylanyň, içýanyň obrazynda, mertlik, başarjaňlyk – gurduň, şiriň obrazynda, bedewiň obrazynda görkezilýär. Haýwanlaryň, mör-möjekleriň obrazynyň üsti bilen mertlik, edermenlik häsiýetleri görkezilýär. Käte olaryň üsti bilen ýazgarylýan keşpler hem aňladylýar. Meselem:

Mertler gezer boldy, namarda bagly,
Şirleriň tilkiden ýüregi dagly.

Möwlam özi diwan üçin otursa,
Peşe turup, dawa kylar **pil bilen**.

Magtymguly

Giperbola

Giperbola obrazly ulaltmany aňladýan stilistik şekildir (haýsy-da bolsa bir zadyň ýokarsyndan geçmek). Jemläp aýdanymyzda, giperbola sözleýişde haýsydyr bir hadysanyň, zadyň güýjüni, göwrümünü, ölçegini, ähmiýetini çäksiz (çakdanaşa) ulaltmagy aňlatmaklyga hyzmat edýär.

Tartsa ýygyn, **erär topraklar, daşlar.**

Ýigrimi ýaşynda äriň ne gamy,

Ýykar dagy, daşy ereder demi.

Magtymguly

Maňlaý gasynlaryna **ýumruk sokaýmaly boldy.**

«Watan» gazetinden

Litota

Litota – ýönekeýlik. Bu stilistik şekil bolup, giperbolanyň tersine, ölçegiň, güýjüň we ş.m. manysynyň çendenaşa kiçeldilmesini aňladýar. Meselem:

Mubaryzlar tutabilmez özüni,

Pil hem durar baglasalar **gyl bile.**

Magtymguly

Ol şeýle bir ejizdi, gapdalyndan biri geçse, onuň **ýelginine ýykyljakdy.**

Gazetden alyndy

Billeriň **gylça ýok.**

Halk aýdymyndan

Epitet

Epitet – tropuň bir görnüşi, obrazly aýyrgyç hasaplanýar. Epitet haýsy-da bolsa bir predmetiň, hadysanyň, düşüňjäniň sypatyny, häsiýetini aňladýan sözdür. Ol hemişe belli bir predmeti, hadysany, düşüňjäni aňladýan sözün öňünden gelip, onuň manysyny güýçlendirýär, çeperçilik derejesini ýokary göterýär.

A. Kekilow epitetiň iki hili–suratlandyрма epiteti (ak tam, gara öý) we epitet-metafora (okýylan, toklutaý; demirtiken) diýen görnüşleriniň bardygyny aýdýar. Çeper edebiýatda olaryň iki görnüşi hem ulanylýar.

Suratlandyрма epitetinde epitet hyzmatynda gelýän söz predmetiň suratlandyryjy alamatyny görkezýär, türkmen dilinde ösümlikleriň, haýwanlaryň epitetlendirilmeginde meňzeşlik alamaty uly orun tutýar.

Epitet metafora meňzeş bolup, göçme manylylyk häsiýetini öz sypatlandyryan predmetine geçirýär. Meselem, maýa gelin, goç ýigit, guşgursak bugdaý.

Paronimler

Paronimler aýdylyşy boýunça bir-birine ýakyn sözlerdir. Düzüminde sesleriň gatnaşygy taýdan biri-birine ýakyn, emma aýdylyşy, ýazylyşy we aňladýan manysy taýdan tapawutlanýan, gepleşde biri beýlekisine derek ulanylyp, ýalňyşlyk döredýän sözlere **paronimler** diýilýär.

Meselem: **amal, emel; şygyr, şygar; juda, jyda; mahrum, merhum; tejribe, terjime; eýýäm, eýýam.**

Omonimler

Häzirki zaman türkmen dili ses düzümi boýunça meňzeş, emma dürli manylary aňladýan leksemalara baýdyr. Şeýle sözlere **omonimler** diýilýär: bag, sag, burç (**omonim**), süýt, gulak, illi (**omofon**), açar, almaz, tozan (**omofoma**), dolama, gowurma, ýazgyn, sürgün, aýna, maýda (**omograf**), gül, alma (**omonimik metafora**), agyz açmak, at dakmak (**omonimik frazeologizm**).

Omonimiýanyň stilistik hyzmaty çeper edebiýat stilinde ýüze çykýar. Meselem:

At gazanan goç ýigidiň
Owwal bedew **aty** gerek.

Magtymguly

Ol şygryýetde **týug kapiýasyny** ýa **redifini** döretmek üçin giňden ulanylýar. Şeýle kapiýalar goşgynyň heňdeşligini, sazlaşygyny, ýakymlylygyny artdyrýar, eseriň täsirliligini, özüne çekijiligini güýçlendirýär.

Týug formasyndaky kapiýalara, rediflere türkmen edebiýatynyň XX asyr şahyrlarynyň eserlerinde hem duş gelmek bolýar:

Seýle çykdyň, ýaşyl haly **ýazyldy**,
Baýyr göwnüň açdy, öykäň **ýazyldy**.
Garlawajyň ganaty deý gaşlaryň
Çytylmasyn goýup, birden **ýazyldy**.

Ý. Pirgulyýew

Omonimler şorta sözleriň döredilmegine hem gatnaşýar.

Ol çeper edebiýatda we halk döredijiliginde stilistik maksatlar üçin ulanylýan bolsa hem, stilistikada gödek ýalňyşlaryň döremegine sebäp bolup biler.

Omograf. Ýazylyşy meňzeş bolup, aýdylyşynda tapawutlanýan dürli manyly sözlere **omograf** diýilýär. Ol birmeňzeş ýazylan sözlerdäki çekimli sesiň uzyn ýa-da gysga aýdylmagy hem-de sözdäki basymyň öňe, yza süýşmegi bilen baglanyşyklydyr.

Mysallardaky ýazylyşy meňzeş sözleriň çekimlilerini uzyn, gysga aýdyp görüň, şonda siz sözleriň manysynyň üýtgeýändigine göz ýetirersiňiz: çal, gap, öt, gaý, ýol, gol, gor, gurt, ýaz, ýal. Türkmen dilinde omograflara köp duş gelinýär.

Basymyň ornunyň üýtgemegi bilen omograflar emele gelýär: düzgün, örgün, joşgun, gurgun, gopgun. Bu hili sözleriň birinji bogny basymly aýdylanda, olar – işlik, soňky bogny basymly aýdylanda, at bolýar.

Omoforma. Meňzeş goşulmalaryň kömegi bilen ýasalan dürli manyly sesdeş sözlere omoforma diýilýär. Meselem, açar, sapar, algyr, almaz, çykan, gapan, tozan, ýuwan, içmek, oýmak, ýaşmak.

Omofon. Aýdylyşy, okalyşy birmeňzeş bolup, ýöne ýazylanda tapawutlanýan sözlere omofon diýilýär: işşek (at), içjek (işlik) – aýdylyşy «işşek», Illi (at), ildi (işlik) – aýdylyşy «illi», sud (aýdylyşy «süýt»).

Antonimleriň stilistik hyzmaty

Türkmen dilinde garşylykly many aňladýan sözleriň (antonimleriň) dürli görnüşleri bar: **polisemantik antonimler:** aýy günler – süýji günler (muşakgatly durmuş – sapaly durmuş); **meňzetme antonimi:** çynar ýaly gelinleriň tokmak ýalyja äri bardyr. Derek ýaly ýigitleň golça ýaly ýary bardyr (K. Gurbanpesow); **metaforik antonim:** kazy egri, müfti egri, elip ornuna dal gezer (Kemine); **Frazeologik antonim:** bir wagtlar gözüne ýek görnen Mälik indi yssy göründi (R. Gelenow); **arhaik antonim:** magrupdan maşryga çenli geze-geze gelendirin (K. Gurbanpesow); **kontekstual antonim:** biz ýaman döwrüň çagasy bolup, ýagşy döwrüň agasy bolduk (B. Kerbabaýew).

Antonimler diliň ähli stillerinde duş gelýär, emma olar çeper edebiýat we publisistik stillerde giňden ulanylyp, diliň täsirli, ötgür hem-de janly bolmagynda aýratyn ähmiýete eýedir.

Türkmen dilindäki nakyllarda, atalar sözünde, afarizmlerde, matalarda hem garşylykly many aňladýan sözleriň gatnaşmagy bilen

antiteza döräpdir: ajysy bolmadygyň süýjüsi bolmaz; uly başlar, kiçi işlär; çykdaýy çykman, girdeji girmez.

Umuman, antonimler antitezalarda pikirleri dürli öwüşginli, täsirli, obrazly aňlatmakda möhüm dil serişdesidir. Şonuň üçin hem olar döredijilik adamlary tarapyndan giňden peýdalanylýar. Meselem:

Zemin tilär **asmanda**, asman tilär **zeminde**,
Biri-birine gümanda, güman senden bihabar.

Magtymguly

Oksýumoronlar antonimler arkaly emele gelyärler. Olar söz düzümi görnüşinde bolup, ýanaşyk gelyän sözleriň birinjisi ikinjisiniň epiteti hökmünde ulanylýar. Meselem, **şat gamlanmak, gamly şatlanmak, ýaş goja, egri hakykat, ýalan hakykat**.

Sinonimleriň stilistik hyzmaty

Ses düzümi boýunça tapawutlanýan deň ýa-da bir-birine ýakyn manyly sözler (sinonimler) leksika-stilistik häsiýetleri boýunça üç hili bolýar: stilistik, ideografik we kontekstual sinonimler.

Stilistik sinonimler deň manyly sözlerdir, olar bir-birlerinden ýa ulanylyş gerimi taýyndan (**göle–tana, çemçe–galam**) ýa-da täsirliligi bilen (**eşik–lybas, ýüz–jermal, öý–tünek, ýaly–tetelli**) ýa bolmasa, obrazlylygy boýunça (**süýji–bal ýaly, pagta–ak altyn, yrsaramak–gaňňaňy gyşartmak**) tapawutlanýarlar. Diýmek, biri-birine, ol ýa-da beýleki stile mahsusdygy umumy halk diliniň haýsy hem bolsa bir görnüşine degişlidigi, obrazlylygy ýa-da emosionallyk aňladyşy taýyndan tapawutlanýan manydaş sözlere stilistik sinonimler diýilýär.

Biri beýlekisinden many ýokundysy taýyndan tapawutlanýan manyly, meňzeş mazmunly sözler **ideografiki sinonimler** hasaplanylýar: **tam–jaý–ymarat–kepbe, ýesir–bendi–tussag, uly–meşhur–atly–beýik**.

Kontekstual sinonim – bu stilistik sinonimleriň çeper edebiyatdaky ulanyşlaryndan gelip çykýanlarydyr. Meselem:

Hiç bir masgaralyk mundan ötermi,
Giden gury gitse, gelen boş gelse.

Magtymguly

Türkmen dilinde sinonimler örän köpdür. Haýsy dil sinonimlere baý bolsa, şol dilde durmuş hakykatyny has çuňňur, hemmetaraplaýyn, takyk, real suratlandyrmaga mümkinçilik bolýar.

Sinonimleriň bu hyzmatyndan diliň hemme stillerinde peýdalanylýar. Ýöne, resmi-iş stiliniň gutlag tekstlerinden başgasynda ulanylmaýar.

Sinonimleriň başga bir stilistik hyzmaty tekstdäki ýerliksiz gaýtalanmalary aradan aýyrmak üçin ulanylmagy bilen baglanyşyklydyr.

Sinonimler bir-biriniň yzyndan ulanylanda, biri beýlekisiniň manysyny düşündirýär, anyklaşdyrýar. Meselem: «Ony **başa çykar-dyň, aýnatdyň**». «Biz şolardan **bez bolduk, bizar bolduk**».

Dialektizmleriň stilistik hyzmaty

Çeper eserlerde belli bir stilistik maksatlar üçin ulanylýan dialektizmler üç hili bolýar: fonetik, grammatik, leksik.

Fonetik dialektizm:

Çopan jan, körpäm! Seniň **ygbalyň** nähilikä?!

R. Allanazarow «Obamyň gyzy»

Şumat kolhoz işin-ä gidäýmez.

Şol ýerde

Grammatik dialektizm:

Işti men **çelekençi**.

B. Kerbabaýew «Nebitdag»

Halnazar baý, pylan diýip aýtmak kyn. Hökümet gyssap gysajaga salanda, «Pälä **bererik**» diýýärler. Ýomutlaryňky, jyzaklylaryňky ýaly habarlary eşidenlerinde bolsa «**Bermerik. Urşaryk**» diýýärler.

B. Kerbabaýew «Aýgytly ädim»

Bilmeýdiren bolsaň, bil: bizi Şamy keliň üstüne alyp **baradyrlar**.

B. Seytäkow «Doganlar»

Nazar Pöwhe: **Bizler** iberildik.

D. Agamämmedow «Porhan»

Leksiki dialektizm hem dört hili bolýar:

1. Leksiki-sinonimik dialektizm:

Ýeri, **däde**, bu nä habar?

B. Kerbabaýew «Nebitdag»

Eýäm görkezmesin ýaman hatyny,
Adam özün bilmez, **ham** hyýal bolar.

Magtymguly

Henizaman gelsin diýdiler... Maňa şu **dakykanyň** özünde Kasym gerek.

B. Seýtäkow «Doganlar»

2. Leksiki-etnografik dialektizm:

Dişim şakyrdap, düşdüm jaýyň **üçeginden**.

K. Gurbannepesow «Taýmaz baba»

Akyl ärniň pähimi ýeter bu söze,
Hajat ermez habar almak ussatdan.

Magtymguly

Bir günä kylyp men, **dözmeýdir başym**.

Magtymguly

3. Leksiki-semantik dialektizm:

Wä, ikisiniň tapawudy **heýwere kän-le**

B. Kerbabaýew «Nebitdag»

Oglum, Saparmyrat, men bir **ham adam**. Meniň bilen gepleşeniňde, düşnükliäk gürle.

B. Kerbabaýew «Nebitdag»

4. Leksiki-frazeologik dialektizm:

Joralarym: «Bu ýüzügi kim berdi?» diýip soradylar». Kakam şäherden getiripdir diýdim. Nädipdirin? – **Edebini beripsiň** – diýip, sözünü makulladym.

Ö. Möwlamow «Adam ýola düşýär»

Eser-de keşbiň dilini indiwiidualaşdyrmak zerur bolan mahaly, ýazyjylar dialektizmleriň hyzmatyndan hem peýdalanýarlar.

Şeýtan aýdar: «Şirin işdir, **azagoý!**»

Rahman aýdar: «Nebs **umydyn üzegoý!**»

Magtymguly

Şeýlelikde, häzirkî zaman türkmen dilinde çeper eserlerde **fonetik, grammatik, leksik** dialektizmler duş gelip, olar şol eserlerde personajlaryň dilini tipleşdirmek, indiwiidullaşdyrmak, şeýle hem eseriň diline ýerli gepleşik häsiýetini siňdirmek üçin peýdalanylýar. Şeýle-de bolsa, dialektizmler kân ulanylmaly däldir, olary dogry ulanmak gerek. Dialektizmiň hyzmatyndan diliň çeper edebiyat we gepleýiş diliniň stilinden beýleki stillerinde peýdalanylmaýar.

Argotizmleriň stilistik hyzmaty

Argo (fransuzça argof) – kesekiler üçin ýapyk, belli bir toparyň özara gepleşigi diýmekdir. Argotizmler – haýsy-da bolsa bir argodan edebi dile alnan sözler ýa-da aňlatmalar, ýagny edebi dildäki sözleriň şertli manylarydyr. Argotizm – bir zadyň, hadysanyň, hut öz ady däl-de, onuň adynyň ekspressiw-stilistik sinonimidir. Argotizm, esasan, janly gepleýşe mahsus bolýar. «Men ýykyldym» («synagda soraglara jogap berip bilmedim» diýmegi aňladýar). «Ol gulak» («Ol sada, kütäk» diýmegi aňladýar).

Frazeologizmleriň stilistik hyzmaty

Göçme mana eýe bolan durnukly söz düzümlerine frazeologizmler diýilýär. Frazeologizmleriň göçme manyda ulanylyş derejesi boýunça **frazeologik utgaşmalar, frazeologik birlikler, frazeologik düzümler** diýen üç görnüşi bolýar. Durgunlaşan söz düzümleriniň göçme manysy bilen asyl manysynyň arasynda hiç hili baglanyşyk bolmadyk görnüşine **frazeologik utgaşmalar, ýagny idiomalar** diýilýär. Meselem, **süýdüňi asmana sagmak, itiň aýagyndan suw içmek, ýüň sakgal bolmak, mäşi bişişmezlik.**

Hakyky many bilen göçme manysynyň arasynda semantik baglanyşygy bolan durnuklaşan söz birikmelerine **frazeologik birlikler** diýilýär. Meselem, **gazan gulagy gyzanok, ýatan çöpi galdyranok, arkaly köpek gurt alar, geňeşli biçilen don gysga bolmaz, alma biş, agzyna düş.**

Göçme manysy bolmadyk, asyl manysynda ulanylýan durgunlaşan aňlatmalara **frazeologik düzümler** diýilýär. Olara **atalar sözi**

değişlidir. Meselem, **işlemedik dişlemez, ata kesbi oğla halal, uly başlar, kiçi işlər, çekişmân bekişmez, baş bolmasa, gövre lāş.**

Frazeologizmleriñ stilistik ulanylyşy

Polisemantik frazeologizm meñzeşlik esasynda manysy giñän aňlatmalardyr. Meselem, *ayaga galmak – baş götermek; ayak üstüne galmak – sagalmak.*

Omonimik frazeologizmde aňlanylýan manylaryň arasynda ýakynlyk, meñzeşlik ýokdur. Meselem, *agyz açmak – geplemek, haýran galmak, iýip başlamak; at dakmak – atlandyrmak, dannamak.*

Frazeologizmleriñ çeper edebiyatda deň manyda ýa-da biri-birine ýakyn manyda ulanylyşlaryna-da gabat gelinýär. Olara **sinonimik frazeologizmler** diýilýär. Meselem, *bäri bakmak, elinden çekilen ýaly bolmak, ayak üstüne galmak, özüni tutmak, sagalmak.*

Wariant frazeologizmler. Olar komponentleriñ ornunyň çalyşmagy netijesinde dörän frazeologizmlerdir. Meselem, *ayagyňy göre sokup oturmak – göre ayagyňy sokup oturmak; bir garny aç, bir garny dok – bir garny dok, bir garny aç; gaýga batmak – gaýgy derýasyna gark bolmak; ýüzüňden gar ýagmak – yüz-gözünden gar ýagmak; namartja olam, sagja olam – namart bolayýn – sag bolayýn.*

Many taýyndan garşylykly frazeologizmler: *ayak üstüne galmak – ýanyňy ýere bermek; baş goşmak – el üzmek.*

Arhaik frazeologizmler: *garybyň iti hem ýagşy, biti hem ýagşy; maly bolmadygyň haly bolmaz; agzy gyşyk bolsa-da, baý ogly geplesin.*

Wulgarizmleriñ stilistik hyzmaty

Wulgarizm – *gödek; sadalaşdyrylan* diýip terjime edilýär. Wulgar sözler we aňlatmalar gepleýiş diliniñ stilinde we çeper edebiyatda ulanylýar. Ýönekeý gepleşikde ekspressiw-stilistik öwüşginli gödek, paýyş, sögünç sözleriñ ulanylyşyna-da gabat gelinýär. Olar edebi dildäki aňladylýan düşünjäniñ edepsiz, gödek sinonimleridir. Wulgarizmler çeper edebiyatda keşbiñ sözleýişinde belli bir maksat bilen ulanylýar. Meselem:

Artyk öz ýanyndan «**Iýeniñ awy bolsun, içeniñ zäher! Öl, hamzada!**» diýip hüňürdedi.

B. Kerbabaýew

Haýwanlary aňladýan sözler göçme manyda, adama degişli aýdylanda, sögünç aňladýar. Meselem:

Hümmet wolostnoý uly göwresi bilen çişip, Ataşa sögdi:

– E-eý, wagunçynyň ogly, **jojuk!** Şumy bar myhmanlygyň?

B. Kerbabayew

Ewfemizleriň we tabunyň stilistik hyzmaty

Adamlar gadymy döwürde eýmenç haýwanlardan gorkup, olary al-arwah hasaplap, atlaryny agzamagy gadagan edipdirler. Tabu sözi polineziýalylaryň dilinde «gadagan etmek» diýen manyny aňladýan eken. Şeýlelikde, dilde ulanylmasy gadagan edilen sözler, aňlatmalar ýüze çykyp, olara **tabu** diýlipdir. Şeýle sözler türkmen dilinde hem bar. Meselem: türkmenlerde «gurt agzasaň, gurt geler» diýen nakylyň «Gije gorkunç zady agzasaň, ol gelip, saňa zyýan ýetirmegi mümkin» diýen manysyna eýerilip, «gurt» sözüniň deregine onuň «möjek» diýen sinonimi dörän bolmagy mümkin. Wagtyň geçmegi bilen türkmen dilinde döp-dessurlar, dini ynançlar bilen baglanyşykly sözleriň tabulaşmasy, ýagny gadagan edilmesi bolup geçipdir. Meselem, «mazarystan» sözüniň deregine «öwlüýä, gonamçylyk» sözlerini, «gonamçylykda, harabalykda al-arwah, jyn bolarmyş» diýmän, bu sözleriň deregine «eýe» sözüni, «ýylan» sözüniň deregine ony gaýyş guşaga meňzedip, «gaýyş» sözüni ulanypdyrlar. Türkmen dilinde ýakymsyz aňladylyşyň deregine sypaýy aňladylyş sinonimleri bolýar. Meselem, «öldi» sözüne derek «aradan çykdy, ýogaldy, aýryldy, amannadyny tabşyrdy...» ýaly sözler, «gömdüler» sözüne derek «jaýladylar» sözi ulanylýar.

Sintaktik serişdeleriň stilistik ulanylyşy

Sintaksisiň çäginde diliň stilistik mümkinçilikleri örän giňdir. Söz düzümleriniň we sintaktik gurluşlaryň sinonimiýasy sözleýşiň belli bir sferasynda sözleriň wariantlarynyň baglanyşmagy ýa-da olaryň ulanylyşyndaky çäklilik, umuman, beýan edilýän pikiri az-u-köp üýtgetmek, many gyşarmalary ýaly haýsydyr bir öwüşgin bermek sintaktik serişdeler arkaly mümkin bolýar. Ritorik sorag, anafora, parallelizm, antiteza we beýlekiler sintaktik stilistikanyň serişdeleridir.

Epifora

Epifora – ritmiki ses düzümleriniň, sözleriň, aňlatmalaryň goşgy setirleriniň, sözlemleriň ýa jümle bölekleriniň soňundan gaýtalanyp gelmegidir. Epifora çeper edebiyatda täsirliligi güýçlendirmäge hyzmat edýär. Meselem:

Barýan ugruň päk bolmasa,
Däneweri pygalyňdan,
Nirä barýaň, şahyr,
Nirä barýaň?

K. Gurbannepesow

Tenim dertli kylma, özümi gallaç,
Könlüm giň et, goýma aju–ýalaňaç,
Zalyma duş etme, namarda mätäç,
Gam mende goýma, ýa, Züljelalym!

Magtymguly

Antiteza

Antiteza – bu sözleşiň täsirliligini ýokarlandyrmak üçin sözleýji tarapyndan garşylykly düşüňjeleriň biri-birine ýüzugra garşy goýulmagydyr. Meselem:

Ýandak gülläp otyr, bägül solup dur,
Saňa akyl berýär bir samsyk adam,
Iň akylly adam akyl alyp dur.

K. Gurbannepesow

Süýji günler köp hem bolsa az görner,
Ajy günler az hem bolsa, ötmez hiç.

Magtymguly

Köpler köpri gurup, özün tanatdyr.
Köpler köpri ýumrup, özün tanatdyr.

G. Ezizow

Inwersiýa

Inwersiýa – sözleşşiň täsirliligini artdyrmak üçin, sözlemde sözlem agzalarynyň adaty tertibiniň bozulmagy bilen olaryň aýratyn, başgaça tertipde ýerleşdirilmegidir. Sözlemde sözleriň özüne mahsus adaty ýerleşişiniň tersine ýerleşmeginiň sintaktik we stilistik hyzmaty bar. Sözlemdäki sözleriň ornunyň çalyşmagy bilen olaryň sintaktik hyzmaty üýtgeýär. Meselem, Türkmenistan – meniň Watanyň. Meniň Watanyň – Türkmenistan. Bu mysaldaky inwersiýanyň sintaktik hyzmaty bar.

Stilistik inwersiýa sözlemde sözleriň ornunyň çalyşmagy bilen goşmaça many we täsirlilik öwüşginini döredip, ol ýa başga agzanyň täsirlilik derejesini üýtgedip biler. Stilistik inwersiýa gepleyiş diliniň stilinde we çeper edebiýat stilinde köp gabat gelýär.

Meselem:

Men onuň bolşuny halamadym. – Halamadym men onuň bolşuny. Näme, bize hakykaty aýtmaga gorkýaňmy? – Näme, gorkýaňmy hakykaty aýtmaga bize?

Aýlanýar ol

Akmaýanyň ýoluny.

Arşyň tümlüğinden etmez ol heder.

G.Ezizow

Bir gün (bilmersiň näwagt)

Lowurdap, jöwher sowal,

Haram bilen Halaly

Ýüzleşdirer ikiçäk.

K.Gurbannepesow

Anafora

Parallel ýerleşýän sözlemleriň başynda birmeňzeş sözleriň ýa söz düzümleriniň gaýtalanyp gelmegine **anafora** diýilýär. Şygryýetde anafora stilistik hyzmaty ýerine ýetirýär. Meselem:

Adam bardyr, ony şalar çagyrdar,

Adam bar zulm edip garyp agyrdar,

Adam bar per düşek ýanyň agyrdar,

Adam bar ak kiz dyzyna degmez.

Kimlerde altyn täçdir,
Kimler saýyl mätäçdir,
Kimler düýpden gallaçdyr,
Kim parça haly gözlär.

Magtymguly

Ellipsis

Sözleminň haýsy-da bolsa güman edilýän bir agzasynyň taşlanýlymagyna **ellipsis** diýilýär. Ellipsisi ulanmak sözleýşe janly gepleşiş äheňini, çeper beýan ediliş täsirlilikini berýär. Meselem:

Bege – berim (ýagşy), şaha adalat ýagşy.

Magtymguly

Dertlä em bermeseň, ejize – kuwwat (bermeseň),
Ägirt betbagtlykdyr ýüz ýaş diýen zat.

K. Gurbannepesow

Ritorik sorag

Ritorik sorag berilýän soraga jogap almak üçin däl-de, eýsem, ol ýa beýleki zada, ýagdaýa, hadysa diňleýjiniň ünsüni çekmek üçin berilýän soragdyr. Meselem:

Kakasy, aýdýan gürrüňleriň nätüýsli?
Dünyäniň ýüzünde iň beýik adam kimkän?
Heý-de, il -gün bilmezmi?!

Parallelizm

Parallelizm – bu bir-biriniň ýanynda duran sözlemleriň ýa-da sözlem bölekleriniň sintaktik gurluşynyň meňzeş bolmagydyr. Meselem:

Agyrdyr heňňamlar, uzakdyr ýollar,
Soraşsa ýigitler, sözleşse tiller.
Dostuňy egleme, nepden galmasyn,
Duşmanyň saklama, syryň bilmesein.

Magtymguly

Hiazm

Hiazm (grekçe chiasmus) – bir zadyň «X» şekilinde ýerleşdirilişidir.

1. Dil biliminde sözlemiň esasy bölekleriniň ornunyň üýtgedilip ýerleşdirilmegi.

2. Şygryýetde we stilistikada parallelizmiň bir görnüşi bolup, jümläniň ikinji böleginde sözlem agzalary terslin tertipde ýerleşdirilýär. Meselem:

Hem tomsuň yssysynda, hem sowugynda gyşyň...

Pes hakykat we belent ýalan ýok, diňe belent hakykat we pes ýalan bardyr.

Biz ýaşamak üçin iýmit iýýäris, diňe iýmit iýmek üçin ýaşamzok.

Pleonazm

Düýp sözleriň gaýtalanmagyna **pleonazm** (gr. pleonasmus – artyklyk) diýilýär. Meselem: oýun oýnamak, jemini jemlemek, söz sözlemek, aw awlamak; şalaryň şasy, hanlaryň hany, mertleriň merdi; çaga – çagadyr-da, şoldur-şol; barsa-barsyn, gelse-gelsin, bolsa-bolsun; begenmek begendi, örtmek örtendi; Goý-da goýýan bolsaň!

Perifraza

Perifraza (gr. periphrasis) – takmynan aňlatma. Ol troplaryň bir görnüşi bolup, predmetiň ýa-da hadysanyň adynyň deregine olaryň häsiýetli alamatyny görkezýän suratlandyрма gabat gelýär. Meselem, çöl gämileri (düýeler), çopantelpek (ösümlük), guşgözi (keşde).

GEPLEÝIŞ DILINIŇ STILI

Dil serişdeleriniň janly gepleýişde ulanylyşyna gepleýiş diliniň stili diýilýär. Bu stil iki adamyň gepleşigine esaslandyrylýar, ýöne sesli aýdylyşa esaslandyrylyp, gepleýiş stili diýmek hakykata has laýyk gelýär.

Adamlaryň dil serişdelerini ulanyp, özara pikir alyşmaklygy janly gepleýiş arkaly hem amala aşyrylýar. Gepleýiş diliniň stili okuw mekdeplerinde mugallymlaryň, okuwçylaryň, radio we teleýaýlymlarda gepleşigi alyp baryjylaryň türkmen edebi diliniň kadasyna laýyklykda sesli gepleýişinden durýar.

Gepleýiş diliniň stilinde adamlaryň özara sorag-jogap alyşmasy, gürrüň bermesi, pikir aýtmasy amala aşýar. Gepleýişde sözlemdäki sözleriň grammatik taýdan baglanyşdyrylyp aýdylmagy gerek bolýar. Sözlemdäki sözleriň, onuň agzalarynyň sany köpeldigiçe, olaryň özara baglanyşygynyň bozulmagy, meselem, eýerjeňli goşma sözlemde baş sözlem bilen eýerjeň sözlemiň orunlarynyň çalyşmasy bolanda, diňleýjiniň oňa düşünmezligi ýa-da ters düşünmegi mümkindir. Şonuň üçin janly gepleýişde, köplenç, ýönekeý sözlemler ulanylýar.

Sözlem agzalarynda orun çalyşma bolanda, pikiriň bulaşmazlygy üçin inwersiýa hadysasyndan peýdalanylýan pursatlary köp bolýar. Gepleýiş diliniň stilindäki sözleýişde inwersiýanyň ulanylmagy bu stile has mahsus hadysadyr.

Janly gepleýiş – bu beýleki funksional stilleriň stilistik serişdeleriň döremegini esaslandyrýar, ýagny hemme stilleriň esasynda gepleýiş stiliniň serişdeleri ýatýar. Türkmen edebi diliniň gepleýiş stili edebi gepleýişden durýar. Türkmen dilinde sözlerdäki sesleriň assimilirleşdirilip aýdylmagy, çekimli sesleriň sazlaşdyrylyp aýdylmagy edebi gepleýiş stilidir.¹

Gepleýiş stiliniň fonetik, morfologik hem-de sintaktik alamatlary bar. Bu stil monologik sözleýiş görnüşinde (radio, telewideniýe) hem-de dialogik sözleýiş görnüşinde bolýar. Dialogik sözleýiş çeper edebiyatyň we publisistik stiliň tekstlerinde gabat gelýär.

¹ *J. Amansaryýew, G. Gulmanow. Lingwistik terminleriň rusça-türkmençe sprawoçnigi. – Aşgabat, 1981, 206 sah.*

Gepleýiş diliniň stilinde çekimli ýa çekimsiz sesleriň taşlanyp aýdylmagy, çekimli sesleriň assimilirleşdirilip aýdylmagy, çekimli sesleriň inçe-ýogynlyk sazlaşygy, dodak çekimlileriniň sazlaşykly aýdylyşy häsiýetlidir.

Stilistik aýdylyş	Stilistik ýazylyş
Biýtaraplyk derejesi türkmen jemgyýetini ösdürmegiň hereketlendiriji güşlörniň biýriý. Biýtaraplyk diňe ýuwrdy aasuwda saklamagyň kepiýli däällir. Ol biziň ykdysadyýetimize maýa goýumlaryny haas köp çekmäge şert döredýän ynamnarlygyň hem kepiýlidir.	Bitaraplyk derejesi türkmen jemgyýetini ösdürmegiň hereketlendiriji güýçleriniň biri. Bitaraplyk diňe ýurdy asuda saklamagyň kepili däldir. Ol biziň ykdysadyýetimize maýa goýumlaryny has köp çekmäge şert döredýän ynamdarlygyň hem kepilidir.

Mysalda aýdysyň alamatlary bellenip görkezildi. Bu ýerde çekimli sesleriň edebi aýdylyşyny görüp bolýar. Şol tapawutlary **i-iý, e-ö, sd-ss, nd-nn, ç-ş, u-uw, a-aa, ä-ää, md-mn** aýdylyş, seslenip aýdylyşyň kanunlaryna esaslanýar. Ýazylyş ýazuw kadasy boýunça amala aşyrylýar. Ýazuw birnäçe babatlarda gepleýşe dogry gelmeýär. Şoňa görä-de dil serişdelerini dogry ulanjak bolsaň, ýazuw hem gepleýiş stiliniň biri-biri bilen deň gelýän we deň gelmeýän halatlaryny, deň gelmeýän halatynyň nähili aýdylmalydygyny bilmek zerurdyr. Emma gepleýişde bu saklanylmaýar. Hatda düşünişmezligiň bolmagy hem mümkindir. Ýurdumyzyň käbir ýerlerinde çekimsiz sesler assimilerilmän geplenýär, ýagny çekimsiz sesler ýazylyşy ýaly aýdylýar. Edebi gepleýişde çekimsizleri degişli ýerde assimilirleşdirmän aýtsaň, bu aýdylyş edebi bolman, šiwe aýdylyşy bolýar. Şiwede aýdylyş bolsa edebi gepleýiş hasaplanylmaýar.¹

A. Kekilow gepleýiş diliniň stili bilen ýazuw diliniň stiliniň şu halatyna üns berip, bu ulanylyşlaryň gepleýiş diliniň stilinde-de, ýazuw diliniň stilinde-de deň bolmagynyň tarapyny çalyppdyr, ýagny bularyň (meniň-meň, seniň-seň, onuň-oň, munuň-muň, şonuň-şoň)

¹ Gepleýiş diliniň stiliniň edebi aýdylyşy «Türkmen diliniň orfoefik sözlügi» (Aşgabat, 1976) arkaly kesgitlenilýär.

doly görnüşi bilen birlikde ýazuwda gysgaldylyp ulanylyşyny hem edebi ýazuw kadasyna laýyk hasaplapdyr, ýöne kabul edilmändir.¹

A. Kekilowyň gozgan meselesi öz çözüdini tapman gelýär. At çalyşmasynyň we görkezme çalyşmasynyň gepleşik görnüşleri kyssa eserlerindäki, sahna eserlerindäki gepleşiklerde (dialoglarda) gepleyiş stilindäki aýdylyşy ýaly ýazylýar. Türkmen dilinde sesleriň käbir halatlarda düşürilip yazylyşy ýazuw kadasy hökmünde kabul edilen hem bolsa (meselem, dar çekimlileriň düşürilip ýazylymak kadasy), edebi aýdylyş stili bilen edebi ýazylyş stiliniň köp ýagdaýlarda kadalaşdyrylmagynyň zerurdygyny görkezýär.

Gepleyiş diliniň stilinde morfologik serişdeleriň stilistik ulanylyşy. Sözlerdäki goşulmalaryň gysgaldylyp aýdylyşy gepleyiş diliniň stiliniň aýratynlygydyr.

G. Nepesow janly gepleyişde, çeper eserleriň dialog sözleýiş tekstlerinde häzirki zaman işliginiň gysgaldylyp aýdylyp ulanylyşyny, ýagny **ýarys-ýäris** goşulmalarynyň **ýas-ýäs** görnüşinde ulanylyşyny, **ýar-ýär** goşulmalarynyň **ýaa-ýää** görnüşinde ulanylyşyny bu stile mahsus hasaplaýar.

Käbir çeper eserleriň awtory dialog sözleýişinde keşp döretmek ýa-da haýsydyr bir estetik maksat bilen gahrymanyny gepleyiş diliniň stilinde, şibe gepleşiginde gürlödýär.

Gepleyiş diliniň stiliniň alamatlarynyň kinofilmlerde, teleradio-ýaýlymlarda ulanylyşyna gabat gelinýär.

Türkmen edebi dilinde düýp işligiň yzyna **ma-m+ýar-ýär+e** we degişlilik goşulmalary goşulyp, häzirki zaman işliginiň ýokluk galyby (**almaýaryn, bilmeýärim**) ýasalýan bolsa, gepleyiş diliniň stilinde bu alamok, bilemok görnüşde aýdylýar. Bular ortak işligiň yzyna goşulan degişlilik goşulmalarynyň gysgaldylyp we «ýok» sözündäki «ý» sesiniň taşlanylyp, gysgaldylyp aýdylmagy esasynda emele gelipdir: **alamym ýok** → **alamok**, **bilenim ýok** → **bilemok**.

«Men, sen, ol, olar» at çalyşmalaryna we «bu, şu, ol, şol» görkezme çalyşmalaryna goşulan eýelik düşümiň goşulmasynyň gysgaldylyp, «meň, seň, oň, olaň» görnüşde we «muň, şuň, oň, şoň, olaň, şolaň» görnüşde aýdylyşy hem gepleyiş diliniň stiline mahsus häsiýetdir.

¹ A. Kekilow. Türkmen diliniň kämilleşmegi we ösmegi ugrunda. // Türkmen diliniň orfografiýasy, punktuasiýasy we terminologiýa meseleleri. TSSR-iň II lingwistik gurultaýynyň materiallary. –Aşgabat, 1953.

Gepleýiş diliniň stiliniň özüne mahsus ýene bir aýratynlygy sözlemde sözleriň adaty ýerleşiş orny hemişe doly berjaý edilmeýär. Sözlemde sözlem agzalarynyň orny üýtgedilip hem ulanylýar. Meselem, eýerjeňli goşma sözlemiň düzümindäki eýerjeň we baş sözlemiň adaty ornunyň saklanylman düzülişine hem gabat gelinýär.

Şeýle ýagdaýlarda inwersiýa häsiýetli orun çalyşmalaryndan peýdalanylýar. Inwersiýa hadysasy ulanylanda pikir bulaşyklygy ýüze çykmaýar.

Gepleýiş diliniň stilinde sintaktik serişdeleriň ulanylyşy. Gepleşik diliniň sintaksisi özboluşlydyr. Munda pikir beýan edilende, aýtjak sözlemleriň öňünden saýlanyp alynmaýar, sözlem erkin düzülýär, näwagt, nirede, nähili halda sözlenilýändiginiň täsiri ýetýär. Gepleýiş diliniň stilinde elliptik sözlemleriň ulanylyşy häsiýetlidir. Meselem: **Iki sany dokuza!** (kinoteatrda); **Maňa beýlekini!** (dükanda).

Türkmen dili gepleýiş görnüşinde hem-de ýazuw görnüşinde ulanylýar. G. Nepesow gepleýiş diýen sözüň manysyny şeýle düşündirýär:

«Gepleýiş pikir alyşma, gürrüň etme, hekaýa etme, pikir aýtma (mugallym hem, okuwçy-da sesli aýtma) arkaly amala aşýar. Sesli okalyşda-da gepleýiş alamaty bar. Ýöne sesli okama ýazuw stiliniň **gepleýiş** görnüşidir. Sesli okalýan bolsa-da, ol tekst ýazuw görnüşe degişlidir».¹

Awtor gepleýişde sintaktik gurluşlaryň stillesdirilişini käbir şertler bilen baglanyşdyrýar. Meselem, sorag-jogap pikir alyşmalarda bir sözden baş-ýedi söze çenli möçberdäki sözler gatnaşýan sözlemleriň ulanylmagynyň gepleýiş diliniň stiline mahsusdygyny belleýär. Sintaktik gurluşdaky sözleriň sany artdyrylyp hem bilner, emma gepleýişde pikir alyşma, gürrüň berme, pikir aýtma özlilerine mahsus häsiýetlerine görä çalt amala aşýan hadysadyr, sözlemdäki sözler bolsa, diliň kanunlaryna görä, özara grammatik taýdan baglanyşdyrylyp áydylmalydyr. Sözlemleriň gurluşyndaky sözleriň sany köpeldigiçe, olaryň baglanyşygyny berjaý etmek kynlaşýar, gepleýişde áýdylandan soň, ony ýazuwdaky ýaly düzedip bolmaýar.

¹ G. Nepesow. Görkezilen iş, 237 sah.

Gepleýiş diliniň stilindäki sözlemleriň sada bolmagy hem şu ýagdaýlar bilen baglanyşyklydyr.

Sözleýiş guralanda, onuň esasy gatlagy, ýagny sözleýişniň häsiýetini kesgitleýän fundamental gatlagy bolýar. Hut şonuň özi hem pikiriň beýan edilişiniň haýsy stilde bolup geçýändigini görkezýär.

Gepleýiş diliniň stili barada aýdanymyzda, ol özbaşyna, aýratyn funksional ulgamdyr. Gepleýiş diliniň stilinde ony beýleki stillerden tapawutlandyran häsiýetler bar. Munda pikiri beýan etmek üçin dil serişdeleri öňünden saýlanyp alynmaýar. Gepleşýänleriň sözleýşi erkin görnüşde amala aşýar. Resmilik bolmaýar. Gepleýiş diliniň stiline degişli kontekstde ýagdaý esasy kesgitleýji orun tutýar, sözleşýänleriň mimi-kasy, hereketleri, gepleşýänine bolan garaýşy uly ähmiýete eýe bolýar.

Janly gepleýişde äheň, basym, säginme, sözleýişniň çaltlygy, sazlaşygy, emosional-ekspressiwligi aňladýan ownuk bölekler, ümlükler, giriş sözler, sokma gurluşlar hem-de dürli gurluşly sözlemler we başgalar köp ulanylýar. Frazologizmler örän täsirli bolup, janly gepleýişe her hili ekspressiw ýokundylary berýär.

Şol bir faktyň dürli stillerde düzülen sözlemler arkaly beýan edilişini görenimizde, olaryň biri-birinden leksik we grammatik taýdan tapawutlanyşlaryna göz ýetirmek bolýar. Meselem:

O.Ýlyasow Baharly etrabynyň Garagan obasynda 1933-nji ýylda doglan. Ol 1969-njy ýylda aradan çykan we şol obanyň golaýynda jaýlanan. Onuň sesiniň tembri tenor bolupdyr. Türkmen radiosynyň fondunda onuň 30-a golaý aýdymynyň ýazgysy saklanýar... (*ylmy, resmi-kanselýar stil*).

Dagy etekläp oturan Garagan obasy. Ine, obadan uzak bolmadyk ýerde bakyýa gidenleriň mekany. Bu ýerde alymlaryň tenor diýip atlandyran ýag ýaly sesi bolan, «Ýag ýalyny» aýdyp geçen Sygan bagşy guma garylyp ýatyr... (*publisistik stil*).

Garagan obasy – asly mekany,
Ýasyny tutdular beýni bekäni,
Jynaza durdular Gurhan okany,
Armanly aradan giden bagşy sen.

(*çeper edebiyat stili*)

Stilistik taýdan derňelmeli tekstler mugallym hem talyplar tapyndan çeper edebiýatdan, ylmy işlerden (makalalardan), gazet-žurnallardan, resmi-iş kagyzlaryndan, kanunçylyk resminamalaryndan okuwyň dowamynda erkin seçilip alynmak üçin göz önünde tutulýar.

Tekst derňew edilende, aşakdaky alamatlar görkezilmeli:

- 1) stil, içki stil, žanr;
- 2) haýsydyr bir sfera boýunça adamlaryň toplумы;
- 3) tekstiň esasy hyzmaty;
- 4) tekstiň kimlere niýetlenendigini anyklamak;
- 5) tekstde ulanylan baglanyşykly sözleýişniň tipini (pikir ýöretme, hekaýa etme, suratlandyрма) kesgitlemek;
- 6) diliň formasy, diliň görnüşi;
- 7) stil alamatlary;
- 8) stiliň tekstdäki dil alamatlary (leksik alamatlary, morfologik alamatlary, sintaktik alamatlary);
- 9) awtoryň keşbi;
- 10) awtoryň individual stilistik aýratynlyklary.

Stil alamatlary

T/b	Funksional stil	
1.	Jemgyýetçilik-publisistik stil	Baha berijilikli; çagyryşly (mahabatly); täzeçilligi bilen tapawutlanýan; dokumental-faktologik anyklygy; käbir resmiligi arkaly aýratynlanýan häsiýetde.
2.	Ylmy-tehniki stil	Logiki yzygiderlilik; anyklyk; berklik; öwüşginsiz; umumylaşdyryjy, guraksy häsiýetde.
3.	Resmi-iş stili	Berklik; stil meňzeşligi bolan; obyektiwlik; anyklyk; öwüşginsizlik; standartlyk; hökmanylyk; takyklyk, dürlüçe düşündirişiň bolmazlygy, önünden ýazylyp taýýarlanmaklyk görnüşdäki häsiýetde.

4.	Çeper-edebiýat stili	Obrazlylyk; çeperçilik, ekspressiwlige gönükdirilen, estetik; aýdyň emosional; köp stilli öwüşginli häsiýetde.
5.	Gepleýiş diliniň stili	Erkin sözlemeklik, yzygidersizlik, gürrüňiň arasyňyň üzümeginiň ähtimallygynyň bolmagy, maglumata emosionallyk bilen baha bermeklik, güýçli tolgunma ýagdaýyň bolmagy, hususy, özboluşly häsiýetli bolmaklyk, idiomatik serişdeleri ulanmaklyk we ş.m.

Soraglar we ýumuşlar:

1. Türkmen dilini we dil bilimini ösdürmek boýunça döwlet derejesinde görülen hem-de görülýän çäreler hakynda gürrüň beriň.
2. Türkmen diliniň stilleriniň we stilistika ylmynyň häzirki zaman ösüş ýagdaýyny häsiýetlendirň.
3. Stil näme? Stilistika näme?
4. «Stilistika hakynda esasy düşüňjeler» diýen temadan referat ýazyň.
5. Stilistikada baş meseleler haýsylar?
6. «Türkmen diliniň esasy stilistik serişdeleri» we «Türkmen diliniň stilleri we olaryň umumy hem özboluşly häsiýetleri» diýen temalardan referat ýazyň.
7. Publisistik stile häsiýetlendirme beriň.
8. Resmi-iş stiline häsiýetlendirme beriň.
9. Ylmy stile häsiýetlendirme beriň.
10. Çeper stile häsiýetlendirme beriň.
11. Gepleýiş diliniň stiline häsiýetlendirme beriň.
12. Stilleriň özara gatnaşyklaryna öz garaýyşlaryňyzy düşündiriň.

ÝUMUŞLAR

1-nji ýumuş

1. Aşakdaky tekstiň aýdylyşyny ýazyň we aýdylyşy bilen ýazylyşynyň arasyndaky tapawudy düşündiriň.

Arasy golaý dikilen üç sany gara öýüň gapysynda gurlan uly jaýa ýakynlaşanlarynda, ýaşy duruşan aýal maşgala, eteklerinden iki-üç sany ýaş çaga asylyşyp duran iki sany gelin we on baş-on alty ýaşlaryndaky görmegeý gyz gara öýüň birinden çykyp, myhmanlar bilen baş atyp salamlaşdylar. Oba gelen mugallym ýigidi görmek islegi olary öýde oturtmadyk bolarly. Eýsem-de, zenanlaryň özlerini juda erkana alyp baryşlary, utanyp, çekinip durmaýyşlary Berdimuhamediň dykgatyndan sypmady.

Gurbanguly Berdimuhamedow «Älem içre at gezer»

2. Goşgynyň aýdylyşyny ýazyň we onuň nämä esaslanýandygyny düşündiriň.

Tylla balyk

Bardym kenaryna bulanyk derýaň,
Atdym girdabyna mekir çeňnegi.
Irizdi gowgasy gowgaly dünýäň,
Gazandym men diňe gysyr emgegi.

Galkan kimin gat-gat edip tolkunyn,
Derýa menden baýlygyny gizledi.
Çeňnek açyp däli derýaň gulgyny,
Meniň arzuw-hyýalymy gözledi.

Çeňnege ildirip derýaň baýlygyn
Kenara çykardym, synladym durdum,
Tapabilmän şo arzyly balygym,
Men olary ýene suwa goýberdim.

Agdardym, düñderdim derýa şalygyn,
Aw oñmady, gaýtdym yzyna bakan.
Sen haýsy suwlarda, tylla balygym?
Ýa bireýýäm tutup goýberdimmikäm?!

G.Ezizow

3. Şu tekstiň aýdylşyny ýazuw görmüşe geçirip, depderiňize ýazyň. Aýdylşyň ýazylmaýan halatlaryny aýdyp beriň.

Saparmyraat ispolkomyň maslahatynnan gelip, juwaşşynyň howlusynnaaky öz üçüýn taýýaarlanan bir hüjrödö ooduň maşynna oturdy. Saalaý jerçi Pirgul aaga, Çerkez zagy onuň daşynna kewelek wolup aýlanýaardylar. Biýri çaaý, biýri çörok, biýri çilim getirýýärdi. Onuň ñöwnüni tapmaaga, oňo göwünlük bermääge diýş-dyrnak bolup çalyşyardylar. Ýigitleriň beýlekileri bolso Kaasym maşlyklaýyn demirgazyk derwözäni goroýaardylar, ööz poslorunodylar.

Saalaý jerçi aýylganç hawary Saparmyraada birden aýdannygna «Wagtal-wagtal ökünýärdi, sewäwi Saparmyraadyň düşen ýagdaýy köpügörön jerçiyiňiň ýürögüni tyyg bolup dilýärdi. Emmaa Yefiýmfi oňo baar zaady birden aýtmagy tawşyryk goýwörüpdi. Dogry, Ýefiýmfi hääzir onuň ýannynna ýookdy, şol zeraarly ol myny aýtmaan hem bilerdi. Emmaa jerçi beýdip bilmedi. Ol ikiýüzlülük diýen zaady bilmeýärdi. Beýle zaatlar oňo ýaatdy.

Oglu waaradaaky tükönüksüz pikirler daagyň gara daaşy ýaalyg bolup Saparmyraadyň ýeñsesinnen ony, basýaardy. Onuň giýň mañlaýy oojoguň gyrasyna degeýin-degeýin diýýärdi. Şonuň üçüýnnö biý mähriwaan ýaaşulloruň öözlörü-dö, oloruň hyzmatlary-da onuň gözünö iýlmeýärdi. Oojokdo ýanyp duron ooduň yssysy-da oňo gelip ýetmeýärdi. Meýdaanyň aýylganç sowgu onuň gapdaly bilen geçi gidýärdi.

Ol aňyrsynnan ýagty gömüp duron kižzik bir çörogüň ýaarsyn iýdi. Tagamny duýmody. Iki kääse çaaý owurlody.

B.Seýtäkow «Doganlar»

2-nji ýumuş

1. Aşakdaky tekstiň haýsy stiliň žanryna degişlidigini anyklaň we stilistik taýdan seljeriň.

Küşdepdiler

Heňi bar-a, heňi bar, Her kimiň öz deňi bar, O barýan meň söýenim, Ak ýüzünde meňi bar.	Geljegi-ýä, geljegi, Çagyry toýa geljegi, Ak çargatly gök köýnek, Öz dünýämiň aljagy.
Ilerdäki gamyşlar, Içinde toty guşlar, Söýgülimi ýitirdim, Salgy beriş, boýdaşlar.	Beýik-beýik haýatlar, Içinde bedew atlar, Öz agamyň toýunda Oýnasyn ýaş ýigitler.
Tabagyň daşy sary, Içine saldym nary, Agam bir gelin alsyn, Diýsinler: «Kimiň ýary?»	Türkmenistan illeri, Ap-ak bolsun ýollary, Öz agamyň toýunda, Oýnat inçe billeri.
Sandygym-a, sandygym, Sandyga söýendigim, Öz doganmyň toýunda, Säherler oýandygym	Saçlarym desse-desse, Dessesi ýere ýetse, Dostumyň kör düýesi, Basym köprüden ötse.
Garaja aty çapdyk biz, Üstüne mahmal ýapdyk biz, Gaýgy etme, dogan jan, Saňa-da birin tapdyk biz.	Saçakdaky iýmişler, Nogul bolsun, ýa Hudaý! Öz doganmyň ilkisi Ogul bolsun, ýa Hudaý!

Türkmen edebiyatynyň antologiýasy

2. Haýsy stiliň tekstdigini kesgitläň we häzirki zaman türkmen edebi diliniň tekstleri bilen deňeşdiriň.

Gözlemeýin bolarmy

Bir käkilik aldyrsa zürýe balasyn,
Saýraý-saýraý, gözlemeýin bolarmy?
Bir bilbil ýitirse gyzyl lälesin,
Hasratyndan sözlemeýin bolarmy?

Kürresi elinden gitse eşegin,
Telmuryp dört ýana, gözlär uşagyn,
Akmaýa aldyrsa elden köşegin,
Bagryn bozup, bozlamaýyn bolarmy?

Bir jeren aldyrsa elden owlagyn,
Bala sesin diňläp, asar gulagyn,
Döke-döke gözýaşynyň bulagyn,
Mäleý-mäleý yzlamaýyn bolarmy?

Agsagyň elinden alsaň agajyn,
Ýaman derde düşer, tapmaz alajyn,
Bir güýçli duşmana duşsa mekejin,
Jojugyny gizlemeýin bolarmy?

Aýralyga adam ogly neýlesin?
Kim galar görmeýin ajal hilesin?!
Magtymguly, haýwan bilse balasyn,
Ynsan bagryn duzlamaýyn bolarmy?

Magtymguly

3. Tekstiň dili ulanylyşyň haýsy çygrynda ýazylandygyny we onuň haýsy stile degişlidigini düşündiriň hem-de dil serişdeleriniň ulanylyşlaryna esaslanmak bilen, teksti stilistik taýdan seljeriň.

Ilkinji gezek biziň milli buýsanjymyz bolan türkmen gawunynyň şiresiniň we onuň çigidinden alnan ýagyň bedene edýän fiziologik we farmakologik täsirleri öwrenildi. Waharman gawunynyň şiresiniň suw-elektrolit düzümi öwrenilende, onda 96 %-e golaý suwuklyk saklanýandygy bilen beýleki gawunlardan tapawutlylygy (82–88 %) görkezildi. Mineral düzümi boýunça beýleki gawunlar bilen deňeşdireniňde waharman gawunynyň şiresinde kaliniň iki esse köp jemlenmegi onuň iýmitlik häsiýetini has hem ýokarlandyrýar, aýratyn-da, howanyň gyzgyn şertlerinde kaliniň bedenden köp çykmagy netijesinde onuň ýetmezçiliginiň öwezini dolduryjy serişde hökmünde hödürläp bolar. Gawunyň çigit ýagynyň düzümi barlananda, onda ornuny çalşyp bolmaýan doýgun däl ýag turşularynyň köpdügi (85, 25 %), gandaky holesteriniň mukdaryny peseldiji we ýokary antioksidant täsiri güýçli ýara bitiriş ukybynyň bardygy boýunça luk-

mançylykda giňden ulanylýan oblepiha ýagynyň täsirine meňzeş we ýokary melhemlik täsiriniň bardygy ylmy esasyda subut edildi.

Gurbanguly Berdimuhamedow «Älem içre at gezer»

4. Dil serişdeleriniň ulanylyşynyň häsiýetleri esasynda aşakdaky iki tekstiň haýsy stillere degişlidigini düşündiriň.

Türkmenistanyň Prezidentiniň Permany Gurban baýramyny bellemek hakynda

Türkmen halkynyň gymmatly ruhy baýlyklaryny gorap saklamak, ata-babalarymyzdan gelýän döp-dessurlaryny berjaý etmegine giň ýol açmak, milli baýramçylyklarymyzy has-da dabaralandyrmak baradaky asylyly ýörelgelerimizden ugur alyp, täze Galkynyş eýýamynda merdana, ruhbelent halkymyzyň agzybirligini, jebisligini, ahlak-ynsap päkizeligini has-da berkitmek maksady bilen, **karar edýärin:**

Garaşsyz, hemişelik Bitarap Türkmenistan döwletimizde 2011-nji ýylyň 7-8-9-njy noýabrynda Gurban baýramyny bellemeli we şol günleri iş günleri däl diýip yglan etmeli.

Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedow

Hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedowyň taýsyz tagallasy netijesinde köp pudakly «Türkmennebit» döwlet konserniniň kärhanalarynda häzirkizaman dünýäsiniň iň bir kämil we ýokary öndürjilikli tehnikalarydyr tehnologiýalary giňden ornaşdyrylýar. Mukaddes ýurt Garaşsyzlygymyzyň şanly 20 ýyllygyna ynamly gadam urýan şu ýylyň 9 aýynda 4 million 27 müň tonnadan gowrak «gara altynyň» we 8 milliard 133,2 million kub metr «mawy ýangyjyň» çykarylmany hem muňa aýdyň şaýatlyk edýär. Bu görkezijiler geçen ýylyň degişli döwri bilen deňeşdirilende, önümçiligiň ösüş depginleriniň degişlilikde 100,2 we 107,7 göterim ýokarlandyrylandygyndan habar berýär.

Şeýlelikde, konsern boýunça geçen dokuz aýda meýilnama goşmaça burawlanan dag jynslarynyň umumy çuňlugy 16 müň 669 metre barabar boldy. Bu bolsa şu döwürde ulanyş maksatly guýularyň jemi 33 sanysyny önümçilige tabşyrmaga mümkinçilik berdi.

3-nji ýumuş

1. Tekste stilistik häsiýetlendirme beriň, ulanylan dil serişdelerine görä haýsy stile we haýsy žanra degişlidigini anyklaň.

TERJIMEHAL

Men, Ataýew Çary Saparowıç, 1954-nji ýylyň 14-nji awgustynda Aşgabat şäherinde işçi maşgalasynda doguldym.

Kakam – Ataýew Sapar Çaryýewıç, Aşgabat şäheriniň 2-nji tikin fabriginde seh ussasy bolup işleýär.

Ejem – Ataýewa Gülüstan Myradowna, 7-nji senagat harytlary dükanynda satyjy bolup işleýär.

Men 1961-nji ýyldan 1971-nji ýyla çenli Aşgabat şäherindäki 26-njy orta mekdepde okadym, 1972–74-nji ýyllarda goşun gullugynda boldum. 1974-nji ýyldan 1976-njy ýyla çenli Aşgabat şäheriniň 2-nji tikin fabriginde sürüji kärinde işledim. 1976-njy ýylda Türkmen döwlet uniwersitetiniň türkmen filologiýasy fakultetine okuwa girdim we ony 1981-nji ýylda tamamladym. Uniwersitetiň ýollanmasy bilen Aşgabat şäherindäki 7-nji orta mekdepde türkmen dili we edebiyaty mugallymy bolup işe başladym we häzirki wagta çenli şol ýerde zähmet çekýärim.

1985-nji ýylda mekdebiň döredilmeginiň şanly senesi bilen baglanyşykly Bilim ministrliginiň hormat hatyna mynasyp boldum.

Jemgyýetçilik işlerine gatnaşýaryn. Mekdebiň Kärdeşler arkaşygynyň geňeşiniň agzasy.

Aýalym – Ataýewa Jennet Meredowna 1956-njy ýylda doglan. Aşgabat şäheriniň 3-nji çagalar bagynda terbiýeçi bolup işleýär.

Oglum – Ataýew Muhammet Aşgabat şäheriniň 8-nji orta mekdebiniň 8-nji synpynda okaýar.

Ýaşayan ýerim: 744000. Aşgabat şäheri, Kemine köçesi, jaý 96, öý 2.

01.11.2012

Ç. Ataýew

2. Tekstiň haýsy stile degişlidigini anyklaň we stilistik serişdeleri görkezip seljeriň.

Monjugatdylar

Nowruz geldi bu gije,
Gyzlar atarlar bije,
Kimiň bijesi çyksa,
Baýragy horaz-jüýje.

Tamymyz-a, tamymyz,
Goşadyr eýwanymyz.
Sen ondan çyk, men mundan.
Kör bolsun duşmanymyz!

Baryň, aýdyň ýaryma,
Derman etsin janyma,
Dermanynyň haýry ýok,
Özi gelsin ýanyma.

Garşymyzda dalan bar,
Dalanda jan alan bar,
Ogryn-ogryn seredip,
Mende göwni galan bar.

Nowruz geldi, ýaz geldi,
Garga gitdi, gaz geldi,
Oturan adamlara
Bilbilden owaz geldi.

Akdyr bilegim, oglan,
Köpdür dilegim, oglan,
Menden başga ýar diýseň,
Ýansyn ýüregiň, oglan.

Baga girene gurban,
Gülün tirene gurban,
Men-ä ýary görmedim,
Ýary görene gurban.

Kölegede ýatan oglan,
Köýnegi keten oglan,
Tur, ýaryň apardylar,
Bihabar ýatan oglan.

Türkmen edebiyatynyň antologiýasy

3. Aşaky tekstdäki stilistik serişdeleri tapyň we seljeriň.

BILDIRIŞ

2014-nji ýylyň 19-njy martynda sagat 16-da muzeýiň mejlisler zalynda «Türkmen keramika sungatynyň taryhy» diýen temada M. Serdarowyň çykyşy boljak.

Çykyşa hemme isleg bildirýänler gatnaşyp bilerler.

Çykyş edýän hakynda maglumat: M. Serdarow taryh ylmylarynyň kandidaty, türkmen sungatynyň taryhy boýunça 2 monografiýanyň, 100-den gowrak ylmy we ylmy-populýar makalanyň awtory.

Şkillendiriş sungaty muzeýi

4. Aşakdaky tekstleriň haýsy stillere degişlidigini anyklaň. Olaryň edebi dile gatnaşygyny häsiýetlendirin.

Örgüley

Eý şehi-näzik tebigat, gül ýüzüňden örgüley,
Eý kamar ýüzlük, şeker-şirin sözüňden örgüley,
Hoş galam ol iki gaşy-gundazyňdan örgüley,
Yşwa-näz eýläp bakan nerkes gözüňden örgüley,
Hem ýüzüňden, hem gözüňden, hem özüňden örgüley...

Şükür Alla, sen kibi bir mehlykaga uçradym,
Gül jemaly apytap, gaşy garaga uçradym,
Andalypy–binowadyr men, nowaga uçradym,
Bul ne döwletdir ki sen dek patyşaga uçradym,
Hem boýuňdan, hem oýuňdan, hem hoýuňdan örgüley.

Nurmuhammet Andalyp

Bikararam, dogrusy

Eý, peri, men aşygam saňa, diýerem, dogrusy,
Görmeýinçe gül ýüzüňni, bikararam dogrusy.

Şähriňizde bir peri, adyň eşitdim men seniň,
Bilbili-biçäreýem, çoh ahy-zaram, dogrusy.

Bir bezirgenem menem, yşkyň matagyn sataram,
Şähriňizge gelmişem, bes, söwdagärem, dogrusy.

Gide bilmen şähriňizge, hyz-haramdan gorkaram,
Ýedi piriň lefziden bir şadygärem, dogrusy.

Eý peri, zülpüň ferri, walla, seniň deý huplara,
Aýdadyr Magtymguly, bes, pişekärem, dogrusy.

Magtymguly

5. Tekste degişli häsiýetlendirme beriň. Tekstiň haýsy stiliň haýsy žanryna degişlidigini ondaky ulanylan dil serişdeleriniň stilistik hyzmatyna görä düşündirin.

2014-nji ýylyň 13–15-nji aprelinde ýurdumyzda «Bagtyýarlyk döwrüniň teatr sungaty» atly halkara festiwalý boldy. Milli Liderimiz

bu halkara festiwalyna gatnaşyjylara Gutlag iberdi. Mähirli Gutlagda: «Berkarar döwletimiziň bagtyýarlyk döwründe halkymyzyň asyrlaryň jümmüşine uzaýan taryhy-medeni kökleri, ajaýyp aýdym-saz sun-gaty, milli medeniýeti we nusgalyk ruhy gymmatlyklary bilen halk-lary tanyşdyrmakda şeýle halkara çäreleriniň ähmiýeti uludyr» diýip, aýratyn belleniýär.

6. Tekstiň haýsy stile degişlidigini anyklaň we stilistik taýdan häsi-yetlendirin.

Tezisler ýollananda hökmany tertipde (ýagdaýda) iňlis we rus dillerindäki gysby syn goşulýar.

Eger-de çykyşyň tezislerini tekst görnüşinde beýan edip bolmaýan ýagdaýda suratlaryň, formulalaryň we tablisalaryň bolmagy (getirilme-gi) mümkindir. Bu ýagdaýda, her obýekt sahypanyň bellenen ölçegin-den artmaly däldir, ondaky şrift 14 pt ölçeginden kiçi bolmaly däldir. Ähli obýektler öwüşginsiz gara we ak reňkde bolmalydyr, onda-da te-zisler bilen suratlaryň, formulalaryň we tablisalaryň bilelikdäki umumy ölçegi A4 ölçegli iki sahypadan geçmeli (artmaly) däldir.

Setirara aralygy gysmak gadagan. Abzaslar biri-birinden boş se-tir bilen bölünýär (goşmaça «Enter»).

Kompýuterde çap edilişiniň esasy düzgünlerini berjaý etmelidir.

Çykyşyň tezisleri diňe aşakdaky formatlaryň birinde kabul edilýär:

- Windows üçin .doc giňeltmeli Word-nyň resminamasy (6.0/95, 97/2000/XP wersiýalarynda);

- .rtf giňeltmeli tekst faýly;

Talaplar bozulan ýagdaýynda obýektler tezislerde ýok edilýär.

Tezisler boýunça üýtgetmeler we goşmaçalar kabul edilmeyär. Guramaçylyk toparynyň karary boýunça tezisler kabul edilmän bilner.

Tezisleri hasaba alyş görnüşi we beýleki resminamalary ýol-lamak. Çykyşyň tezisleri we gysby syny guramaçylyk toparyna 2009-njy ýylyň 31-nji iýulyna çenli elektron görnüşde çykyş edýäniň işleýän edarasynyň ýolbaşçysynyň goly çekilen ýany bilen iberilýän hat arkaly ýollanylýar.

Faýllary arhiwlemeli däldir!

Üns beriň. *Faýllaryň atlary awtoryň familiýasyndan başlanma-lydyr, eger-de birnäçe awtor bolsa, onda birinji awtoryň familiýasy görkezilýär.*

Meselem:

Awtor – Ataýew Nurmyrat Täçmyradowıç, tezisler we gysby syn üçin faýlyň ady – Ataýew N.T.doc, hasaba alyş görnüş üçin – Ataýew N.T.reg. doc.

Maslahata gatnaşyjylaryň hasaba alnyşy 2009-njy ýylyň 10-njy awgustynda tamamlanýar.

Ähli gyzyklandyryýan (ýüze çykan) soraglar boýunça jogaplary aşakdaky telefon belgileri boýunça alyp bilersiňiz:

Guramaçylyk topary

4-nji ýumuş

1. Tekstdäki sözleriň stilistik serişde hökmünde ulanylyşyna häsiýetlendirme beriň.

Ejesiniňem, enesiniňem häli-şindi gaýtalap-gaýtalap aýtmaklaryna görä, Anna aga ähli toplan baýlyklaryny, şol sanda kitaplarynam, golýazmalarynam körpe ogly Berdimuhamede miras galdyryp gidipdir. Kakasyndan miras galan «akyl sandyklaryny» öz öýlerinden enesiniňkä elteninden soň, Berdimuhamet köp wagtyny özbaşdak okamaga bagyşlady. Bu babatda Anna aganyň kitaplary, ýazgylary oňa biçak uly kömek etdi. Olar giden bir gizlin ýatan dünýädi. Her bir kitap, her bir ýazgy, her bir sahypa onuň üçin bilimler ummanynyň heniz açylmadyk syrlaryny açýardy. Onsoňam, bu ýazgylar, sahypalardaky syrlar kakasynyň sesi bolup kalbyna ornaýardy. Berdimuhamet özüni onuň mekdebinde okaýan ýaly duýýardy. Ol hakyt onuň dem alşyny eşidýän, gyzgyn söýgüsini duýýan ýalydy. Sahypalaryň gat-laryny açyp, seredip ugranda bolsa, hut kakasy bilen gürleşýän, onuň öwütlerini, berýän maslahatlaryny eşidýän ýalydy.

Gurbanguly Berdimuhamedow «Älem içre at gezer»

2. Teksti dil serişdeleriniň stilistik hyzmatda ulanylyşy boýunça seljeriň.

Köp namarda mal berip sen, dön dünýä,
Gözi gökde, gaýgysy ýok, sir gider.
Kany aklyň? Oda düşüp, ýan dünýä!
Ne mertler bar, ýoksullykda hor gider...

Ne dogry gelene mähriň inderdiň,
Ne gelmäne sowgat-salam gönderdiň,
Hiç parhy ýok sende merdiň, namardyň,
Arslan öter, tilki geçer, şir gider.

Peýda diläp gelen dünýä şährinden,
Janyň berip, guryň galar gahryndan,
Dünýä mardyr, ol ýylanyň zährinden,
Tüý döküler, ganat gyrlar, per gider.

Dünýä zendir, köp oýnaşly, äri bir,
Bir öpüşse etiň, ganyň sorubiýr,
Ölenden soň, şah-u geda-bary bir,
Mundan her kim boldujagyn goýr gider.

Adam ogly ýalançynyň ýalanyn,
Çyn sanypdyr egri bakyp gülenin,
Gam çekme, eý dünýä, her kim alanyn –
Karz malyňdyr, ýene gaýdyp biýr gider.

Magtymguly

5-nji ýumuş

1. Tekstiň haýsy stile degişlidigini kesgittläň we dil serişdeleriniň stilistik hyzmatda ulanylyşyny belläň.

Ähli derejelerdäki hojalyk işlerini dolandyryş ulgamynda gözegçiligiň möhüm orny bar we oňa aýratyn sazlaşdyryjy orun berilýär. Çylşyrymly, köp derejede döwlet ulgamy bolmak bilen, ol, bir tarapdan, dolandyryş ulgamynyň herekete getiriji ähli düzgünlerine umumylykda boýun egýär, ikinji tarapdan bolsa, özüniň hususy gollanmalary bolýar. Maliýe hojalyk işlerini dolandyrmak ulgamynyň çägendäki ykdysady gözlegler we tejribeler gözegçilige hemişe häzir-

ki we geljekki döwri meýilnamalaşdyrmak, öňünden çaklamak bilen bir hatarda maksatnamalaşdyrylýar. Ol, hususan-da, bazar hojalygy we dolandyryş ulgamynda uly orun eýeleýär...

Gözegçiligiň ykdysady ulgamynyň mümkinçiliklerini durmuşa geçirmek üçin, edaranyň sebäpsiz ýere goşulmagynyň (maliýe ýylynda geçirilmeli gözegçiligiň şertlerini üýtgetmek) sebäp we netije arabağlanyşygyny bozýandygyny, munuň bolsa, has takyk aýdanyňda, hereketsizlige ýa-da bozulmalara alyp barýandygyny ýatda saklamak gerek.

Gözegçiligiň hereketsiz ulgamy diýlip, onuň bar bolan mümkinçilikleriniň ulanylman galmagyna, barlag geçirilip bolandan soň, oňyn netijeleriň bolmazlygyna aýdylýar.

Ýokarda agzalan gözegçiligiň maksada gönükdirilmegini we netijeli işlemegini üpjün ediji ähli gurluşlaryň bir ýere birikdirilmegi – gözegçilik hereketleriniň dolandyryşy bolup durýar. Bular ýaly dolandyryşa maksada ýetmekligiň barşyndaky meseleleri çözmek üçin amala aşyrylýan iş hökmünde garamak bolar, bu bolsa, öz gezeğinde, gözegçiligi dolandyrmak işine hem doly mahsusdyr.

«Türkmenistanda ylym we tehnika»

2. Tekstiň haýsy stile degişlidigini kesgitläň we derňew ediň.

Ýaňyltmaçlar

Bu jöwen tokmaklanan jöwenmi, tokmaklanmadyk jöwenmi? Tokmaklananam bolsa, tokmaklamak gerek, tokmaklanmadygam bolsa, tokmaklamak gerek.

Çaryň çepegi çaryk bilen çalmaşdy.

O ýandan bir ala garga geldi,
Bu ýandan bir ala garga geldi,
Ikimiz leňner-luňnarlaşsagam,
Leňner-luňnarlaşmaly,
Leňner-luňnarlaşmasagam,
Leňner-luňnarlaşmaly.

Bir towşan ýapa ýarmaşmakçy boldy,
Yzy bilen men hem ýarmaşmakçy boldum.

Çaýyrlyja çiliň düýbünde,
Çaljaryp ýatan çalja serçe,
Çorbajygy birje çemçe.

Çarylaň çatmasynyň çetinden çal çekirtge çyrlap çykmansoň,
Çary çatmasynyň çetinden çal çekirgäni çyrladyp çykardy.

At özün sakyrtygalatmazak bolar, towşan özünü mütüricketmezek bolar.

Bu üzüm turşumtylja üzüm, turşumtylja bolsa hem süýjümtilje üzüm.

Türkmen edebiýatynyň antologiýasy

3. Tekste stilistik häsiýetlendirme beriň. Leksik serişdeleriň stilistik hyzmatda ulanylyşyny seljeriň.

1-nji mart. Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedow Türkiýe Respublikasyna resmi saparynyň jemleýji gününde ýurduň gadymy taryhly uly şäheri bolan Stambula bardy. Bu şäheriň Atatürk adyndaky halkara howa menziline türkmen Liderini Türkiýe Respublikasynyň ykdysadyýet ministri Zafer Çaglaýan, Stambul welaýatynyň we şäheriniň häkimleri, beýleki resmi adamlar tüýs ýürekden mähirli garşyladylar. Şeýle hem hormatly Prezidentimizi howa menziline Türkiýäniň ýokary okuw mekdeplerinde bilim alýan türkmen talyplary garşylap, tüýs ýürekden mübäreklədiler.

Döwlet Baştutanmyzyň ulag kerweni howa menzilinden göni Fatih uniwersitetine tarap ugrady. Bu ýokary okuw mekdebinde hormatly Prezidentimize «Fatih uniwersitetiniň Hormatly doktory» diýen adyň dakylmagyna bagyşlanan dabara bolup geçdi. Dabarada hormatly Prezidentimiz söz sözledi. Şondan soň milletiň Lideri dabara gatnaşyjylar bilen hoşlaşyp, «Çiragan Palas» myhmanhanasyna bardy hem-de Türkiýäniň Prezidenti bilen bu ýerde Türkmenistanyň tanyşdyryş sergisiniň we türkmen-türk işewürlük maslahatynyň açylyş dabarasyna gatnaşdy. Myhmanhananyň mejlisler zalynda geçirilen türkmen-türk işewürlük maslahatynyň açylyş dabarasynda iki dostlukly

döwletiň Baştutanlary çykyş etdiler. Soňra Türkiýe Respublikasynyň Prezidenti Abdulla Gül Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedow bilen Bosfor bogazy boýunça gämide gezelenç edip, Ortaýer deňziniň haýran galdyryjy gözelligine syn etdiler.

Şol gün türkmen Lideri örän netijeli geçen resmi saparyny tamamlap, sag-aman ata Watanymyza gaýdyp geldi.

6-njy ýumuş

1. Tekstiň haýsy stile degişlidigini anyklaň we haýsy stilistik serişdeleriň ulanylandygyny düşündiriň.

Mahmyt Kaşgarlynyň sözlüginde gadymy sintaktik gurluşlaryň görnüşleri

Türki dilleriň iň irki sözlüklerinden biri Mahmyt Kaşgarlynyň sözlügidir. Sözlügiň özenine ser salanymyzda, onda sözlemiň sintaktik gurluşlary bilen baglanyşykly ençeme nusgalary görüp bilýäris. Olaryň käbiri biziň günlerimize üýtgemän gelip ýeten bolsa, birnäçesiniň özgerişlere sezewar bolandygyny görmek bolýar.

Sözlükdäki sözlemleriň derňewi şeýle netijeleri görkezýär:

I. Sözlükdäki sözlemleriň alnan çeşmesi hökmünde, esasan, üç sany çeşmäni: gadym gepleşik dilinden alnan sözlem nusgalary, halk döredijiliginiň nusgawy koşuk (goşgy, şygyr setirleri) sözlemleri, atalar sözi görnüşinde alnan sözlem nusgalary görkezmek bolar.

II. Gadym gepleşik dilinden alnan sözlem nusgalarynyň, esasan, düzüm taýdan dört hili ýygnak we ýaýraň görnüşleri duş gelýär: Iki sözden (agzadan) ybarat bolan sözlemler: «Kuş kopdy» (DLT, s.439) – guş uçdy; 2. Üç sözden (agzadan) ybarat bolan sözlemler : «Ol any korkutty» (DLT, S.439) – Ol ony gorkuzdy; 3. Dört sözden ybarat bolan sözlemler: «Ol aňar kuş kuşlatty» (DLT, s.455) – Ol oňa guş awlatdy; 4. Köp sözden ybarat bolan sözlemler az sanlydyr.

III. Gadym gepleşik dilinden alnan sözlem nusgalarynyň eýesi, köplenç, «**ol**» (ol) we «er» (adam) sözlerinden ybaratdygyny hem ýörite bellemek gerek.

IV. Ýöneliş doldurgyjy (ýöneliş düşümi) bilen baglanyşykly, ýeňiş doldurgyjy (ýeňiş düşümi) bilen baglanyşykly geçiren

seljermämiziň netijesi aşakdaky gadym sintaktik gurluşlary görkezýär: at+yöneliş düşümiň (-ka/-ke) goşulmasy: «Ördek suwka çömdi» (DLT, s.211) – Ördek suwa çömdi; at+yöneliş düşümiň (-yg/-ig; -ug/-üg) goşulmasy: «Tiken tonug ildi» (DLT, s.287) – Tiken dona ildi; at+olluk ýöňkemedede + ýeňiş düşümiň (-n) goşulmasy: «Ol ewin bezerdi» (DLT, s.184) – Ol öýüni bezedi; at+ýeňiş düşümiň (-yg/-ig; -ug/-üg) goşulmasy: «Ol ýygaçyg butyklady (butaklady)» (DLT, s.210) – Ol agajy pugdady; «It erig butlady» (DLT, s.211) – It adamy butlady (budundan dişledi); «Ol tonug çuglady» (DLT, s.243) – Ol donuny çugdamlady.

V. Diwanda sözlemleriň dürli görnüşlerine duş gelmek bolýar:

Ýygnak ýönekeý sözlemler: «Tewe bakyrdy» (DLT, s.170) – Düýe bagyrdy. «Ýygaç egildi» (DLT, s.250) – Agaç egildi; «Er ardy» (DLT, s.148): Adam ýadady.

Ýaýraň ýönekeý sözlemler: «Biziň anda bir çert algumyz bar» (DLT, s.228) – Biziň onda bir bölek algymyz bar; «Ol özüne et kesindi» (DLT, s.308) – Ol özüne et kesdi.

Sorag sözlemi: «Sende ýarmak barmy?» (DLT, s.171) – Sende pul barmy?

Deňdeş agzaly ýönekeý sözlem: «Kelirmü sen azu baryrmu sen» (DLT, s.170) – Sen gelýärmiň ýa-da barýarmyň? we ş.m.

Umuman alanyňda, sözlükdäki sözlemleriň, sintaktik gurluşlaryň häsiýetli aýratynlygyny içgin derňemek häzirkizaman türkmen diliniň gadym nusgalaryny deňşdirip öwrenmeklige kömek edýär.

2. Tekstdе sözleriň emosional täsir edişli ulanylyşyna häsiýetlendirme beriň, leksik birlikleriň çeper dile mahsus bolan emosional stilistik serişdelere öwrülişini düşündiriň.

Bahar we daýhan

Sowgy ýok bu säher öwsen şemalyň,
Giden meýdan bilen ýazyp gerindi.
Ak baharyň aýak sesi eşdilip,
Onuň ilki buşlukçysy göründi.

Ine, bu gün göze ilmez ýekesem,
Düýn bu ýerde meýlis guran gargalaň,
Körpe guzujyklar buşlaýar mäläp,
Ýetip gelýän baharyny çarwalaň.

Böwrek ýaly pyntyklary agaçlaň,
Ýaryljak duýdugy sähelçe sarsgyn.
Aýak sesi golaýlaşýar baharyň,
Göterip gelýär ol pasyllaň rysgyn.

Ýitirdi ähli zat asudalygyn,
Serçelerem oda-köze düşdüler.
Gulak assaň ýer astynda şinelän
Tohumlaryň dem alyşy eşdiler.

Çilläň gary entek dowam etse-de,
Dag gerşini bagra basyp ýatmagyn.
Gülebentli garynjalaň kerweni
Eýýäm munda ýola goýdy gatnawyn.

Wagt geldigiçe artdyryp barýar,
Gün gökden topraga dökýän ýylysyn.
Bahar seniň üçin getirýär, daýhan,
Aladalaň iň köpün, iň ulusyn.

Sen şu günden taýýar edip goýmaly
Boz topragy, dostum, çigit atara.
Bir geldigi bahardyr ol, maý bermez
Düýä münüp bukulmaga hataba.

Aňyrsy görünmez ala meýdanlar,
Eliňe göz dikip ýatyrlar, seret.
Ekin ekjek, tohum atjak maşynlar,
Çalynjak dutar deý bolsunlar gurat.

Çapyljak bedew deý bolsunlar gurat,
Belent çyksyn gürrüldisi demleri.
Esasy zat aýdyşy deý atalaň,
Düýäni çökerip, işme çemmeri.

Seret, seniň gözleriňden suw içýär,
Haýyrly mallar deý münlerçe gektar.
Maşynlaryň iňňe ýaljak ýetmezi
Giden bir dünýäniň işini bökdär.

Bir gör, ony nagra çekip gelyär ýaz,
Seň üçin ol ýöne-möne nagramy?
Ekin wagty gyldyrgan deý minutlaň
Tonna bilen ölçeler güýz agramy...

M.Seýidow

3. Tekstiň haýsy žanra degişlidigini anyklaň we stil taýdan häsiýetlendiriş.

Nusgawy eserde ylym pähimleri

Eýesi gündiz bolsa, ylym bolar Gün,
Açyk eýlär görmäge batyl gözün.

Ger eýesi gije bolsa – Aýdyr ol,
Ýagty bolar hem ýaman, hem ýagşy ýol.

Eýesini gije diýseň, çyragdyr,
Eýesi çöl – çeşme, bulakdyr.

Eýesi bedendir – ol ýüregidir,
Eýesi öý bolsa – ol diregidir.

Göwre bolsa eýesi, ol janydyr,
Eýesi il diýseň – ol soltanydyr.

Eýesi jan bolsa – ol imanydyr,
Eýesi dert bolsa – ol dermanydyr.

Dünýä bolsa eýesi – jennetdir ol,
Eýesi ýer – ýagan rahmetdir ol.

Eýe öýdür diýseň, ol kábe öýi,
Eýesi ot diýseň, ol rahmet suwy.

Eýesi suw diýseň – ol aby-haýýat,
Jeset diýseň eýesin, oldur rekat.

Özge agzadyr eýe – ol ýüz kibi,
Ýa tagam içre salynan duz kibi.

Ger guş bolsa, bu ylymdyr ganaty
Hem ylymdyr barça älem zynaty.

Gerçe ylmy bolsa az – ýyldyz bolar,
Ylym eýesi nirä giderin biler.

Döwletmämmet Azady

7-nji ýumuş

1. Aşakdaky aýratynlandyrylyp ýazylan sözleriň haýsy manyda ulanylýandygyny seljeriň. Olaryň çeperçilik serişdeleriniň haýsy görnüşleridigini düşündiriň.

Magtymguly diýip adym tutsalar,
Gören göz **jort atar** eşden gulaga.

Pynhan syryň saklabilmez, **daş döker**.

Gaýgy bilen dahanyňdan **diş döker**.

Gahry gelse, depäň üzre **daş döker**.

Jomart ogly supra ýazyp, **aş döker**.

Mert oglunyň depesinden **muş döker**.

Il üstünde namys bilen **baş döker**.

Emip enäň süýdüni, gundalyp, **dona geldiň**.

Magtymguly

2. Tekstdе leksik serişdeleriň emosional täsir edişli ulanylyşyny seljeriň we olaryň stilistik serişdeli hyzmatyna häsiýetlendirme beriň.

Dehin gündogar-kyblany nazarlap barýan «UAZ-469» gür бага bürenip oturan Polasoltan obasyndan geçensoň, burnuny guma urdy. Ine, şu ýerlerden Garagumuň gaýraky burnaklary başlanýardy. Uç-gyraksyz dünle çöl! Gündogary däli Jeyhunyň kenarlaryndan gaýdyp, günbatary çal Hazaryň göm-gök gomlary bilen ýuwulýan, gaýrasy

baryp Üstýurtdan uzap, ilerde tä Köpetdagyň ak garly gerişleri bilen gujaklaşýan Garagum!

Türkmen kowumyny arkama-arka ekläp gelen, bu milleti nijeme ýagydyr zulmatdan gorap, gala bolan, müň hatarly bela-beter abananda öz gurt gaýratly perzentlerini sallançak bolup üwrän «sary deňiz!»

Ýok, bu gün Garaguma düňle çöl diýseň, agzyň gyşarar! Muň gujagynda täze döwürde ediliberilýän işler, tutulýan tutumlar gözüňi tegeledip «eý-ho» diýdirýär.

G. Orazgulyýew «Bagt guşy»

3. Goşgy setirlerindäki garaldylyp ýazylan sözlere lingwostilistik häsiýetlendirme beriň. Olaryň çeperçilik serişdeleriniň haýsy görnüşleridigini düşündiriň.

Adam wehm etmez **rişinden**

Gorkar ýatanda düýşünden.

Bu dünýä diýgeniň iki **warakdyr**,

Ýarysy garadyr, **ýarysy** akdyr.

Gelen aş diýp gelmez, turşatmagyl ýüz,

Nana mätäç dälidir, **söze** myhmandyr.

Kamaty serwi deý, **näzik** bedenler,

Sibi-zenehdanly, **gunça dahanlar**.

Älemde seniň dek ýokmy **dahanly**,

Syryň destan eýläp, paşa düşüp sen.

Magtymguly

Salam berip ätlänimde gapydan,

Tanamady meni

Akgoýny öňräk berilen enem.

Uçup giden höwürtgäni **synladym**.

Törden haýran galyp, garady maňa

On baş ýaşly Men...

Bakyp ýaşlygymyň göreçlerine

Altmyş ýaş okady **onuň manysyn**.

«Garagum» žurnaly

4. Aşakdaky bellenen sözlere stilistik häsiýetlendirme beriň.

On ýaşynda **owlaksyň**
On başynda – **toklusyň**.
Bökmäge-de haklysyň sen,
Ýatmaga-da haklysyň.
Ýigrimide **kürresiň** sen,
Ýigrim başyda **atsyň** sen.
Otuz-kyrkda çyn bedewsiň,
Elliňde-de **itsiň** sen...
Altmyş, ýetmiş, segsen, togsan –
Bular özüňe bagly.
Gaplaňam bolup bilersiň,
Möjegem bolup bilersiň,
Şagalam bolup bilersiň,
Doňzam bolup bilersiň,
Bolsaň-da adam ogly.

K. Gurbannepesow «Ömür»

5. Tekstleri stilistik derňew ediň.

Ölüm ýassygynda

Magtymguly nägaslap, ölüm ýassygynda ýatyrka, töweregine üýşüp oturan adamlara garap:

– Meni bir usul bilen daşaryk çykaryň – diýýär.

Şahyryň dostlary, hossarlary onuň goltugyna girip, emay bilen işige çykarýarlar. Şonda Magtymguly daş işikde öýe arkasyny berip oturýar. Onuň oturan ýerinden seri dumanlap duran gojaman daglar, ulgam-ulgam jülgeler, beýikli-pesli baýyrlar, geçitler we ummasyz tekizlikler görünýär.

Şahyr bir meýdan garap durandan soň, «Näler görüner» goşgusyny aýdanmyş:

Seýil edeliň bu jahana,
Jahanda näler görüner;

Isgender, Jemşit saldyran,
Beýik binalar görüner.¹

Soňra Magtymguly:

– Meni indi öýe salyň – diýipdir.

Magtymgulyny öýe salyp, deň-duşlary ony ýerinde rahat ýatyranmyşlar. Şondan soň şahyr tiz jan berenmiş.

Magtymguly hakyndaky rowaýatlar

Gurbaga we içyan

Türkmen halk ertekisi

Bir bar eken, bir ýok eken, bir gurbaga bar eken. Gurbaga suwdan çykyp duran wagty, onuň ýanyna içyan gelip:

– Gurbaga, gel, ikimiz dost bolaly – diýipdir. Gurbaga:

– Bolýar, bolsak bolaly. Men hem suwuň içinde gezip ýadadym.

Belki seniň bilen gury ýere gezmäge gideris – diýip jogap beripdir.

Soň bu ikisi tirkeşip barýarkalar, öňlerinden akar suwly bir giň ýap çykypdyr.

Şonda içyan:

– Gurbaga dost! Indi sen meni şu ýapdan göterip geçirmeseň, geçip bilmen – diýipdir.

Onda gurbaga:

– Bolýar, dost, men seni arkama alar-da, ýabyň aňyrsyna geçiräýerin – diýipdir.

Soň içyan gurbaganyň arkasyna münüpdür. Gurbaga hem, suwa girip, beýleki gyrasyna tarap ýüzüp ugrapdyr. Suwuň ortasyna baranlarynda, içyan gurbaganyň arkasyndan çakypdyr. Onda gurbaga şol ýerde durup:

– Ýeri, içyan dost, seniň bu näme etdigiň? – diýip sorapdyr.

Içyan:

– Meniň kârim-dä – diýip, jogap beripdir.

Gurbaganyň muňa gahary gelip, «Seniň kâriň şu bolsa, biziň hem seniň ýaly «dost» üçin kârimiz, ine, şu» diýip, suwa çümüp gi-

¹ Goşgy gysgaldylyp alyndy.

dipdir. İçyan bolsa suwa gark bolup, ölüp galypdyr. Şeýdip, gurbaga ýagşylyga ýagşylyk etmän, ýamanlyk eden içýany jezalandyrypdyr.

6. Aşakdaky sözleriň haýsylarynyň metaforalarygyny anyklaň. Beýleki sözleriň stilistik serişdeleriň haýsy görnüşleridigini düşündiriň.

Iki agaç

Agaç agaja bakar,	Akar akar-da gider.
Arasyndan suw akar.	Baryp bir teşnä ýeter.
Akar üçin parhy ýok, –	«Haýsy kenar gowy?» diýp,
Ikisinem deň ýakar.	Agaçlar pikir eder.

Ikisi-de deň öser,	Örüsi ýaýrap gepiň,
Başyn sypap ýel öser.	Wagtyny alar köpüň,
Daş-töwerek guwanar,	Çep kenar saga zardyr,
«Ösüşleri ne ýeser!»	Sagam zarydyr çepiň.

Olar miwe getirer,
Emma gamly oturur,
«Oň kenary gowy!» diýp,
Aglar ömrün ötürer.

G. Ezizow

8-nji ýumuş

1. Aşakdaky goşgy setirlerindäki bellenen sözleriň ulanylyşlaryna semantika-stilistik häsiýetlendirme beriň.

Gaplaň güýçden galar, döner *gurt-gürbä*,
Guş hem gelse *ýyglap* geçer halymga.
Gurda goýmaz şir awuny.
Garakçylar kerwen görse guwanar.
Kisti tapmaýanlar suwda **sal** tapsa.

Jan howpundan bolar akylly haýran,
Ýylan kişmir görse, ütelgi – taýran,
Şir syýaguş görse, pil **hem** kergerdan,
Agaja gurt düşse, gawun *hal* tapsa.

Ak puly **saklarlar** gara gün **üçin**,
Hoş gezerler *gyzyl*, ýaşyl, *al* tapsa.

Hak, nähakdan **mal** gazanyp niçeler,
Sarp ederge jaýyn tapmaz, **mal** tapsa.

Ýa Reb, niçik bolgaý **haly** bendäniň?
Argaly gäw bolar **maly** gürgeniň.

Suw ýüzünde gezdire sen gämini,
Bir gün agdarar sen **saly** dünýä, heý!

Aklym haýrandadyr, etmişem puşman,
Bilmezlikde geçen **salyma** meniň.

Istihanym altmyş para etdiler.
Adam diýen beýle **ynsan** bolarmy?

Süýegiňni bogun-bogun sökerler.
Süňk çenäp iýr arda syrtlan.

Magtymguly

2. Goşgudaky bellenen sözleriň haýsy stilistik serişdelerdigini anyk-lap, olara semantika-stilistik häsiýetlendirme beriň.

Geçip baradyr

Bu dünýä panydyr, tutmaz binany,
Bu dünýäge **gelen geçip** baradyr.
Kimdir ýalançyda tutan jahany,
Tutanyň ellerini açyp baradyr.

Şirin-şirin salar hasaba dünýä,
Ajy-ajy goýar azaba dünýä,
Ne ýetdir, ne tutdyr bu gahba dünýä,
Tutdum-tutdum diýseň, **gaçyp** baradyr.

Döwürler dolanar, gardaşlar döner,
Niçeler **göçerler**, niçeler **gonar**,
Niçäniň maşaly täzeden **ýanar**,
Niçäniň çyragy **öçüp** baradyr.

Magtymguly aýdar, **tiken** ýok, **gül** ýok,
Ýigit ýok, **garry** ýok, **hoja** ýok, gul ýok,
Dilegçi dermanda, **baý** ýok, **ýoksul** ýok,
Barysy ýer goýnun guçup baradyr.

Magtymguly

3. Teksti stilistik derňew ediň.

Türkmenistanyň YA-nyň
Prezidenti B. Amanowa

Kandidatlyk dissertasiýasynyň üstünde işleýän uly mugallym M. Çaryýewany iki aý (mart-aprel) möhleti bilen tälim alyjy hökmünde kabul etmegiňizi haýyş edýärim.

Goşundy:

1. M. Çaryýewanyň tälim alyjylyk meýilnamasy (1 sah).

Magtymguly adyndaky
Türkmen döwlet uniwersitetiniň
fakultetara türkmen dili we
edebiýaty kafedrasynyň müdiri (gol) B. Gorganow

4. Aşakdaky bellenen sözleriň haýsy çeperçilik serişdelerdigini anyklaň we olara stilistik taýdan häsiýetlendirme beriň.

Magtymguly, her zaman neýläýin olmaý **girýan**,
Pikir laýyna batdym, çyka bilmez men **bir ýan**,
Göwre **harap**, ten **turap**, köňlümniň şähri weýran,
Jan, jeset, til, akyldan aýrylyp, galdym **urýan**,
Iş geldi, başa düşdi, merdana boldum imdi.

...«*Nebisiň aýdar*. «*Urgun bu bir hözirdir!*»

Janyň aýdar. «*Haý, dur, taňry häzirdir!*»...

Halala **hasap** bar, harama – **azap**,
Şeki ýokdur, ýada salgyl bu işi!

Şeýtan aýdar: «Şirin işdir azagoý!»

Rahman aýdar: «Nebis umydyn **üzegoý!**»

Magtymguly: «Tur, goluňny **köze goý!**

Eger döze bilseň kylgyl bu işi.

Nuh pygamber, *nazar eýle* bir **nepes**,
Ömrümi bihuda geçirdim ebes.

Magtymguly

Olary *hüwdülär* agşam şemaly,
Baýrylar olara hekaýat okar:
«Bagyşla, men seni tanamok häli,
Öwünme, zor bolsaň, göwsümden **ok al!**»

Säher ýeli *süpürýär* oň ýoluny,
Ýapraklar *pyşyrdap*, salam **gowşurýar**.

Agşamky tupanyň zulумы hakda

Gür berýän dek goja söwüt **baş yrýar**.

I. Nuryýew «Ýyllar meniň basgançagym»

9-njy ýumuş

1. Emosional täsir edişli leksik birlikleri anyklap, olara sintaktik häsiýetlendirme beriň.

Weýrana dönen Daşsaray ähli bolan wakalary hakydasynda bek belläpdir-de, lal açypdyr... Honha, somalyşyp duran igli, kelte diňlerem onuň sarmy dişleri ýaly... Dünle Daşsaray. Ol indi diňe gyrdan şuwlap gelyän çapgyn şemalyň dynuwsyz inirdilerine çydaman, käte bir zatlar diýip hüňürdeýär. Oňa-da düşjek gümanyň ýok. Onsoň ýalazy meýdandaky bu weýranystana garap, küýkerilip, gaşlaryňy bürjeşdirip senem öz başyňa düşnüksiz, manysyz bir zatlary samrarsyň-da, zyyňa dolanarsyň... Alajyň näme? Garşynda... Garşynda-da Harazmin halkasynyň hakyk daşy Ürgenç... Ürgenç ýere siňip ýatyr.

1222-nji ýylyň alabaharynda bu ýerde adamlar ölýärdi, tebigat bolsa jana gelip, direlýärdi. Otlar... Daragtlar... Mör-möjekler... Bary jan berýän adamlaryň janyndan jana gelyän ýalydy hamala. Ol şonda

iň soňky gezek Daşsaraýdan Ürgenje gaýtdy. Ine, indem... Ýok! Ýatyr diýmäge meniň dilim barmaz. Ulamalyga ýeten derwüş, külli yslamyň şyhy, pirleriň piri Nejmeddin Kubra howalanyp dur. Onuň töweregi gonomçylyk. Bu güberilip ýatanlaram mazar däl-de, onuň aýagyna ýykylyp, alnyny ýere goýup, toba kylýan mömin-musulmanlar...

A. Halmyrat «Müňýyllyklardan ýollanan salam»

2. Tekstdde ulanylan degişli adalgalary we hünärmentçilik sözlerini anyklamak bilen, olaryň stilistik hyzmatyna häsiýetlendirme beriň.

Ýaş mugallymy has beter begendiren zat, olam gojanyň özüne mekdepde ulanmak üçin galam, syýa, ruçka, kagyz bermegidi. Indi Berdimuhamediniň okuwçylary bölejik tagta hek bilen hat ýazman, kagyzyň ýüzüne ruçka hem galam bilen ýazýardylar. Berdimuhamet okuwçylar hat ýazanlarynda, ulanar ýaly iki tarapy aýakly uzyn tagtalaryň hem dört sanysyny ýaşuludan alyp, atyna ýükläp, mekdebe alyp gelipdi. Başga bir gezek bolsa ýaşuly oňa hek bilen ýüzüne hat yazylan uly gara tagtany gowşurdy.

Berdimuhamet Bama anna güni gidip gelensoň, şenbe güni sany on alta ýeten okuwçy oglanlar üçin baýramçylykdy.

Mugallym her hepde baş-alty sany üýtgeşik tagamly demirýol çöregini alyp gelýärdi. Onuň reňki gara bolsa-da, tagamy gowudy. Şenbe güni arakesmede garry enäniň garna dykylan şorja etden ýa-da gowurdakdan bişirilen ýaglyja çorbasy bilen del çörek mekdebiň okuwçylary üçin görülmedik lezzetdi.

Gurbanguly Berdimuhamedow «Älem içre at gezer»

3. Şygryň tekstinde taryhy şahslaryň atlarynyň we ýer-ýurt atlarynyň çeperçilik hyzmatda ulanylyşyna stilistik häsiýetlendirme beriň. Degişli düşündirişli sözlükleri ulanmak bilen, şu tekstdäki taryhy şahslaryň we geografik atlaryň sözlüginizi düzüň.

Ýa Ahmet şa, ýerde ýaýylsyn çawuň,
Adyň asman gider arşy aglaýa...

Bişeleriň aw awlaýan şiri sen,
Rumustan beýnisi, döwüň biri sen,

Zal oglunyň almaz peýkam tiri sen,
Guştasyp ogly dek belli belaýa.

Pişň Eýran bolsa, puştuň Turandyr,
Dost işine hoşwagt, duşman haýrandyr.

Yzynda boldular il intizaryň,
Umyt bilen gezdi Annahal ýaryň,
Atanazar boldy çekergerge zaryň,
Gözleý-gözleý ýollar Çowdur han üçin.

Şeýdip Tarhan çeker derdi-pygany
Ömrüniň hasyly ýalňyz çyragy.

Gitdi Öwezgeldi, ýene çoh zatlar,
Bozuldy söhbetler, gam boldy şatlar.

Jeyhun bahry bilen Nili, Gulzумы,
Bir uly ummandyr, Hazary bardyr.

Çyn-Maçynda tagtyn guran,
Eýrany, Owgany soran,
Hindistan, Hotana baran.
Atanyýaz han görüner.

Magtymguly

10-njy ýumuş

1. Haýsy stiliň tekstidigini anyklaň. Dil serişdeleriniň ulanylyşyny häsiýetlendirmek bilen, olaryň stilistik hyzmatlaryny düşündiriň.

Wektorlaryň skalýar köpeltmek hasylynyň islendik n ölçegli giňişlikde kesgitlenilýändigini bellidir. Emma wektorlaryň wektor köpeltmek hasyly diňe iki we üç ölçegli giňişlikde kesgitlenilýär. Eger giňişligiň ölçegi üçden uly bolsa, onda wektorlaryň wektor köpeltmek hasylynyň ýönekeý görnüşdäki kesgitlemesi berilmeyär.

Makalada wektorlaryň wektor köpeltmek hasylynyň dört we baş ölçegli giňişlikdäki kesgitlemesi berilýär hem-de ony kosinuslar teoremasynda we algebraik deňsizliklerde ulanmakçy bolunýar.

1.4 ölçegli giňişlikde wektorlaryň wektor köpeltmek hasylynyň kesgitlenilişi.

Goý, $R^{(4)}$ 4 ölçegli, hakyky koeffisiýentli wektor giňişlik we e_1, e_2, e_3, e_4 onuň orta kadirlenen bazisi bolsun. Onda aşakdaky kesgitlemäni ýazyp bileris.

Kesgitleme: $\mathbf{a}, \mathbf{b}, \mathbf{c}$ çyzykly baglanyşykly bolmadyk wektorlaryň wektor köpeltmek hasyly diýip, aşakdaky şertleri kanagatlandyran $\mathbf{u}=[\mathbf{a}, \mathbf{b}, \mathbf{c}]$ wektora aýdylýar.

a) Goý, \mathbf{u} wektor $\mathbf{a}, \mathbf{b}, \mathbf{c}$ wektorlaryň her birine ortogonal bolsun. Eger $\mathbf{a}, \mathbf{b}, \mathbf{c}$ wektorlar dogry üçlügi emele getirýän bolsa (ýagny, \mathbf{a} wektordan \mathbf{b} wektora, \mathbf{b} wektordan \mathbf{c} wektora ugur sagdan cepe tarap ugrukdyrylan bolsa), onda $\mathbf{a}, \mathbf{b}, \mathbf{c}, \mathbf{u}$ wektorlar hem $R^{(4)}$ giňişlikde dogry 4-lügi emele getirýändirler.

b) $\mathbf{u}=[\mathbf{a}, \mathbf{b}, \mathbf{c}]$ wektoryň moduly $\mathbf{a}, \mathbf{b}, \mathbf{c}$ köpeldiji wektorlaryň üstünde gurlan parallelepipedin göwrümüne deňdir.

2. Dil serişdeleriniň haýsy çygyrda, haýsy maksatda ulanylandygyna esaslanmak bilen şu tekstiň haýsy stile degişlidigini düşündiriň.

Dehistan düzlükleri subtropiki sebitde ýerleşýär. Bu bolsa onuň ilkinji häsiýetli aýratynlygydyr. Sebäbi beýle bagt hemmelere ýetdirip durmaýar. Şonuň üçinem bu toprakda ösümlükleriň, gök önümleriň, miweleriň dürli görnüşlerini ýetişdirmäge uly mümkinçilikler, şertler bar.

Alymlaryň nygtamaklaryna görä, Dehistan düzlüklerinde köp çykdaýlary talap etmeýän, dürli ekinleri ekmek üçin ýaramly ýeriň 500 müň gektara golaýy bar. Diňe Çöl düzlüğünde suwarymly, ekerançylyga ýaramly meýdanlaryň 90 müň gektara golaýy bar. Bu meýdanlar çykdaýlary az talap edýän ýerlere degişlidir. Topragy öwreniji alymlaryň barlaglary Dehistan topragynyň käýerlerinde medeni gatlagyň çökündileriniň hatda 2 metre çenli ýetýändigini tassyklady.

3. Tekstiň düzüminde ulanylan leksik we grammatik serişdeleri seljermek bilen olara stilistik häsiýetlendirme beriň.

Şertnama

Aşgabat şähri, iki müň dokuzynjy ýylyň ýigriminji sentýabry.

Biz, Aşgabat şäheriniň Baýram han köçesiniň 23-nji jaýynyň ýaşajysy Myrat Mämmedow iç Annaýew we Aşgabat şäheriniň Andalyp köçesiniň 32-nji jaýynyň ýaşajysy Ahmet Jumaýew iç Orazow, aşakdakylar barada şu şertnamany düzdük.

1. Men, M. M. Annaýew, özüme degişli «BMW» markaly ýeňil maşynymy (2006-njy ýylda çykarylan, şahsy belgisi 000000, motor belgisi – 000000, döwlet belgisi A 00002 AŞ) A. J. Orazowa peşgeş berýärim.

2. Türkmenistanyň İçeri işler ministrliginiň Polisiýanyň ýol gözegçiligi gullugy tarapyndan berlen 000000 belgili tehniki pasporty ýatlanan awtomaşynyň maňa, ýagny M. M. Annaýewe degişlidigini tassyklaýar.

3. Men, A. J. Orazow ýatlanan awtomaşyny M. M. Annaýewden peşgeş görnüşinde kabul etdim.

4. Ýatlanan awtomaşyna şertnama düzüjiler tarapyndan 12500 (on iki münň baş ýüz) manat baha kesildi.

5. Peşgeş berilýän awtomaşyn şu şertnama düzülen wagtyna çenli hiç kime satylmandyr, hiç ýerde girewe goýulmandyr, ulanylmagy gadagan edilmändir.

6. Şertnama iki nusgada düzüldi, onuň 1-nji nusgasy Aşgabat şäheriniň kepillendiriş edarasyna, 2-nji nusgasy A. J. Orazowa berildi.

(gol)

M. M. Annaýew

(gol)

A. J. Orazow

möhürler

4. Tekstde ulanylan leksik hem grammatik serişdeleriň seljerilmeginiň esasynda olara stilistik häsiýetlendirme beriň we esasy stil görkeziji leksik hem grammatik serişdeleri depdere ýazyň.

320-nji madda. Balyk gurlaryny goramagyň düzgünleriniň bozulmagy.

Balyk gurlaryny goramagyň düzgünlerini bozmak bilen, köprüleriň, bentleriň gurlandygy, partladyş we beýleki işleriň amala aşyrylandygy üçin, şonuň ýaly-da gatlalaryň we sorduryjy enjamlaryň ulanylandygy üçin, eger bu hereketler balyklaryň ýa-da beýleki suw haýwanlarynyň köpçülikleýin gyrylmagyna, ot-ıým gurlarynyň ep-esli mukdarda ýok edilmegine ýa-da başga hili agyr netijelere getiren bolsa, baş ýyla çenli belli bir wezipede işlemek ýa-da belli bir iş bilen meşgullanmak hukugyndan mahrum etmek, ýa-da zähmete hak tölemegiň ortaça aýlyk möçberiniň ýigrimi bäsşinden ýetmiş

bäşisine çenli bolan möçberde jerime salmak, ýa-da iki ýyla çenli düzediş işlerinde işlemek jezasy berilýär.

Türkmenistanyň Jenáyat kodeksi

11-nji ýumuş

1. Aşaky sözleriň düzümünde gelen degişli morfologik serişdäniň stil görkezijiligini düşündirip, şol görkezijilere stilistik häsiýetlendirme beriň.

Ilatyň arasynda keselçiligiň öňüni almak üçin adamlaryň sagdyn durmuş ýörelgelerine eýermegiň, ýagny kadaly ýymitlenmegi, zyýanly endiklerden daşda durmagy, zähmet bilen dynç alşy sazlaşykly alyp barmagy, ruhy taýdan sagdynlygy, arassa howada işjeň hereket etmegi we sportuň görnüşleri bilen meşgullanmagy zerur hasaplanýar. Bu mesele boýunça hem adamlaryň düşünjesini artdyrmak başardy. Aşgabatda we ýurdumyzyň welaýatlarynda Saglyk ýollary gurlup, ulanylmaga berildi. Adam ömrüniň ähli döwürlerinde hereketde bolmagyň saglyga oňaýly täsir edýändigini nazarda tutup açylan Saglyk ýollarynyň saglygy berkitmekde bimöçber gadyr-gymmatynyň bardygyna halkymyz aýdyň göz ýetirdi.

Özgertmeleriň geçirilýän ilkinji ýyllarynda pudakda saglygy gorayşy dolandyrmagyň ulgamynyň netijeliligini ýokarlandyrmaga we bejeriş-öňüni alyş gullugyny guramagyň hem-de ýerleşdirmegiň ulgamyny kämilleşdirmäge gönükdirilen uly gurluş-guramaçylyk üýtgetmeleri amala aşyryldy.

Gurbanguly Berdimuhamedow «Türkmenistanda saglygy gorayşy ösdürmegiň ylmy esaslary»

2. Şu bentlerdäki şahyrana sintaktik gurluşlary anyklaň we olaryň şahyrana sintaksisiň haýsy görnüşleridigini düşündiriň.

Kimlerde altyn täçdir,
Kimler saýyl mätäçdir,
Kimler düýpden gallaçdyr,
Kim parça haly gözlär.

...Ýaman ýagşa ýoldaş bolsa,
Awulyk içen ýalydyr.
Aýryla bilse awusy,
Içinden öçen ýalydyr.

Kim nan tapmaz iýmäge,
Kim ýer tapmaz goýmaga,
Kim don tapmaz geýmäge,
Kim tirme şaly gözlär....

Aş üstünde it dek hyrlar,
Ýersiz ýere har dek harlar,
Her tilki bir şir dek gürlär,
Myrdar ölen läş üstünde.

Magtymguly

Zehiniň öňünde akmagam boýun,
Ýene-de zarynlap başlady mukam,
Ýene-de kikirdäp başlady biri,
Ýa ol akmagyň hem akmagymykan?
Ýene-de gözlerin alartdy Tahyr,
Akmagyň akmagam dyzyna çökdi.
Onýança akmagyň akmagnyň ýandan
Akmagyň akmagnyň akmagy çykdy...
Dutary iň ilki akmagy çaldy,
Ondan soň akmagyň akmagy çaldy,
Akmagyň akmagnyň elinden alyp,
Akmagyň akmagnyň akmagy çaldy...
Dokuz akmak eýýäm öňünde çökdi,
Onunjy akmagam öňünde çöksün.
Çekdi myhman, çekdi ýene-de çekdi.
Dutardan şeýle bir owazlar çykdy.
Daňdanyň öň ýanda ýigdiň öňünde
Akmagyň akmagnyň akmagy çökdi.

K.Gurbannepesow «Aýal bagşy»

3. Tekstiň sintaktik gurluşyna stilistik taýdan häsiýetlendirme beriň. Sintaktik stil görkezijileri anyklap, olary stilistik nukdaýnazardan düşündiriň.

3-nji madda. Prokuraturanyň işiniň maksatlary we ugurlary

Prokuraturanyň Türkmenistanyň kanunlarynyň, Türkmenistanyň Prezidentiniň, Türkmenistanyň Ministrler Kabinetiniň namalarynyň, Türkmenistanyň Mejlisiniň kararlarynyň takyk we birmeňzeş berjaý edilişine, şeýle-de Türkmenistanyň kanunlarynyň talaplaryna laýyk-

lykda kabul edilen beýleki kadalaşdyryjy hukuk namalarynyň ýerine ýetirilişine gözegçilik etmegiň maksady kanunyň ähli zatdan ýokary tutulmagyny üpjün etmekden we kanunçylygy pugtalandyrmakdan ybarat bolup:

- 1) raýatlaryň durmuş-ykdysady, syýasy we gaýry hukuklaryny hem-de azatlyklaryny;
- 2) döwlet häkimiýet, Ýaragly Güýçleriň we beýleki goşunlaryň, ýerli öz-özüňi dolandyryş edaralarynyň, kärhanalarynyň, edaralaryň, guramalaryň, jemgyýetçilik birleşikleriniň hukuklaryny;
- 3) önümçilik-hojalyk we täjirçilik işine gatnaşýanlaryň hukuklaryny goramakdyr.

4. Teksti stilistik derňew ediň.

Hüwdüler

Allan-allan edeýin,
Baga sallan edeýin.
Bagyň gyzyl gülüni,
Saňa gurban edeýin.

Aýlar gyzym almaly,
Aýda dokar bir haly.
Halysynyň kenary,
On barmagnyň hünäri,

Allaý-allaý allançak,
Akar suwlar bulançak.
Alty ganat ak öýüň,
Ýaraşygy sallançak.

Allan-allan ýagşydyr,
Al palasyň nagşydyr.
Bir agasy tüýdükçi,
Bir agasy bagşydyr.

Allalam men seni,
Hüwdülesem men seni.
Huwwa-huw!

Allaý-allaý adyňdan,
Sallançagyň badyndan.
Gyrmyzy gulgagyňdan,
Gunduzly telpegiňden.

Allalam, är bolar,
Her elinde nar bolar.
Ýortup öýden çykanda,
Duşman gözi kör bolar.

Meniň ballym ýatypdyr,
Gyzyl güle batypdyr.
Oýandyрмаň ballymy,
Ýaňy uka gidipdir.

Türkmen edebiyatynyň antologiýasy

5. Tekstiň haýsy stile degişlidigini seljeriň.

Hödürnama

Men Ata Myradowiç Gurbanowy 1980-nji ýyldan bäri tanaýaryn. Men onuň bilen Türkmenistanyň Ylymlar akademiýasynyň Magtymguly adyndaky Dil we edebiýat institutynda bile işleýärim. Şu döwür içinde Ata Myradowiç Gurbanow ýurdumyzyň toponimikasyndan oňat baş çykarýan hünärmen hökmünde özüni tanatdy. Ol 1980-nji ýylda filologiýa ylymlarynyň kandidaty diýen alymlyk derejesine mynasyp boldy. Onuň monografiýasy we çap edilen ylmy makalalary toponimika ugrundan ýerine ýetirilen saldamly ylmy işleriň tapgyry diýlip hasap edilýär.

A. Gurbanow diňe bir ylymda däl, eýsem, ahlak, syýasy, jemgyýetçilik işinde hem belli adamdyr. Ol ýurt boýunça köpçülikleýin habar beriş serişdelerinde häli-şindi çykyş edip, öz ylmy ugrundan ýaşlara döwrebap terbiýe bermek meseleleri boýunça yzygiderli iş alyp barýar. Institutda ol indi birnäçe ýyl bäri kärdeşler arkalaşygy bolup işleýär.

Şu aýdylanlara esaslanyp, men A. Gurbanow ylmy taýdan kämillige ýetişen, jemgyýetçilik durmuşynda işjeň, tutanýerli we düzgün-tertipli adam diýip hasap edýärim. Şu sebäpli men A. Gurbanowy Ministrler Kabinetiniň ýanynda döredilen Dil kanunyny durmuşa geçirmek boýunça toparda agza bolup işlemäge hödürleýärim.

(gol)

Filologiýa ylymlarynyň doktory
ady, familiýasy
2002-nji ýylyň 19-njy ýanwary

12-nji ýumuş

1. Şu tekstlerde dil serişdeleriniň stilistik ulanylyşyna häsiýetlendirme bermek bilen, olaryň haýsylarynyň nähili stile degişli tekstdigini düşündiriň.

Kärhanada bir gije-gündiziň dowamynda 300 tonna golaý pagta çigidi gaýtadan işlenilýär. Her gün ekologiýa taýdan arassa, ýokary hilli pagta ýagy, margarin, şeýle hem maldarçylyk pudagy üçin zerur bolan sarun, şulha we beýleki oba hojalyk önümleri öndürilýär.

Gulam baýyň öňküliginiň ýokdugyny Esediň süňni syzypdy. Ol ozallar bir ýerden gelende, atdan düşüp-düşmän: «Eset han, oglanlara aýt, aty daňyp, iýmlesinler» diýip tabşyrardy. Ýöne Eset aty daňyp, ot-iýmini bermegi hiç haçanam oglan-uşaga ynanmazdy, eli bilen ederdi. Oglan-uşak bolup bu döwletli öýde bisaýhal oglan-uşagam ýokdy. Gulam baý ogulsyzdy. Oňa garamazdan, goňşy-golamlaryň çagalarymy, agtyk-çowluklarymy, garaz, atly baýyň öýi gywul-da çywulsyzam bolmazdy.

Döwlet ylmy guramalarynyň (edarylarynyň we kärhanalarynyň) ylmy işgärleriň zähmetiniň tölegi, şol sanda alymlyk derejeleri we alymlyk atlary üçin goşmaça tölegleri bellemeklik Türkmenistanyň zähmet kanunçylygyna, şu Kanuna we işgär bilen hakyna tutujynyň arasynda baglaşylan şertnama laýyklykda amala aşyrylýar.

«Kodeks Kumanikus» – bu latyn sözi bolup «Kuman (gypjak) diliniň sözlügi» diýmekdir. Sözlük golýazma hökmünde 1363-nji ýylda Italiýanyň Wenesiýa şäherindäki ybadathananyň kitaphanasyndan tapylypdyr.

Golýazma 1303-nji ýylyň iýun aýynda Gara deňziň günbatar-demirgazyk kenarynda ýazylyp tamamlanypdyr. Ony kimiň ýazandygy hakynda şu wagta çenli hiç hili maglumat ýok.

2. Tekstde dil serişdeleriniň stilistik ulanylyşyna häsiýetlendirme bermek bilen, onuň haýsy stile we haýsy žanra degişlidigini düşündiriň.

Türkmen bedewiniň baýramynyň öňüsyrasynda Ahal we-laýatynyň Ak bugdaý etrabynyň çäginde atlaryň uzak aralyga (marafon) bäsleşigi geçirildi. Bäsleşigiň geçirilýän ýeri uly toýa öwrüldi. Bu ýerde türkmen milli tagamlary bişirildi. Bagşylar aýdym aýtdylar. Ýörite ak öýler bezelip, tagta sekiler goýuldy. Bu ýerde gelin-gyzlaryň el işleri görkezildi.

Estrada aýdymçylarynyň, tans we folklor toparlarynyň çykyşlary tomaşaçylaryň göwnüni göterdi. Milli göreş, ýaglyga towusmak, tanap çekmek boýunça ýaryşlar guralyp, ýeňijilere gymmatbahaly sowgatlar gowşuryldy. Her biri 30 kilometrlik iki tapgyrdan ybarat at çapyşygyna tomaşa etmäge köp adam ýygandy. Eminler toparynyň agzalary uzak aralyga geçirilen bäsleşigiň (marafonyň) netijesin-

de birinji orna Turgun, ikinji orna Gaýly, üçünji orna Adyhan diýen bedewleriň mynasyp bolandygyny ykrar etdiler.

3. Tekstde ulanylan dil serişdelerine stilistik häsiýetlendirme bermek bilen, onuň haýsy stile we haýsy žanra degişlidigini düşündiriň.

20-nji oktýabrda umumy halk baýramçylygynyň – türkmen döwletiniň Garaşsyzlygynyň öňüsyrasynda Mary welaýatynyň merkezinde hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedowyň gatnaşmagynda welaýat kitaphanasynyň täze binasynyň açylyş dabarasynyň boldy.

Uçaryň ýanynda hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedowa gül desseleri gowşurylýar. Hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedowy Türkmenistanyň Mejlisiniň Başlygy, hökümet agzalary, harby we hukuk goraýjy edaralaryň ýolbaşçylary mähirli mübärekleýärler.

Hormatly ýaşulular döwlet Baştutanyna duz-çörek hödürleýärler.

Mary welaýatynyň döredijilik toparynyň ýerine ýetirmeginde ajaýyp aýdymlar we sazlar ýaňlanýar.

Soňra hormatly Prezidentimiziň ulag kerweni Mary şäheriniň demirgazyk-gündogar böleginde ýerleşýän welaýat kitaphanasynyň açylyş dabarasyna tarap ugraýar.

Hormatly Prezidentimiziň ulag kerweni kitaphananyň öňündäki meýdança gelip saklanýar. Welaýatyň döredijilik toparlary döwlet Baştutanyny uly joşgun bilen garşylaýarlar. Hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedowa ajaýyp gül desseleri gowşurylýar.

Soňra döwlet Baştutanyny binanyň üçünji gatynda ýerleşýän uly maslahatlar zalyna barýar, bu ýerde milli Liderimizi kitaphananyň işgärleri we dabara gatnaşyjylar mähirli garşylaýarlar.

Milli Liderimiz olara ýüzlenip, bu ýere ýygananlary ýurdumyzyň durmuşyndaky şanly waka – dünýäniň medeni ösüşiniň başinji ojagy bolan gadymy türkmen topragynda welaýat kitaphanasynyň häzirki zamanyň ösen talaplaryna laýyklykda gurlan täze binasynyň açylyp, ulanmaga berilmegi bilen tüýs ýürekden gutlady.

Soňra hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedow dabara gatnaşyjylara täze kitaphana «Janly rowaýat» we «Älem içre at gezer» kitaplarynyň ilkinji nusgalaryny sowgat bermek kararına gelendigini habar berdi.

13-nji ýumuş

1. Tekstiň haýsy stile degişlidigini seljeriň we häsiýetlendir.

Türkmenistanyň Ylymlar akademiýasynyň Magtymguly adyndaky Dil we edebiyat instituty

Buýruk

2007-nji ýylyň, 18-nji apreli
№38

Aşgabat şäheri

2007-nji ýylyň 20-nji apreleden Bahar Akynyýazowany Diliň taryhy we dialektalogiýasy bölümine 1000 (bir müň) manat möçberinde aýlyk bellemek bilen uly laborant wezipesine işe almaly.

Esas: B. Akynyýazowanyň arzasy we meniň görkezmäm.

Institutyň direktory

goly

M. S. Söýünow

2. Tekstiň haýsy stile we şol stiliň haýsy žanryna degişlidigini kesgitle. Tekstda ulanylan dil serişdelerine stilistik häsiýetlendirme beriň.

Onuň şalyçy-kärendeçi bolşy tötänleýin diýen ýaly boldy. Goňşy obadan şalyçylyga ýöriteleşdirilen dayhan birleşigi göçüp geldi-de, şaly sortlaýjy bölümde işlemäge başlady. Soň ony suwçy edip, işe geçirdiler. Şaly diýilýän ekin hemişe suw içinde ösensoň, şalyçylyga ýöriteleşdirilen hojalykda suwçy in esasy kärleriň biridi. Özem bugdaýa, gowaça ýa gaýry bir ekine suw tutan ýaly däl. Şala suw tutmaýyň özboluşly aýratynlyklary bardyr.

Suw şalyçylykda ykbal kesgitleýji orny eýeleýär. Suwunda kemçilik bolan şalynyň hasylyna uly zyýan ýetýär...

Bir günem Gyzylkümmet baba öwlüýäsiňiň aňyrsyndaky Monjuklydan gaýdan ene ýabyň boýuny syryp gelýärkä, boş ýatan ýerleri gördi. «Bi ýerleri näme üçin ekmedilerkä? Ýetişmedilermikä? Bolmanda, giçki şaly ekäýmeli ekenler-ä? Sähel tekizleme geçip, ýapgydyny dogrulasaň, bolmanam durjak däl ýaly» diýip oýlandy...

Göwnüni bire baglan ýaş ýigit ýer sorap dayhan birleşigine ýüz tutdy. Hiç kimiň eýe çykman duran ýerine döwtalap bolup duran ýigidiň haýyşyny tizden kanagatlandyrdylar. Şeýdibem, şu ýylyň

baharynda 16 gektar ýerde şaly ýetişdirmek barada daýhan birleşigi bilen şertnama baglaşdy.

Ýerem yhlasa görä eçilýän borly. «Töwekgeliňki daş ýarypdyram» diýilýär.

Ýere yhlasyndanmy ýa töwekgelligindenmi, Salyhyň kärende ýerleri yrýasyz hasyl berdi. Galany zähmetiňe, yhlasyňa bagly zat-da.

Ýogsamam, hemmeleriň Salyh diýip tanaýan ýigidiniň resminamalarda tutulýan adynyň Abdysalyh Mämedowdygyny aýtmak gerek. Goşmaça atlylyk biziň halkymyzda köp duşýan ýagdaý-da, Abdysalyh Mämedowyň ady şu ýylyň başyndan bäri şaly ekýän kärendeçileriň hasabynda ýöräp başlady.

Ýakynda bolsa Salyh ilkinji ýylyň şaly hasylyny kabul edýän nokada getirdi. Onuň tabşyran şalysy 46 tonna golaýlady. Beýle bolar diýip, Salyhyň özem garaşmandy.

«Sen-ä görünmän ýatan ökde şalyçy ekeniň. Ýene-de gögermeýän gaňryş ýer bolsa, saňa bermeli» diýip, ony ilkinji üstünligi bilen gutlanlar degişdiler.

3. Tekstiň haýsy stile degişlidigini kesgitläň we derňew ediň.

Läleler

Agaç başy burular,
Düýbünde suw durular.
Kim ilinden aýrylsa,
Şonuň boýny burular.

Boz atym boza meňzär,
Boýny şabaza meňzär.
Dogan gelyär diýseler,
Gyş günüm ýaza meňzär.

Gaýra-gaýra bakar men,
Dokma-darak kakar men,
Şol joramy görmesem,
Eräp-eräp akar men.

Gaýradan atly gelyär,
Telpegi hatly gelyär,
Ol-a meniň doganym,
Ýany sowgatly gelyär.

Depä çykdy, düz gördüm,
Gök köýnekle gyz gördüm,
Gök köýnegi dyzyndan,
Atly ýetmez zyzyndan.

Ilerimiz bagmydyr,
Üsti kese dagmydyr,
Uçup barýan ak guşlar,
Ilim-günüm sagmydyr.

Aý dogupdyr diýdiler,
Aýlanypdyr diýdiler.
Altyn öwsüp meleguş,
Saýlanypdyr diýdiler.

Dutarym perde-perde,
Her perdesi bir ýerde.
Ýagşy gyz ýaman ýerde,
Men ýanýaryn şol derde.

Çuňňur guýa daş atsaň,
Batar gider, eje jan.
Ýat illere gyz satsaň,
Ýiter gider, eje jan.

Magdanlydyr daglarmyz,
Miweleridir baglarmyz,
Joralarym oýnalyň,
Oýnamaly çaglarmyz.

Gaýrada maýa bozlar,
Maýa köşegin gözlär.
Urşa giden doganym,
Gözlerim seni gözlär.

Bar, hatym-a, bar, hatym
Jan dogany görüp gel.
Jan doganmyň dilinden
Bize salam alyp gel.

Türkmen edebiyatynyň antologiýasy

4. Tekste stilistik häsiýetlendirme bermeli. Onuň haýsy stiliň haýsy žanrynyň tekstidigini bilmeli hem esaslandyrmaly.

Edep bergidir...

Türkmen ilinde geljegimiz bolan çagalaryň terbiýesine mukaddeslik hökmünde garalýar. Hemme döwürde-de öz ertirki günleri barada çynlakaý alada eden, geljegi pähimli-paýhasly gurnamaga çalşan millet hökmünde halkymyz perzent edebine, nesil terbiýesine talapkärlik bilen çemeleşipdir. Häzirki bagtyýar zamanamyzda hormatly Prezidentimiziň ýolbaşçylygynda ýaş nesliň okamagy, terbiýe almagy üçin möhüm bolan ähli şertler döredilendir...

Hormatly Prezidentimiziň «Döwlet adam üçindir!» diýen taglymatyna laýyklykda çaganyň we enäniň saglygyny goramak döwletiň ileri tutulýan ugurlarynyň biridir. Türkmenistanda çagalar we ýetginjekler umumy ilat sanynyň 37 göterimini düzýär. Çaga-

lar jemgyýetimiziň ýeňilliklerden peýdalanýan in uly bölegi bolup durýar.

Döwletiňem, maşgalanyňam esasy aladasy çagalaryň beden we akyl taýdan sagdyn, ruhy taýdan kämil bolmagy, oňat bilim almagy üçin zerur şertleri döretmekdir. Milli maksatnamanyň maksady irki ýaşdan başlap, çaga şahsyýetiniň beden we akyl taýdan ösüşiniň binýadyny goýmakdan ybaratdyr...

Milli maksatnama mekdebe çenli ýaşly çagalaryň ukyplaryny mümkin bolan derejede ýokarlandyrmaga niýetlenendir. Bu çaganyň beden, nerw-psihiki, emosional, akyl, durmuş taýdan ösüş derejesini anyklap, onuň iki ösüşin ölçeglerine laýyk gelýändigini kesgitlemäge mümkinçilik berýär. Resminamada çaganyň ukyplarynyň kadaly ösmegine gönükdirilen hukuklaryny üpjün etmäge, talabalaýyk ösmegi üçin maşgalany hemmetaraplaýyn goldamaga hem uly üns berilýär.

Jemgyýetimiziň her bir agzasy – nesil terbiýesine öz goşandyny goşan ene-atalarymyz nesil terbiýesini örän inçeden yzarlapdyrlar. Çaganyň her ýaşyna görä terbiýe sapaklary bolupdyr. Çaga dogry terbiýe bermegi başarmak durmuşy giňden bilmegi, şol bir wagtyň özünde-de ýokary jogapkärçiligi talap edýär...

Terbiýe meselesinde milli terbiýeçilik ýörelgelerimize daýanmak, ýaş nesli ahlak gymmatlyklarymyzyň esasynda terbiýelemek, şol bir wagtyň özünde-de döwür bilen sazlaşykly ösüp, häzirkizaman halkara jemgyýetçiliginiň gazananlaryny tejribede peýdalanmak arkaly körpeleri ösdürmek maşgalanyň hem, döwletiň hem gaýragoýulmasyz wezipesi bolup durýar. Süňni sagat, lebzi halal, edep-ekramly, hoş gylyk-häsiýetli, gözel ahlakly nesil ýetişdirmek her birimiz üçin parz işdir. «Gyz eneden görelde almasa, öwüt almaz. Ogul atadan görelde almasa, saçak ýazmaz» ýaly nesilme-nesil geçip gelýän pähimler terbiýeçilik mekdebiniň özboluşly ýollaryny goýupdyr. Terbiýäniň in ýagşysynyň görelde görkezmekdigine esaslanýan milli terbiýeçilik ýörelgelerimiz şu Milli maksatnamada hem anyk şöhlenenýär.

14-nji ýumuş

1. Aşakdaky tekstleri stilistik taýdan seljeriň.

Şahsy maddy jogapkärçilik şertnamasy

Aşgabadyň halkyň köp sarp edýän harytlaryny öndürýän fabrigine degişli maddy gurlaryň we baýlyklaryň saklanyşyny gowulandyrmak maksady bilen kärhana tarapdan fabrigiň direktory Zaman Aşyrowiç Geldiýew (soňra Administrasiýa diýip atlanýrlyýar) bir tarapdan we 1-nji sehiň brigadiri Aly Agaýewiç Ibragimow (soňra Işgär diýip atlandyrylýar) ikinji tarap bolup, aşakdakylar barada şu şertnamany düzdük.

1. Pul, taýýar önüm, çig mal we beýleki maddy baýlyklar bilen gönüden-göni baglanyşykly bolan wezipäni eýeleýän Işgär özüne kärhana tarapyndan ynanylyp tabşyrylan maddy baýlyklaryň saklanmagy üçin doly maddy jogapkärçiligi öz üstüne alýar we şuna laýyklykda:

– özüne saklamak üçin ýa-da başga maksatlarda tabşyrylyp goýlan maddy serişdeleri ygtybarly goramaga we zyýanyň önüni almak çärelerini görmäge;

– özüne tabşyrylan maddy baýlyklaryň saklanyşy we olaryň saklanmagyna howp salýan ýagdaýlar barada Administrasiýa öz wagtynda habar bermäge;

– özüne tabşyrylan maddy gymmatlyklaryň doly hasabatyny berk ýöretmäge borçludur.

2. Administrasiýa:

– Işgäre iş üçin zerur şertleri döretmäge we oňa ynanylan maddy baýlyklaryň doly saklanyşyny ýola goýmaga;

– Işgäri kärhana ýetirilen zyýanyň öwezini dolmak baradaky kanunlar, şeýle hem oňa ynanylan maddy baýlyklaryň saklanyşy, kabul edilişi, satylyşy, daşalyşy we öndürilişi baradaky gözükdirijiler, görkezmeler we beýleki gollanma-resminamalar bilen tanyş etmäge borçlanýar.

3. Işgäriň güwäsi bilen oňa ynanylyp tabşyrylan maddy baýlyklaryň saklanylyş tertibi berjaý edilmedik ýagdaýda kärhana ýetirilen zyýanyň öwezini doldurmak hereket edýän kanunlara görä

amala aşyrylýar. Eger zyýanyň ýetmeginde işgäriň günäsi bolmasa, ol maddy jogapkärçilige çekilmeýär.

4. Şu şertnama iki nusgada düzülip, birinjisi Administrasiýada, ikinjisi hem Işgärde saklanýar we Işgäriň maddy jogapkärçilikli wezipe işleýän bütin döwründe öz güýjünde galýar.

Şertnama düzen taraplaryň salgysy:

Administrasiýa: 744000, Aşgabat şäheri, Magtymguly şaýoly, 305.

(gol)

Z. A. Geldiyew

Işgär: 744000, Aşgabat şäheri, Magtymguly şaýoly, 305.

(gol)

A. A. Ibragimow (möhür)
20.09.1999

Dil haty

Men, «Owadan» hyzmatlar öýüniň haly bölümüniň brigadiri Aýnabat Öwezowa, kärhananyň gaznaçysy Ogulgözel Sapaýewadan brigadanyň işgärleriniň mart aýy üçin 15890 manat (on baş müň sekiz ýüz togsan manat) iş hakyny paýlamak üçin aldym.

(goly)

05.04. 2002

Aýnabat Öwezowa

2. Teksti stilistik derňew ediň.

Beýik Perwerdigär adamy bagta ymtlyjy edip ýaradypdyr. Bagt – her kimsäniň ymtlyýan maksady. Adam bagta ýetende özüniň kimdigini görýär, şol wagt oňa başga ymtlymak artykmaç hossa bolup görünýär. Mundan bagtyň başga zatlar däl-de, eýsem adamyň özüniň iň eziz görýän zadydygy aýan bolýar. Ymtlyýan maksatlaryň, eziz görülýän mertebeleriň iň peýdalysy... Ýöne durmuşda adam bagty aýry-aýry zatda görýär. Mälikguly hem onuň dostlary kakalarynyň tiz ýeňiş bilen frontdan dolanmaklaryny isleýär. Şamuhammet obada, diňe obada hem däl «raýonda diňe gaty zehinli oylan, bilmeyän zady ýok» diýen ady, hormaty edinmek isleýär.

Gurbanguly Berdimuhamedow «Döwlet guşy»

3. Aşakdaky tekstleri stilistik taýdan seljeriň.

Aşgabat şäheriniň 6-njy başlangyç hünärment
mekdebiniň direktoryna şäheriň 15-nji orta
mekdebini tamamlan, Aşgabat şäheriniň
Seýdi köçesiniň 95-nji jaýynyň
3-nji öýünde ýaşayan
Orazjermal Mämmedowadan

Arza

Meni mekdebiň biçimçilik hünäri boýunça iki ýyllyk bölümüne
okuwa kabul etmegiňizi haýyş edýärim.

Arzanyň ýanyna şu resminamalary goşýaryn:

1. Bilimim hakynda şahadatnama.
2. Ýaşayan ýerimden güwähät.
3. Maşgala ýagdaýym hakynda güwähät.
4. Mekdepden berlen häsiýetnama.
5. Terjimehalym.
6. 3X4 sm ölçegde aldyrylan alty sany surat.
7. Saglyk ýagdaýym hakynda lukmançylyk güwähaty.

20.08. 2010

(goly)

O. Mämmedowa

Toý aýdymlary

Şatlyk üçin öleňi,
Başlagaly ýar-ýar.
Gyz-u-ýigit köňlüni,
Hoşlagaly ýar-ýar.

Eliňdäki dutaryň
Tary bolsam ýar-ýar.
Öýlenmedik ýigidiň,
Ýary bolsam ýar-ýar.

Ýumurtganyň agy dek,
Ap-ak menem ýar-ýar.
Ak süýdüňe razy bol,
Janym enem, ýar-ýar.

Haý-haý öleň, haý öleň
Haýdyr bu gün ýar-ýar.
Ag-u-gyzyl reňbe-reň,
Toýdur bu gün ýar-ýar.

Kejebäniň ýelginni,
Ýel göterer haý öleň.
Indi meniň näzimi,
Kim göterer haý öleň?

Kejebäniň içinde,
Üçgüne gyz haý öleň.
Üçgüne gyz içinde,
Kiçigine gyz haý öleň.

Toýhananyň çorbasy,
Şor bolmasyn haý öleň,
Baryp görüň giýewi,
Kör bolmasyn haý öleň.

Törde duran halynyň,
Bir gölüdiň, jora jan.
Ataň bilen eneňiň,
Bir gülüdiň, jora jan.

Iki sandyk deň durup,
Öwşün atar, jora jan.
Iki guda deň durup
Habar gatar, jora jan.

Türkmen edebiýatynyň antologiýasy

15-nji ýumuş

1. Tekste stilistik häsiýetlendirme beriň.

9-njy madda. Özbaşdak ylmy işi amala aşyryan ylmy işgäriň zähmet şertleri

1. Döwlet býujetiniň serişdeleri, banklaryň karzlary, baglaşylan şertnamalar boýunça berilýän serişdeler, täzeçillik we beýleki gaznalaryň serişdeleri, ylmy işgäriň şahsy serişdeleri, grantlar we Türkmenistanyň kanunçylygy tarapyndan gadagan edilmedik başga çeşmeler özbaşdak ylmy işi maliýeleşdirmegiň çeşmeleri bolup biler.

2. Ylmy işgär özbaşdak ylmy işi döwlet we halkara ylmy-tehniki maksatnamalaryň we taslamalaryň çäklerinde-de amala aşyryp biler.

3. Ylmy işgäriň girdejileri Türkmenistanyň kanunçylygynda bellenen tertipde salgyt salynmaga degişlidir.

2. Aşaky tekstde ulanylan dil serişdeleriniň stilistik ulanylyşyna esaslanmak bilen onuň haýsy stile degişlidigini gürrüň beriň.

Türkmenistanyň Konstitusiyasy

Türkmenistanyň halky bolan biz, öz ykbalymyzy kesgitlemek baradaky mizemez hukugymyza esaslanyp;

Watanymyzyň häzirki hem geljekki ykbaly üçin jogapkärdigimizden ugur alyp;

ata-babalarymyzyň agzybir, parahat we oňşukly ýaşamagy ündän wesýetlerine ygrarlydygymyzy beýan edip;

milli gymmatlyklarymyzy we bähbitlerimizi gorap saklamagy, Türkmenistanyň garaşsyzlygyny, özygtyýarlylygyny, hemişelik bitaraplyk hukuk ýagdaýyny pugtalandyrmagy maksat edinip;

her bir adamyň we raýatyň hukuklaryny hem azatlyklaryny kepillendirip, jemgyýetde raýatlyk asudalygyny we milli agzybirligi üpjün etmäge, halk häkimiýetiniň hem-de demokratik, hukuk we dünýewi döwletiniň esaslaryny berkarar etmäge çalşyp, Türkmenistanyň Esasy Kanunyny – şu Konstitusiyany kabul edýäris.

3. Teksti stilistik derňew ediň.

Ýorunja kökünüň çüýremegi, çüýrüntgi we azot toplanmagy, sonun ýaly-da topragyň hil sypatlarynyň gowulanmagy netijesinde toprakda howa çalşygynyň hem-de ýymitlenişiniň has gowy şertleriniň emele gelýänligi mynasybetli, ekin dolanyşygynda gowaçanyň hasyllylygynyň könedan sürlüp, ekin ekilip gelýän ýerlerdäkidan ýokarlanmagy, ösümlikleriň gowy ösmeginiň we boý almagynyň hem-de ekinleriň gürlük ýagdaýynyň gowulanmagynyň hasabyna üpjün edilýär. Ýolöten tejribe stansiýasynyň köpýyllyk maglumatlary boýunça (1942-1956-njy ýyllar), 3:6 şemaly ekin dolanyşygynda, ýagny bir rotasiýanyň dowamynda ýorunjadan soň alty ýyllap gowaça ösdürilip ýetişdirilende, pagta açylyp başlanda, gowaçanyň baldagynyň uzynlygy 69,3 santimetr boldy, çalşyrylman birsyhly gowaça ekilip gelinýän ýerlerde bolsa şol döwürde gowaçanyň baldagynyň uzynlygy 59,6 santimetr boldy. Ýokarky beýan edilen ýagdaýlarda gowaçanyň gozalarynyň sany hem degişlilikde 15,4 we 12,6 sany, ýagny ýorunjadan soň gowaça ekilen ýerlerde gowaçanyň her düýbündäki goza 2,8 sany köp boldy. Bu tejribe ulanylanda 3:6 shemaly ekin dolanyşygynda gowaçanyň her gektaryndaky gürlük 15 ýylda ortaça 78,5 müň we 2:4 shemaly ekin dolanyşygy ulanylan mahaly hem 77,8 müň düýp boldy. Diňe gowaça ekilip gelnen ýerlerde

bolsa gowaçanyň her gekтарыndaky gürlük 68,4 müň düýp ýa-da 9,4-10,1 müň düýp kem boldy.

4. Teksti stilistik derňew ediň.

Aşgabadyň nah-mata kombinatynyň
direktory B. Ataýewew dokma sehiniň
işçisi A. Garryýewadan

Arza

Maşgala ýagdaýym sebäpli (3 ýaşyndaky çagamy çaga lukmany-na görkezmeli), meni 2002-nji ýylyň 12-nji martyndan 16-njy marty-na çenli iş haksyz gysga möhletli zähmet rugsadyna goýbermegiňizi haýyş edýärim.

02.03.2002

(gol)

A. Garryýewa

5. Tekstiň haýsy stile degişlidigini seljeriň.

Tebigata şeýle aýawsyz, hatda garawsyz garamagyň düýp sebäbi käbir adamlaryň aňynda «ýurdumyz ähli zada baý, ol egilmez çeşme, şonuň üçin tebigata azda-kände zyýan ýetirileni bilen onuň aňyrsynyň tükenjek gümany ýok» diýen ýaly zyýanly düşüňjaniň saklanyp galmagy dowam edýär. Dogry, ýurdumyz baý, onda tebigy gurlaryň hiç birine-de mätäçlik çekilenok we halk hojalygynyň ähli pudaklary ähli gerek zatlar bilen doly hem-de yzygiderli üpjün edilýär. Emma biz nebit önümlerini, kärhanalaryň hapa suwlaryny Hazar deňzine akdyryp, ondaky balyklary gysak, Amyderýanyň boýundaky jeňňelliklerdäki haýwanlary we guşlary gaçyrsak, çöllerimizi we daglarymyzy agaçlardan we ösümlüklerden mahrum etsek, onda ýurdumyzyň egilmez baýlygyndan bize peýdanyň azlygyny asla unutmak bolmaz. Şoňa görä, şeýle ýaramaz faktlara garşy kanun esasynda göreşmek bilen bir hatarda, ilat arasynda düşündiriş we terbiýeçilik işini giň hem-de yzygiderli alyp barmak örän zerurdyr.

6. Tekstiň haýsy stile degişlidigini seljeriň.

Nädip bilmeli?

8-iň 64-iň näçeden bir bölegidigini;

7-niň 49-dan näçe esse kiçidigini;

628-ін 408-ден näçe birlik köpdüginini;
416 bilen 406-nyň haýsysynyň uludygyny we näçe birlik uludygyny;

100-üň 20-ден näçe esse uludygyny ýa-da 100-üň 20-ден näçe birlik köpdüginini;

528 bilen 285-i nähili ýollar bilen özara deňläp boljakdygyny.

7. Haýsy stile degişlidigini seljeriň.

Köller

Ýer şarynda köller örän köpdür. Diňe biziň ýurdumyzda olaryň sany yüzlerçedir. Köl näme we ol howdandan näme bilen tapawutlanýar. Howdanlary adam döredýär. Meselem, eger jaryň aşak böleginde keseligine bent gurulsa, onda erän gar suwlary, ýerasty we ýagyş suwlary emele gelen çukury doldurar we jaryň ýerinde howdan emele geler. Köller welin, adam tarapyndan döredilmeyär: olar tebigy oý ýerlerde döreyär. Ýeriň yüzünde uly meýdany tutup ýatan daşy beki, içi suwdan dolan her bir tebigy oýa köl diýilýär.

Eger kölden derýa akyp çykýan bolsa, onda şeýle köle akýan köl diýilýär. Gurakçylyk etraplarda özünden ýekeje derýa hem akyp çykmaýan köller bar. Olara ýata köller diýilýär. Düzgün bolşy ýaly, şeýle kölleriniň suwy şor ýa-da şorumtyk bolýar.

Näme üçin ýata köllerde suw şor bolýar?

Her bir derýanyň suwunda az mukdarda duz bar. Dogry, biz suwy içenimizde onda duzuň barlygyny kesgitlep bilmeýäris, çünki suwuň her bir litrinde duz örän az mukdarda bolýar. Suw ýata köle guýýar we kölüň suwy bugarýar, duz bolsa kölde galýar. Onlarça, yüzlerçe ýyllar geçýär, kölüň suwundaky duz bolsa barha köpeliýär.

8. Teksti stilistik derňew ediň.

Adaty tilki çet demirgazykdan başga biziň ýurdumyzyň hemme ýerlerinde ýaýrandyr. Tomsuna sürende ýaşap, 4-6 çaga dogurýar. Çagalaryna ene-atalaryň ikisi-de seredýärler. Olar tilkijiklere ilkibada öldüren awlaryny getirýärler, soňra ýaralylary, ahyr soňunda bolsa diri haýwanlary getirip berýärler. Şeýlelikde, olar çagalaryna awlar bilen tutluşyp, olary ýeňmekligi öwredýärler. Güýzüne maşgala dar-

gaýar. Tilkiler gysyna ýekelikde ýaşayarlar. Olaryň şol döwürde sü-tükleri gür hem köp bolýar, şoňa görä-de sowukda olar gaty üşemän, sürene girmän, gös-göni garyň üstünde ýatýarlar. Ýýmitiň esasy bölegini syçan şekilli gemrijiler we beýleki ownuk oňurgalylylar tut-ýar, tilkiler güýzüne miweleri işdämenlik bilen iýýärler. Gys aýlary maslykdan hem ýüz öwürmeýärler. Ilatly ýerleriň töweregindäki iý-mit taşlantgylaryny iýýärler, guşçulyk fermalaryndaky guşlary hem awlaýarlar. Tilkiniň sütügi (derisi) owadan we gymmatbahalylygy bilen tapawutlanýar.

9. Aşakdaky tekstlerde ulanylan leksik birlikleriň stilistik ulanylyşyny seljermek bilen, olaryň haýsy stile we ylmyň haýsy pudagyna degişlidigini aýdyp beriň. Her pudaga degişli tekstde ulanylan adalgalaryň we leksik birlikleriň stil görkezijilik hyzmatyny görkezip, gürrüň ediň.

Ýaremezanlar

Ýokarda bir agaç bar—başlary gaba,
Oňa nazar salan ýa Zeňni baba.
Ulyňyz, kiçiniz eýläňiz toba,
Muhammet ymmatyna ýaremezan.

Essalawmaleýkim ýatan kişiler,
Kirpigi-kirpigne batan kişiler,
Namaz okap, roza tutan kişiler,
Muhammet ymmatyna ýaremezan.

Oraza geldi haý bilen,
Bir meleje taý bilen,
Taýym batga batanda,
Çykaryň haý-haý bilen.

Ýaremezan aýlary,
Geldi-geçer baýlary.
Merediň on dördünde,
Ýalkym saçar Aýlary.

Bizä sizi baý gördük,
Tüýnüňizden Aý gördük.

Altyn bilen apardyk,
Kümüş bilen gopardyk.
Ata atymlyk duz beriň,
Hoja geýimlik biz beriň.

Ýokarda bir Aý bar,
Ujy gyzyl ýaý bar.
Pygamberiň saçagynda,
Bize goýlan paý bar.

Az berenler aýýar,
Köp berenler baýýar.
Bermedikler gyl Syradyň,
Köprüsinden taýýar.
Tüýnügňizden tütün çyksyn,
Zagaraňyz bitin çyksyn.
Köp bereniň ogly bolsun,
Az bereniň gyzy bolsun,
Muhammet ymmatyna ýaremezan.

Guzularyň koý bolsun,
Ýygnaganyň toý bolsun.
Toýa gelenler iýsin,
Sogaby size bolsun,
Muhammet ymmatyna ýaremezan.

Türkmen edebiyatynyň antologiýasy

10. Teksti stilistik derňew ediň.

Telegramma

Aşgabat otr 2005-nji köçe otr 15 nk Dil we edebiyaty instituty
otr Amanowa otr Karimowyň awtoreferatyny iberdik otr haýyş otr
syn ýazmagyňyzy sorაýarys otr 116 nk

7000000 nk Daşkent otr Nowaýy otr 15 nk Dil-edebiyat instituty

Direktory

Ergeşow

2010 nk 11 nk 09

möhür

16-njy ýumuş

Aşakdaky tekstlerde ulanylan dil serişdelerine stilistik häsiýetlendirme bermek bilen, her bölegiň haýsy tekst we sözleýiş görnüşlerine degişlidigini anyklaň, olaryň hersiniň häsiýetli stilistik aýratynlyklary hakynda gürrüň beriň. Tekstleriň hersiniň aýry-aýrylykda çeper eserleriň haýsy žanrlaryna degişlidigini görkeziň.

Sen çölüň

Pasly baharlarda seýrana gitsek,
Tükenmez ýollaryň bardyr, sen çölüň!
Üstünde ýaýnaýyp myrada ýetsek,
Läleazar gülleriň bardyr, sen çölüň!

Däli köňül islär dürli höwesi,
Çykyp seýran etsek belendi-pesi,
Saýlardan eşdiler tüpeňiň sesi,
Höwesli allaryň bardyr, sen çölüň!

Ýagşy-ýaman eder üstünden güzer,
Awçylar gitmäne hyýallar düzer,
Üstünde boz maral, keyikler gezer,
Garagöz mallaryň bardyr, sen çölüň!

Bahar pasly sen keypli sen dünýäde,
Seniň mähriň özgelerden zyýada,
Üstünde birniçe gezdik pyýada,
Ýüz müň hyýallaryň bardyr, sen çölüň!

Seýdi diýer, yşkyň jana ýetir sen,
Aldap, niçe awçylarny ötir sen,
Bahar bolsa, il paýyny getir sen,
Çarwadar illeriň bardyr, sen çölüň!

Seýitnazar Seýdi

Gije bolgaç kesip bir barmakyny,
Nemege saldy, goýdy uklamakyny.
Anyň müşkili birle uýkusy gelmes,
Bu mansur syryny siňlisi bilmez.
Uklamaý agasy, ümsüm ýatypdyr.
Enel uklady diýp hyýal edipdir.
Bolup giç, gündeki wagtyndan ötdi,
Hyýal etdi Enel ahyrda ýatdy.
Ýerinden asta-asta turdy siňli,
Tiläp ol demde çiltlenlarni köňli...
Gide başlady ýolguz rah birle,
Köňlüde çiltlen-u Allah birle.
Turup ýerinden asta ýördi Mansur,
Ýeteý diýp, zyndan çün eýledi zor.
Garasyndan garap, ýetmez zyndan,
Hyýaly hem edip iller sözünden,
Ýetişdi bir depäge anda siňli,
Muhabbet birle çiltene tagzym kyldy.
Ýaryldy ol depe, içgeri girdi,
Bary çiltlenlere tagzym kyldy.
Alarnyň artydan Mansur ýetişdi,
Bu çiltlenlere anyň gözi tüşdi.

Nurmuhammet Andalyp

Ýagşydyr

Berimsiz beglerden, bahyl baýlardan
Çöle çykساñ, erkek çopan ýagşydyr.
Goly giñ, köňli dar, çykymсыz handan,
Işñ düşse, mert galtaman ýagşydyr.

Ýigidi ýok eder ýoksullyk dert hem,
Gaýratsyz ýigitden gowudyr it hem,
Bigadyr gardaşdan gadyrly ýat hem,
Nadan dostdan dana duşman ýagşydyr.

Bu dünýä maly diýp geçmän ýagşydan,
Ýyrak otur muhabetsiz kişiden,
Betlagam ýoldaşdan, ýaman goňşudan
Ýuwaşja aýrylyp, gaçan ýagşydyr...

Zelili, bar zatdan ölümdir gaty,
Ölümden-de gaty kişi minneti,
Mollalar öwerler ol kyýamaty,
Goýsalar, bu ýagty jahan ýagşydyr.

Gurbandurdy Zelili

- Meselem, sen näme dilärdiň Geldi?
- Menmi? Gök «Wolgaly» lotoreý bildi.
- Hany diý, sen näme dilärdiň, Kemal?
- Uzyn boý, ak ýüzli bir sahypjema.
- Ýeri, sen nämejik dilärdiň, Pena?
- Bir oguljyk bolsa, oňardym men-ä.
- Ýeri, seň dilegiň, nämedir Çakmak?
- Meňkimi? Jahany aýlanyp çykmak.
- Saňa näme gerek, aý, ýadaw ýigit?
- Ölýänçäm iýjegim bolaýsa mugt.
- Ýeri, sen dilegsiz oňjakmy Çary?
- Bir oňat goňşynyň zary, men zary.
- A-how, seň dilegiň nämedir, Başım?
- Elliden ýigrimä geläýse ýaşym...

K. Gurbannepesow «Menzil»

Meniň ukuly gabaklarym ýumlup barýardy. Men ýorgan de-regine ulanýan şinelimi bada-bat alyp, usullyk bilen aýaklarymyň daraklygyna basyp, stoluň golaýyna bardym, onuň üstünde bir çetde biri-biriniň üstünde iki sany hat ýatyrdy.

Men mydama Mogilýowdan Bykowa dolanyp gelenimde, serkerdebaşynyň görkezmesi boýunça onuň otagyndaky diwanynda uklaýardym. Islendik garaşylmadyk ýagdaýlara taýýar bolmak,

geýinmäge wagtymy ýitirmezlik hem-de tussagdakylaryň Mogilýowa iberýän tabşyryklaryny gijikdirmezlik üçin eşiklerimi çykarman ýatýardym.

Bir gezek dolanyp gelenimde, diwanyň üsti boş däl eken. Onuň üstünde generallar Denikin, Žukowskiý, Romanowskiý töwereginde bolsa diňe serkerdebaşynyň çagyrmagy boýunça gelen beýleki adamlar otyrdylar. Şu ýagdaýda Denikin nämedir bir zatlar okaýardy, beýlekiler ony diňleýärdi.

H. Hajjýew «Atçapar»

- Menmi?
- Hawa, siz.
- Iki ýyl.
- Ondan öň näme işde bolupdyňyz?
- Ondan öňmi?
- Hawa, ondan öň.
- Aý, kül dökülen ýer kändir-le.
- Meselem?
- Meselem, Çüliniň miweçilik sowhozynda esli ýyl hasapçy bolup işledim.
- Buhgalter dälmi?
- Ýok. Hasapçy.
- Soň?
- Soň Bäherdende biraz wagt maliýe agenti boldum. Salgytlar boýunça.
- Soň?
- Soňmy?.. Siz nä...
- Aýdyň, aýdyň! Soragy soň berersiňiz!

G. Gurbansähedow. Saýlanan eserler

– Eý, halaýyklar, bu gyz, Aýyň, Günüň barabary gyz däldir. Ýene on iki ýyldyz bardyr. Şems diýerler, Kamar diýerler, Akrap diýerler, Mizan diýerler, Kowus diýerler, Aftap burçundan dogarlar... Ýene hem bir ýyldyz bardyr, ol dokuzlanjy pelegiň yüzünde dogýar, Zöhre diýerler, özi mutrup-bazygär bolar, yşky belent sazandadyr, yüzüniň şöhlesi Aý-Günüň şöhlesinden ýedi esse zyýadadyr. Bu gyzyň adyna Zöhre goýalyň.

Mollanepes «Zöhre–Tahyr»

Rezolýusiýa

A. Berdiýewe

Dünýä türkmenleriniň ynsanperwer birleşiginiň ştab-kwartirasyndan gelen meýilnama bilen bölüm ýolbaşçylaryny tanyşdyryp, 2009-njy ýylyň 20-nji apreline çenli olaryň tekliplerini jemläň.

(şahsy gol, sene)

Türkmenistanyň Ylymlar akademiýasynyň Magtymguly adyndaky Dil we edebiyat instituty

Aşgabat ş., Bitarap Türkmenistan köçesi, jaý 15, telefon belgisi: 00-00-00
№ 202 2009-njy ýylyň 19-njy ýanwary

Güwähat

Aman Geldiýew institutyň uly ylmy işgäri wezipesinde işleýär.
Ortaça aýlyk haky 1000 (bir müň manat).

Güwähat 7-nji çagalar bagyna görkezmek üçin berildi.

Kärdeşler arkalaşygynyň başlygy	gol	ady we
Baş hasapçy	gol	familiýasy
möhür		

17-nji ýumuş

1. Tekstiň haýsy stile degişlidigini kesgitläň we derňäň.

Suwdan mazaly içibilenini içen baýtalyň garmy alaň ýaly çişdi. Häлки melhemiň täsiri ýetip ugrandan soň bolsa melul bolup, gözleri süzülip, saly gowşady. Baş kişi baýtaly ýañyja düşelen çägäniň üstüne süýşürdi. Myşşyldap agras dem alýan, bokurdagyna zor salýan haýwanyň dört aýagyna-da tanap salyp, teblehananyň burçlarynda dikilen agaçlara mäkäm berkitdiler.

Mämiş seýis çalça çuwallarynyň iki sanysyny eline çemeli ýerde açyp goýdy. Gurallaryny öz horjunynyň üstünde ýaýradýşdyryp, töweregindäkileriň ýüzüne seretmän gepledi:

– Oglanlar, indi siz öz işiňiz bilen boluberiň, heşerilişip durmaň. Bogaz baýtalam utanjaň bolar. Indi Hudaýy çagyryň-da, ýagşy dilegde boluberiň. Tarhan aga ikimizi goýaýyň bärde.

Mämiş seýis işini Gün öylä aganda bitirdi. Ýarag ulanmaly bolmandygy üçin ol çaga ýaly begendi. Öz eden işinden juda razy boldy. Çünki baýtalyň garnynda öz ornuny üýtgeden taýçanagy, onuň enesini halas etmek baryp ýatan gudratdy. Esli mahaldan soň, dermanyň güýji gaçyşyp, özüne gelip başlan malyň minnetdar bakyşyny görüp, seýsiň damagy doldy. Eýýäm itenek-çokanak edip, ýerinden galmak isleýän balasyna gözi düşende, baýtal ene mähremligi bilen başyny götermäge hyýal etdi.

Ol gün Mämiş seýis Tarhan aganyň myhmany boldy. Saly gowşan mala dări-derman etmesini dowam etdi. Ertesinden gapyda çykan çasly at kişnemesi hemme kişiniň öýlerden bosup çykmagyna sebäp boldy. Demreniň ýatan teblehanasynyň gapysynda Wepaly durdy. Ol uzak ýerden daňdan boşap gelen bolarly. Demrenem oňa ysgynsyzraga-da hokranmak bilen, «halas boldum» diýip jogap berdi.

Gurbanguly Berdimuhamedow «Älem içre at gezer»

2. Şygyr tekstini şahyrana fonetik alamatlary boýunça stilistik taýdan seljeriň. Şeýle alamatlary görkezýän sesleriň, bogun ölçegleriniň sazlaşyklaryny, alleterasiýa, assonans, assimilýasiýa sazlaşyklaryny, sesleriň düşmegini, artdyrylmagyny, ýeriniň çalyşmagyny mysal getirmek bilen, şahyrana fonetik alamatlar bolup gelýän serişdeleriň ulanylyşyny düşündiriň.

Dilber

Serim saňa sadaga, sallangyn bäri, dilber.
Göwsüň küwbu-Bulgurnyň gümanym, gary, dilber,
Didaryňa maşşuk men, derdime dări, dilber,
Täze ýylyň nowruzy, pasly-bahary, dilber,
Täze açylan nowgül sen, men hyrydary, dilber.

Hiç rehimiň gelmezmi men hastaga pylany,
Men teşnäni bir gandyr lebiň suwy biläni,
Gahryň harap eýleýir, salsam demir galany,

Jan kastyna saklap sen ýanyňda du ýylany,
Ýatyr ýanyň ýassanyp gaýanyň mary, dilber...

Günde görküş görmesem, bolar men däli-Seňňi,
Agýar halky aýdarlar: ol pylankes ýel-ýaňňy,
Gyzlaryň gylyklusy, gelinleriň serheňňi,
Agzym arzuw eýleýip lagla manend dodaňňy,
Gara gözüm garaýyp dowam sen sary, dilber.

Alamylla adamyny alga salyp atsalar,
Märeke era meýdanda belli betnam etseler,
Birehneýi-ten kylyp, oýan-buýan iýtsele,
Mätäji beýewbar, Mansur kimin atsalar,
Arzym budur algaý sen, men günäkäri, dilber.

Annagylyç Mätäji

3. Şu topar tekstde ulanylan şahyrana leksik hem şahyrana sintaktik serişdeleri anyklap, olara stilistik häsiýetlendirme beriň.

Gaýrat

Berdi Kerbabalar,
Ata Gowşutlar,
Gara Seyitliler,
Rehmet Seyitler... –
Sogrulyp-sogrulyp gujagymyzdan,
Gara ýeriň gujagyna gitdiler...

Olaryň birisi,
uçut gaýady.
Ýassanyp şol gaýaň kemerli böwrün,
Saýalar ýöredik. Ýykyldy gaýa.
Uçdy uçut. Saýa küýseýär göwün.

Olaryň birisi
äpet bir şirdi.
Ýassanyp ol şiriň yüpek dek böwrün,
Gorky-ätiýaçsyz uka giderdik.
Gitdi ol şir. Mertlik küýseýär göwün.

Olaryň her haýsy
uly bürgütdi.
Saýalap olaryň galkan ganatyn,
Bürgüt ýaşyna-ha ýetipsiň senem.
Ýöne barmy, şahyr,
bürgüt ganatyň?..

K. Gurbannepesow

Ýumşak çygly şemal	Ol şapakdan dörän!
Şuwlaýar irmän,	Gunduzdan dörän!
«Olýa Şirliýewa	O1 gijeden dörän,
Men seni söýýän!»	Gündizden dörän.
Saçlaryn ýel ogşar,	Her gün daň sesine
Näzik gysymlar.	Ýerinden örer.
Gaşlary! –	Günüň şöhesine
Ýuwaşrak!	Saçlaryn örer.
Uçáymasynlar!	

G. Ezizow

Güneş öpyär ilki ony	Törümüzden gözün gyrpman
Öňden gelýän kadadyr bu.	Uzaklary synlap otyr.
Gündogara salam berip,	Gije-gündiz göýä öýde
Atam janyň suraty dur.	Ýürekleri diňläp otyr...
Ýaş bolsam-da, bilsem diýýän	Şir sypatly pälwan atam
Geçmişini ýekän-ýekän.	Alan eken bir harby çin.
Geçen günleň gudratyndan	Dogmanmydy atam näme
Meniň oglan süňňüm bekär.	Babadaýhan bolmak üçin?!
Onuň ýagty gözlerinde	Atam hakda atam bilen
Arzuwynyň dowamy bar.	Ýaşdaş goja aýtdy nygtap.
Goja taryh, şanly taryh,	Ol barada aýdylany
Saňa birje sowalym bar...	Az görýärin entäk-entäk...

G. Şamyýew

Bir döwüm çöregi deň iki bölüp,
Deň çekişip kalby gyýan gussany,

Şatlyklarmyz üleşerdik birme-bir,
Paýlaşardyk bu arassa asmany...

... Olar indi öňki ýaly azlyk däl,
Olar barmak бүкүп sanaýardan kän.
Bugdaý dänesi deý ýetýär her kime
Paýlaşylan çagy birje döwüm nan.

Bagtly günler bildirenok ýoklugyn,
Elewräp kän bakyp durlanok daşa.
Ýöne bir säw bilen gussa batylyp,
Sähelçejik hasrat inende başa,

Owurdynda süýt daşap, ot öçürýän
Garlawaç keşbinde düşýän ýadyma.
... Dünýäden bir mahal gidenem bolsa,
Çyn dostlaryň ýetjek eken dadyňa!

T. Sadykow

4. Şygyr tekstiniň setirlerindäki sintaktik gurluşlary inwersiýa ýagdaýyndan aýryp, adaty sözlemler görnüşine öwürüp ýazyň we iki görnüşdäki tekstiň sintaktik gurluşlaryny deňeşdirmek bilen, inwersiýanyň şygyr düzmekdäki ähmiýetini düşündiriň.

On ýyl öňdi seň pensiýa çykanyň,
On ýyl bäri ýatyrşyň sen dynç alyp,
Harasatly deňziň döredenlerne
Ýene tolkunlardyr berýän ynjalýk.

Gül getirip çykan günüň mekdepeden,
Ak gämiden düşen günüň ýadymda.
Garşylapdy seni asuda kenar,
Wasp edilen kenar müň bir aýdymda.

Uzak ýyllaň söweşinde gulagňa,
Halys endik bolsa takyrdy sesler,
Birden tapba ýatsa asudalyga
Öňki ynjalýgyn ýitirmiş esger.

Tabor adasyna düşen ýalydyň,
Senem ilki gezek okuwdan galyp,

Şol esger dek ynjalykdan aýrypdy
Şol günden başlanan imisalalyk.

Ine, şol gün käte uçar guş bolup,
Kä aýagyn süýräp eli hasaly,
Seň gözüň öňünden dürli suratlar
Geçipdiler kino lentasy ýaly.

M. Seyidow

5. Teksti stil taýdan derňäň.

Türkmenistanyň Ylymlar akademiýasynyň
Magtymguly adyndaky Dil we edebiyat
institutyna «Dolandyryş apparatyny
kemeltmek we ony saklamak üçin
çykarylýan harajatlary azaltmak
baradaky» resminama

Düşündiriş

Institutyň ylmy-barlag edaralarynyň hataryna girýändigini we edara ediş işgärleriniň köpdügi sebäpli, bu mesele boýunça aýratyn görkezme berilýänçä anyk hereketlere girişmeseňiz hem bolar.

M. Amanow

18-nji ýumuş

1. Tekstdä ulanylan gepleyiş diliniň stilistik serişdelerini anyklaň we olara stilistik häsiýetlendirme beriň.

– ... Şalar tagtyndan taýýa. Ýa indi meni başlyklykdan aýransoňlar, aýymdan öläýer öýdýälermi?

– Kaka! Her zadam bolsa garyndaşdyrlar. Iki daşyň arasynda galsaňam, olar seň hor bolmajagyňy bilýändirler...

– Şol garyndaşlar dälmi meň öýümi ýykan?

– ... Aýu, onda aýal geýmimem tikilýämi?

– Aýal geýmimem tikilýä, erkek geýmimem.

– Şeý diýsene. Hä seň üçin ekin-tikine golaýrak bir zat bolaýarmyka diýip, tama edipdim... Aýal geýimi küje, ömrüni gowaçaň... içinde geçiren Toýly Mergen küje? Olan o itelýesinden seň başyň çykjakmy-çykjakmy Alla bilýä.

- Bimi? – diýip, Aman elindäki düwünçege garady.
- Bi iki çüýşe şampan şeraby bilen iki guty şokaladly süýji...

G. Gurbansähedow

2. Teksti edebi aýdylyş boýunça ýazyp, edebi aýdylyşyň gepleýiş diliniň stili hasaplanýandygyny düşündiriň. Haýsy dil aýratynlyklarynyň stil görkeziji alamatlar bolup durýandygyny aýdyp beriň.

Kakam syçrap ýerinden galdy. Olar maňa ýerime geçip ýatmagy tabşyrdylar-da, hasanaklaşyp, daşaryk çykyp gitdiler.

Men diňe düşege geçeni bilýän. Uklapdyryn. Samrapdyryn. Üşedip, gyzzrypdyryn. Gyzył ot bolup ýanyp, agzyna uçuk gaýnap gidipdir... Bu zatlaryň hiç birinem meniň özüm duýmandyryn. Bu meniň ýagşyň aşagynda durup alan almytymdy...

Gözümi açyp özüme gelenimde, ejem görgüliniň: «Balam, diri!» diýip, meni gujaklap, horkuldap aglanyny bilýän. Şol wagt onuň näme üçin aglaýanynda-da düşünmändirin. Soň eşidip otursam, men hepdä golaý özüme bir gelip, bir gelmän, ýanar oduň içinde ýatypdyryn.

Ejem maňa aldygyna burçluja unaş, garaçorba bişirip berýärdi. Endam-janymy ergin geçi ýagy bilen suwaýardy. Şeýdip-şeýdip, men kem-kemden ysgyna geldim. Bir gün irden oýananymda has-da süňňüyeňil gopdum. Diňe biraz üsgürýärdim.

«Garagum» žurnaly

3. Şu gepleşik tekstinde ulanylan sintaktik gurluşlaryň gepleýiş diliniň stiline mahsus serişde bolup durýandygyny düşündiriň.

– Hä, eýgilikmi? – diýip, ogluna gözi düşende, Näzik daýza geňirgenip sorady:

– Näme boldy?

– Hiç zat-laý, eje, – diýip, Esen ýüzüni бүрүşdirip, elini salgady.

– Neme-laý... O, neme...

Näzik daýza oglunyň bir zat sorajak bolýandygyna düşündi-de:

– Çekinmän soraber, oglum – diýdi.

– O, Toty daýzalar bar-a... Bile işleýäňiz...

– Hawa.

– Toty daýzaň ogly bar-maý?

– Bar.

- Näçe?
- Bir ogly bar.
- Ulumy?
- On iki ýa on üç ýaşlarynda bolaýmasa... Ony näme üçin soradyň?
- Başga ogly ýokmy?
- Ýok.
- Gyzlary?
- Dört gyzy bar. Ulusyna Dünýä diýýärler. Ol durmuşa çykan. Ondan kiçisini sen tanaýaň. Gülperini. Beýleki gyzlaram ýaş entek. Mekdepde okaýarlar.
- Boldy, boldy... – diýip, Esen yzyna öwrülip gidiberjek boldy.
- Dur-la, oglum! Näme üçin soradyň ony? Aýt-da!

«Garagum» žurnaly

4. Dialogik tekstleriň gepleýiş diliniň stilinden başga haýsy stillere we olaryň haýsy žanrlaryna mahsusdygyny özbaşdak anyklap, her stile, her žanra degişli anyk mysallar toplaý, hersiniň häsiýetli aýratynlyklaryny düşündiriň. Ýumşuň şu bölegini ýazmaça ýerine ýetirmek maksadalaýykdyr.

5. Aşakdaky teksti stilistik taýdan seljeriň.

Garabogaz aýlagy – Diýarymyzyň baýlygy

Eziz Watanymyzyň ähli ugurlar boýunça gülläp ösmegi üçin giň möçberli döwlet ähmiýetli işler amala aşyrylýar. Bu babatda tebigy baýlyklarymyzyň, şol sanda gazylyp alynyan mineral çig mallarymyzyň senagat taýdan özleşdirilmegine uly ähmiýet berilýär...

Garabogaz aýlagy Hazar deňziniň gündogar kenarynda, tutuşlygyna biziň ýurdumyzyň çäklerinde ýerleşýär. Onuň umumy meýdany 18 müň inedördül kilometre golaýdyr. Onuň häzirki keşbiniň emele gelmegi dört-bäs müň ýyl mundan ozal tamamlanypdyr. Bogazyň giňligi günortada, orta deňizden girilýän ýerinde 120 metr, uzynlygy 10 kilometr çemesidir. Netijede, beýikligi 2 metr, ini 90 metr töweregi bolan şaglawuk emele gelýär. Bu tebigatda ýeke-täk deňiz şaglawugydyr. Deňiz suwy bogaz boýunça birsyhly asuda akýar we çöldäki derýa meňzeýär. Onuň gök-ýaşyl we duzly, halk

içinde aýdylyşy ýaly, aý suwy bar. Deňziň suwy bilen aýlaga ägirt köp mukdarda duz gelyär...

Bu şerebeli suwlar Garabogaz aýlagyna indi üznüksiz akyp dur. Ol deňziň suwlarynyň bugarmagy netijesinde, tebigy şertlerde emele gelyär. Deňizden aýlaga akýan suwlaryň bugarmagy netijesinde, onuň duzlulygy barha goýulaşýar. Netijede, bu şerebeler düzümindäki ähli makro we mikroelementleriň hem mukdary ulalýar. Şerebeler, esasan, natriniň, magniniň hloridleri we sulfatlary şeýle hem peýdaly elementler bolan kaliý, brom, bor, seýrek duş gelyän gymmatly metallar bilen baýlaşýar...

Häzirki wagtda hereket edýän «Garabogazsulfat» kombinatynda şolaryň esasynda natriy sulfaty, bişofit, epsomit, lukmançylyk glauber duzy öndürilýär. Bu önümler içerki we daşarky bazarda uly islegden peýdalanýar. Hususan-da, natriy sulfaty, soda, aýna, kagyz, dokma, sabyn, sintetiki kir ýuwujy serişdeler we başga-da köp önümçiliklerde ulanylýar. Ondan alynýan kükürtli natriý bolsa dokma, gön senagatynda boýag maddalarynyň önümçiliginde we beýleki maksatlarda peýdalanylýar...

Şeýle köp görnüşli mineral çig mallaryň bir bitewi toplum görnüşinde peýdalanylmagy diňe ýeke-täk pudagyň däl-de, eýsem, onuň bilen utgaşykly birnäçe beýleki önümçilikleriň hem dördilmeğine mümkinçilik berýär... Bu meseleleriň üstünlikli çözülmeginde sebitde gurluşygy üstünlikli alnyp barylýan Uzen–Gyzylgaýa–Bereket–Etrek–Gürgen halkara demir ýoly uly rol oýnaýar...

Şeýle halkara ähmiýetli senagat ojaklarynyň dördilmegi häzirki zaman öndebaryjy tehnikanyň we tehnologiýalarynyň ulanylmagyny talap edýär. Bu bolsa öz gezeginde ylmyň we bilimiň ösdürilmegi, has netijeli tehnologiýalaryň işlenip düzülmegi we önümçilige ornaşdyrylmagy, döwrebap, kämil inžener-tehniki hünärmenleriň, ylmy işgärleriň taýýarlanylmagy bilen berk baglanşyklydyr.

«Diýar» žurnaly

6. Aşakdaky teksti stilistik taýdan derňew ediň.

Ynanç haty

Men, Aşgabat şäherindäki 16-njy orta mekdebiň türkmen dili we edebiýaty mugallymy Jeren Nepesowa (pasport I-AŞ 000000, Aşgabat

şäher, Köpetdag etrap häkimligi tarapyndan 1995 ý. 2-nji aprelinde berlen) meniň zähmet rugsadyna düşýän 1müň 260 manat (bir müň iki ýüz altmyş manat) puly almagy ýoldaşym A. Nepesowa ynanýaryn.

15.06.2007.

goly

J. Nepesowa

Türkmen dili we edebiyaty mugallymy J. Nepesowanyň goluny tassyklaýaryn.

Mekdebiň müdiri

goly

Ş. Gurbansähedow

7. Tekstiň haýsy stile degişlidigini we haýsy stilistik serişdeleriň bardygyny seljeriň.

Sanawaçlar

Hapyz agam öýdemi?
Öýde bolsa daş çyksyn.
Oký ýaýy duldamy?
Dulda bolsa daş çyksyn.
Bedew atlar bagdamy?
Bagda bolsa daş çyksyn.
Bedew atyň üstüne,
Tylla eýer ýaraşar.
Tylla eýer üstüne,
Hapyz agam ýaraşar.
Hapyz agam biline,
Tirme guşak ýaraşar.
Tirme guşak üstüne,
Kesgir gylyç ýaraşar.
Kesgir gylyç sürtmäge,
Ürgün çäge ýaraşar.
Ürgün çäge üstünde,
Gökje ýylak ýaraşar.
Gökje ýylak iýmäge,
Akja goýun ýaraşar.
Akja goýun sagmaga,
Akja gelin ýaraşar.
Akja gelin önüne,
Akja bäbek ýaraşar.

Akja bäbek öňüne,
Akja okara ýaraşar.
Akja okara içine,
Akja palaw ýaraşar.
Akja palaw ýýmäge,
Akja dişler ýaraşar.
Akja dişi köwmäge,
Akja gurçuk ýaraşar.
Akja gurçuk ýýmäge,
Akja towuk ýaraşar.
Akja towuk ýýmäge,
Saryja şagal ýaraşar.
Saryja şagal kowmaga,
Akja güjük ýaraşar.

Ýagys ýagara geldi,
Saman suwara geldi.
Heýjanelek-janelek,
Gyzlar oýnara geldi.

– Aýterek!
– Günterek!
– Bizden size kim gerek?
– Saýrap duran dil gerek!
– Dillerden haýsy gerek?
– Güljahan gerek!

Ös, saçym, ös,
Ösmeseň bes.
Atyma duşak,
Bilime guşak.

Ýedigenim ýedi ýyldyz,
Ýedi göçer, ýedi gonar.
Sanasam, sogaby bar.

Gün çykdy.
Gülälelek çykdy,
Harman başyna
Jäjek çykdy.

Halalaň-hapbaň,
Güleleň-güpbeň.
Ýaryl-böwsül,
Tur, sen çyk!

Türkmen edebiyatynyň antologiýasy

8. Aşakdaky teksti stilistik derňew ediň.

Ynam

Hekaya

Üçünji synpda okaýan Poladyň aňyrdan gelşi göz-gülbandy. Arkasyna atan okuw torbasy ho-ol aşakda sallanyp, her ädim uranda hallan atyp, ýöremegini kynlaşdyrýardy. Garaja jalbarynyň dyzyndan aşagy tozana bulaşypdy. Hapadan ýaňa asyl reňki bildirmeýän köwşüniň hem bir bagjygy ýerde süýrenip gelýärdi. Arkasyndaky torbasynyň aşak sallanyp ýatanynamy-nämemi, köýneginiň ezenegi-de ýygrylyp, ýakanyň yz tarapyndan ýumruk sokaýmaly hokgaryp durdy. Munuň üstesine, köýneginiň bir synam sallanyp, Polady has-da eleşan görkezýärdi. Ol howla girenden jaýyň öňündäki agaç sekiniň üstünde çay içip oturan kakasy Nazaryň oňa gözi düşüp, aýalyňa käýinjiräp başlady:

– Aý, sered-ä munuň sypatyna? Okuwa ugradanyňda munuň üst-başyna bir seredäýmeli ekeniň-ä?!

– Wah, seredýän-le. Sen munuň okuwa gidýän, gelýän wagty öýde bolup görmänsoň bilýän dälsiň. Irden arassaja eşiklerini geýdirip, köwşüni arassalap, ýalpyldadyp, aýagyna geýdirýän. Şonuň ýaly edip goýberemsoň hem munuň her gün öýe bolup gelşi şunuň ýaly. Heniz-ä sen muny ýazda gördüň, gyşda dagy bir gören bolaýsaň bir tokga palçyk süýşüp gelýändir öýderdiň. Yok ýerden palçyk, tozan tapyp, hapa bulaşyp gelip bilýär – diýip, ejesi Aýjeren zeýrendi.

– Bā, munymyz sölp bolup dörejeg-ow?!

– Dörejek däl, bu sölpı boljagyny boldy.

Onýança Polat gelip, sekiniň burçuna çökdi. Indi kakasy oňa ige-nip başlady:

– Oglum, şu bolup gelşinden özüň utanaňokmy? Eşikleriň dagy nähili? Saňa özüňe seretmegi öwredenoklarmy?

Polat kakasyna jogap bermedi, diňe burunjygyny çekip oňady.

– Gürle-dä, sen kimden görelde alýaň. Agaň-a, tüweleme, ýerden ýokarda uçup gezyän ýaly, eşiğinde, köwşünde tozan görjek gümanyň ýok, mydama arassaja. Şo-da senden bary-ýogy üç ýaş uly.

– Hawa-la, şol birinji synpa gatnap başlanyndan bäri şunuň ýaly eleşan bolup geleni meniň-ä ýadyma düşenok.

– Ejesi, şuňa «körpämiz, körpämiz» diýip, öýde iş buýurman, özü-miz sölpı edäýdik öýdýän. Näme ýumuş bolsa gyzymyz bilen uly oglu-myza buýrup, muny ýataşarik etdik. Indi muny täzeden terbiýä salma-sak, soň düzetmek kyn bolar. Hemmämiz şuny düzetmegiň aladasyny edeli – diýip, kakasy Poladyň yüzüne çişerildi-de sözünüň üstünü ýetirdi:

– Sen hem indi öz bolup yörşünden utan. Bar, beýdip oturma-da eşiğini çalşyp, el-ýüzüňi ýuwup gel.

Kakasynyň käýemesi, igençli sözleri täsir etdimi ýa-da özi çus-landymy, garaz, şol günden kän wagt geçmänkä onuň üst-başyna seredişi üýtgedi. Bir gün bolsa Polat okuwdan gelşine:

– Eje, eje, men sporta gatnaşjak – diýdi.

Ejesi oňa geň galyjlyk bilen çişerildi:

– Nähili sporta gatnaşjak, oglum?

– Mekdebimiziň ýanynda şu ýyl açylan sport klubuna sambodan tälimçi gelipdir. Özi hem eýýäm topar düzüp başlapdyr. Men şoňa ýazylaýyn-da.

– Hany, agşam kakaň gelsin, bakaly. Şoňa aýdyp göreli, razy bol-sa gatnaber.

Agşam kakasy işden gelip, agşamlyk edinip, goşa ýassyga ýap-lanyp, çayly çäýnegi öňüne alanda, Poladyň ejesi ýaňky gürrüňi gozgady. Kakasy garşy bolmady. Şol gürrüňden geçse iki-üç gün ge-çendir-dä, Polat her gün okuwdan soň sport klubuna gatnap başlady. Birbada kynrak bolan hem bolsa, öz deň-duşlaryndan galmazlyk duýgusymy ýa-da sportuň kem-kemden taplandyrmasymy Polady do-gumlandyrdy. Aňyrsy bir ýyla ýetmän öňki sölpı Polatdanam nyşan

galmady. Indi onuň özüne seredişi-de, köçede ädim urşy-da göz-görtele özgeripdi.

Bir gün hem etrap merkezine ýaryşa giden Polat Gün batyp, garaňky düşüberende eli ýeňijiniň diplomy bilen öýe geldi. Gapydan gelşine-de:

– Kaka, eje, men ýer aldym – diýip, şadyýan seslenip, diplomly elini ýokary galdyrdy. Bu habara kakasynyň-da, ejesiniň-de ýüzi ýagtylyp gitdi. Kakasy oturan ýerinden:

– Berekella, oglum, iş bitiripsiň. Nesip bolsa, has uly bäsleşiklerde-de ýeňiji bolarsyň. Gaýrat ediber – diýdi. Ejesi bolsa ogluny bagryna basyp, ýañajygyndan taýly gezek ogşady-da:

– Ýeňşiň gutly bolsun, oglum. Höwri köp bolsun. Bu gün agaň hem matematikadan bäsleşige gatnaşyp, ýeňiji bolup gelipdir. Şeýdip, ýerli-ýerden bizi begendirip dursaňyz kakaňzyň, ejeňiziň biliniň kuwwaty artyberer. Bar, oglum, indi eşikleriňi çalşyp gel, hemmämiz bileje agşamlyk edineli – diýdi.

Polat beýleki otaga geçenden soň, kakasy:

– Gördüňmi, sportuň adamy taplaýşyny. Öz başarnygyňa ynan-saň, töweregiňdäkiler hem saňa ynansa, ýetilmejek dereje ýokdur – diýip, hoşallyk bilen ýylgyrdy.

«Güneş» žurnaly

9. Tekstiň haýsy stile degişlidigini anyklaň we stilistik serişdelerini görkeziň.

Täsirli geçen dabara

Ýakynda Sarahs etrabyndaky 2-nji orta mekdebiň gyzlar birleşmesiniň nobatdaky ýygmanyşygy geçirildi. «Baýdagym – buýsanjym» atly medeni-köpçülik çärede mekdebiň ýokary synp okuwçy gyzlary, mekdep mugallymlary çykyş etdiler.

Bu ýygmanyşygy gyzlar birleşmesiniň ýolbaşçy mugallymy Jemile Orazdurdyýewa alyp bardy. Dabarada Döwlet baýdagymyz, onuň döreýşi barada çykyşlar edildi. Mekdebimiziň aýdymçylary Mahym Ýakubowa, Aýşirin Maksadowa bolsa halk, Watan baradaky şirin aýdymlyry ýerine ýetirdiler.

«Mugallymlar gazetesi»

Peýdalanylan edebiyatlar

Gurbanguly Berdimuhamedow. Garaşsyzlyga guwanmak, Watany, halky söýmek bagtdyr. –Aşgabat, 2007.

Gurbanguly Berdimuhamedow. Türkmenistan – sagdynlygyň we ruhubelentligiň ýurdy. –Aşgabat, 2007.

Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň Türkmenistanyň Magtymguly adyndaky Ýaşlar guramasynyň Merkezi geňeşinde sözlän sözi. – 2009-njy ýylyň 12-nji iýuny. – Aşgabat, 2009.

Türkmenistanyň Prezidenti medeniýet we bilim edaralarynyň ýolbaşçylary bilen maslahat geçirdi // «Türkmenistan» gazetini, 15.09.2010.

Gurbanguly Berdimuhamedow. Älem içre at gezer. – Aşgabat, 2011.

Gurbanguly Berdimuhamedow. Janly rowaýat. – Aşgabat, 2011.

Gurbanguly Berdimuhamedow. Türkmenistanda saglygy goraýşy ösdürmegiň ylmy esaslary. – Aşgabat, 2011.

Gurbanguly Berdimuhamedow. Döwlet guşy. Roman. – Aşgabat, 2013.

Türkmenistan Sowet Sosialistik Respublikasynyň «Dil hakyndaky» Kanuny «Sowet Türkmenistany», 24.05.1990.

Türkmen dilini ösdürmegiň we onuň ulanylyş sferasyny giňeltmegiň, rus diliniň hem-de beýleki dilleriň öwrenilişini gowulandyrmagyň Döwlet programması «Edebiyat we sungat», 03.11.1989.

Türkmenistanyň Konstitusiyasy. –Aşgabat, 2010.

Azymow P. Türkmen diline ünsi güýçlendirmeli // «Sowet Türkmenistany», 19.02.1989.

Abdyllyayew Ö. Edebiyat teoriýasynyň esaslary. – Aşgabat, 1963.

Akbäbäýew A. Göwnümdäkini aýtsam // «Edebiyat we sungat», 23.10.1987.

Azerbaýjan ädabi diliniň uslubiyaty. – Baku, 1970.

Amansaryýew J., Gulmanow G. Lingwistik terminleriň rusça-türkmençe sprawoçnigi. – Aşgabat, 1981.

Абдыллаев А. Лексическая стилистика узбекской художественной литературы. – Ташкент, 1979.

Адылов Р. А. Официально-деловой стиль современного азербайджанского литературного языка. – Баку, 1980.

Азимов П., Ершова Е. Н. О некоторых закономерностях развития стилистических систем в условиях двуязычия // Развитие стилистических систем литературных языков народов СССР. – Ашхабад, 1968

Актуальные проблемы культуры речи. – М., 1970.

Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. – М., 1969.

Атануýазow S. Türkmenistanyň geografik atlarynyň düşündirişli sözlügi. – Aşgabat, 1980.

Babaýew K. Türkmen diliniň stilistikasy. – Aşgabat, 1989.

Babaýew K. Diliň obrazly serişdeleri. – Aşgabat, 1983.

- Babaýew K.* Resmi dokumentleriň we iş kagyzlarynyň dil medeniýeti. – Aşgabat, 1982.
- Babaýew K.* Dokumentleriň we iş kagyzlarynyň türkmen dilinde ýazylyşy. – Aşgabat, 1993.
- Балакаев М., Жунусалыев И.* Казак тилинин стилистикасы. – Алмата, 1966.
- Bagirow A.* Adabi dilin uslublary haggynnda. – Baky, 1967, 32–37 sah.
- Бобоева А.* Газета тили хакида. – Тошкент, 1983.
- Виноградов В. В.* Избранные труды. Поэтика русской литературы. – М., 1976.
- Виноградов В. В.* Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. – М., 1963.
- Виноградов В. В.* Теория художественной речи. – М., 1971.
- Волков Н. Н.* Что такое метафора // Художественная форма. – М., 1927.
- Geldimyradow A.* Diliň we sözleýşiň stilleri // Türkmen sözleýiş medeniýeti boýunça oçerkerler. – Aşgabat, 1980.
- Geldimyradow A.* Çeper edebiyatyň dili we edebi kada. – Aşgabat, 1989.
- Geldimyradow A.* Türkmen edebi dilinde wariantlaşma. – Aşgabat, 1983.
- Demirçizadä Ä.* Azerbaýjan dilinin uslubiýaty. – Baky, 1962, 32–37sah.
- Kekilow A.* Söz sungaty. – Aşgabat, 1973.
- Юнусалиев В. М.* О стилистической дифференциации киргизского литературного языка. – Развитие стилистических систем литературных языков народов СССР. – Ашхабад, 1968, стр. 185–193.
- Kekilow A.* Söz syrlary. – Aşgabat, 1975.
- Kekilow A.* Türkmen diliniň kämilleşmegi we ösmegi ugrunda // Türkmen diliniň orfografiýasy, punktuasiýasy we terminologiýa meseleleri. TSSR-iň 2-nji lingwistik gurultaýunyň materiallary. – Aşgabat, 1953.
- Қунгуров Р.К.* Узбек тилининг функционал стилистикаси – Тошкент, 1984.
- Lawrow A.* Söz baýlygyny artdyrmaly // Sowet Türkmenistany, 05.05.1990.
- Mesgudow W.* Sinonimleriň çeşmeleri // Труды института языкознания АН ТССР, вып. 4. – Ашхабад, 1962.
- Mesgudow W.* Harby adalgalaryň sözlügi. – Aşgabat, 2007.
- Nepesow G.* Türkmen diliniň stilistikasy. – Aşgabat, 2012.
- Nepesow G.* Metafora çeper diliň möhüm serişdesidir. – Aşgabat, 1983.
- Nepesow G.* Türkmen edebi diliniň publisistik stili. – Aşgabat, 1993.
- Nepesow G.* Öz ygtybarly çeşmäimiz // «Edebiyat we sungat», 09.10.1993.
- Nuralýew D.* Täze edebiyat, täze nazaryýet // «Edebiyat we sungat», 25.04.2003.
- Nuralýew D.* Täze edebiyat, täze nazaryýet // «Edebiyat se sungat», 18.04.2003.
- Nazarow O.* Türkmen dilinde rus alynma sözleri. – Aşgabat, 1981.

Nazarow O. Rusçadan terjime we sözleýiş medeniýeti // Türkmen sözleýiş medeniýeti boýunça oçerkler. – Aşgabat, 1980.

Öwezow A. Çeper dil hakynda // Türkmen sözleýiş medeniýeti boýunça oçerkler. – Aşgabat, 1980.

Öwezowa A. Magtymgulynyň goşgularyndaky käbir pars we arap sözleri hakynda bellikler. // Magtymgulynyň dili we sözleýiş medeniýeti. – Aşgabat, 1988.

Rejebow R. Liriki mazmun we şygyr sungaty. – Aşgabat, 1968.

Rejebow R. XVIII–XIX asyr türkmen edebiýatynyň döredijilik stili. – Aşgabat, 1995.

Saryýew A. Magtymgulynyň eserleriniň dilinde pars alynma elementleri. – Aşgabat, 1990.

Saryýew A. Magtymgulynyň goşgularyndaky käbir sözleriň okalyşy barada. // Türkmen dil biliminiň aktual problemlary. – Aşgabat, 1984.

Türkmen diliniň orfografik sözlügi. – Aşgabat, 1963; 1986.

Türkmen diliniň orfografik sözlügi. – Aşgabat, 1976.

Türkmen diliniň sözlügi. – Aşgabat, 1962.

Täçmyradow T. Türkmen edebi diliniň sowet döwründe ösüşi we kadalanyşy. – Aşgabat, 1984.

Täçmyradow T. Adam atlarynyň sözlügi. – Aşgabat, 1986.

Täçmyradow T. Türkmen edebi diliniň orfografıýasy. – Aşgabat, 1976.

Täçmyradow T., Çaryýew M. Türkmen edebi diliniň orfoepiýasy we gysgaça orfoepik sözlük. – Aşgabat, 1967.

Ефимов А. И. Стилистика художественной речи. – М., 1961.

Ергалиев Н. Н. Формирование и развитие официально-деловой речи в казахском языке. Автореф. канд. дисс. – Алма-Ата, 1972.

Жирмунский В. М. Теория литературы. Поэтика. Стилистика. – М.Л. 1977.

Искаков А. И. Вопросы становления и развития стилей казахского литературного языка // Развитие стилистических систем литературных языков народов СССР. – Алма-Ата, 1968.

Кожина М. Н. Стилистика русского языка. – М., 1977.

Соегов М. Развития синтаксической системы туркменского литературного языка в советскую эпоху. – Ашхабад, 1991.

Солганик Г. Я. Лексика газеты. – М., 1981.

Чарыяров В. Ч., Назаров О. Развитие языка в связи с его применением в сфере массовой коммуникации // Язык и массовая коммуникация. – М., 1984.

MAZMUNY

Giriş	7
Stilistika barada maglumat	9
Stilistika barada alymlaryň garaýyşlary	11
Dil stillerinde ulgamlylyk.....	12
Stilistikanyň görnüşleri.....	13
Diliň stillere bölünüş häsiýetleri.....	14
Stilistik kada	15
Dil stilleri we sözleşiş stilleri	16
Dil medeniýeti we stilistika	17
Fonetik stilistika	18
Leksik stilistika.....	20
Morfologik stilistika	20
Türkmen diliniň stilleri we olaryň häsiýetli aýratynlyklary	23
Funksional stiller	26
Publisistik stil	28
Publisistik stiliň žanrlary	31
Publisistik stiliň leksiki gatklary.....	35
Publisistikada sintaktik serişdeleriň stilistik ulanylyşy	36
Gazet-žurnal diliniň özbo luşly aýratynlygy	37
Resmi-iş stili	39
Resmi-iş stiliň leksika-grammatik düzümi.....	43
Resmi-iş stiliň we kanselýariýa-iş kagyzlarynyň dil aýratynlyklary	44
Resminamalardan we iş kagyzlaryndan edilyän talaplar.....	46
Resmi we kanselýariýa-iş kagyzlary stiliň görnüşleri.....	48
Ylmy stil	58
Türkmen diliniň ylmy stiliň häsiýetli aýratynlyklary	59
Pikir ýöretme	60
Ylmy stiliň ýazuw we sözleşiş görnüşleri.....	61
Ylmy stilde dürli pudaklara degişli ylmy adalgalaryň ulanylyşy	63
Türkmen diliniň çeper edebiyat stili	66
Dil serişdeleriniň çeperçilik hyzmaty	69
Sözleşişe obrazlylyk berýän serişdeler.....	72
Sintaktik serişdeleriň stilistik ulanylyşy	87
Gepleýiş diliniň stili	92
Stil alamatlary.....	97
Ýumuşlar	99
Peýdalanylýan edebiyatlar	165